

MI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT ★ 1968.

PALÓC-
FÖLD 3.

PALÓC- FÖLD

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

TARTALOM

Mezei András: Loccsanások, Por, hamu, por, Hej, Jozsó, Kihalt szekér, Tördelt arcok a tűzben	3
Bába Mihály: A szállásadó	7
Solymos Ida: Fölkopogsz	12
Vidor Miklós: Boritékolt lépés	13
Serfőző Simon: Játék, Akkor szalad	17
Hann Ferenc: Piramis, Azt mondták	18
Kontó István: Fetya	18
Utassy József: Esti kérdés, A szűz	20
Vadász Ferenc: Macskalyuk	21
Mezey Katalin: Így készül	26
Varga Rudolf: Aznap születtem én	26
András Endre: Párbaj a szőlőhegyen	27

ÉLETÜNK

Nádházi Lajos: A népművelés munkásairól	33
Gordos János: Egy szociológiai vizsgálat néhány tapasztalata	44
Erdős István: A szocialista tonár-diák viszonyról	49

A PALÓCOKRÓL

Belitzky János: A palóc nép és a palóc népnév eredetéről	55
Szombathy Viktor: Csavargás palócságom körül	61
Csukly László: A palóc néplelek és élet ábrázolása az irodalomban	68

FORRADALMAK KORA

- A polgári demokratikus forradalom és a
Tanácsköztársaság Nógrád megyei
történetéhez (Horváth István) 78
- Az 1918–1919. évi forradalmak történetének
forrásai a megyei levéltárban
(Schneider Miklós) 89

KÖRKÉP

- Interjú Czinke Ferencel (Danyi Gábor) 93
- Fábry Zoltán (Paku Imre) 97
- „Ajándék a nemzetnek.” Franyó Zoltán, a
műfordító (Csongrády Béla) 101
- A 75 éves Krleža (Szalánczay György) 104
- Két antológia (Zimonyi Zoltán) 108
- A borítón és a műmelékleten: Czinke Ferenc
fametszetei

PALÓCFÖLD

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat
A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja
Megjelenik negyedévenként

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Erdős István, Gordos János, Kerekes László
Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor
Szerkesztőség: Salgótarján, Megyei Könyvtár

KIADJA

a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: Vida Edit
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető a postahivatalokban
Egyes szám ára: 5,— Ft
INDEX: 25 708.

MEZEI ANDRÁS

Loccsanások

Bögrék, ti horpadt vízmerők,
vödör mellett a kispadon.
A mélyből húzott kúti víz
loccsanásait hallgatom:

Lánccsörgést, tompa kondulást.
Gyermekkorom: a torkomig
verődik ma is a vödör,
a kötél rám csavarodik,

és elszabadul a kerék,
a vaskerek, s mi fönnakad:
fényes fogantyú és az ég.
Ha már minden kötél szakad. . .

Por, hamu, por

Elefánt-csont-agyarú ez a csend.
Tápáskodnak a szent, nagy állatok.
Homályban a házak lengenek így,
Piactér, Nagy-templom fala sápad.
Az éj puha talpa alatt futkos
köröttem ezerárnyékú falu –
mint akit mégis föitrombitáltak,
a hold-csend elefántcsont-agyarú.

Idegen nekem itt a harang-bronz,
nehéz kötelek magánya, kripták.
Az önkéntes harangozó-fiút
a törvények innen kitagadták.
Pattog a száradt sár a saroglyán,
lánc könnyörög még, lópata villan.
Nógrádmarcál, utolsó posta Szügy:
itt kuporogtam árkaidban.

Balta elé két puszta ökölrel
kiálltam inkább, mintsem a szégyen...
Azután többet is túléltem itt:
bocsássátok meg valamiképpen.
Az a ház nem a házam, a kert sem,
a bodza-szagú rét tehenekkel...
De itt élt nagyapám és nagyanyám
aki eltűnt – innen veszett el.

Boltajtó nyöszörög, nyög a szélben.
Szétszóródtak a csontok a szélben.
Por-hamu. Por. Hamu-por. Hamu. Por.
A földdel színültig telt a csupor.
Fötér peremén, mint aki ráér,
állok, a holdudvar kutyatányér,
s fordul a fényességes üresség.
Dicsértessék a csend, dicsértessék.

Hej, Jozsó, hej

Hej, Jozsó, hej – a libák hová szálltak
a tarlón, az agyonázott ég agyagos
sártömegében, hol nap koszorúzta
bütykös lábnyomokat: láttuk az istent!

Te

a gyarmati iparos gyereke, én meg
a nógrádmarcali boltos unokája –
a testünk csurom víz volt,
s az egész föld!

Még a harangszó is nehezen szállt,
mélyen a felhő-rongyok alatt
sziszegő ludaink úsztak – az árnyékuk
mint a lapos kő surrant a pocsolyákon.

Tükrében: hintók, sárba ragadt szekerek,
főjegyző, Szentantalka-szobor, kispap,
jó zsiros kalapok, lócák, csendőrök
(akiket kikerültek) s két idegen gyerek
a libákkal fut haza, fut fedelet keresőn,

faluszélen:
hol próbababát szuronyoztak,
gránátot hajjigáltak, és a parancsra,
arccal a pocsolókba feküdtek
a büszke leventék. . .

Hej, Jozsó, hejl Ma is a párolgó
gyerekévek után, mint a szárnyasok
szárítkozunk még mindig a napban.

Kihalt szekér

Az eső, mint a halál, úgy pereg.
Horpadt parasztmell – Vizesberek.
Koponyák – száraz mákfejek –
és háromholdas sírhelyek.

Ha élne Jóska, kidöcögne még.
Az ülés alá a löherét
gyömöszölné, a két herélt
fölütné fonnyadó fejét,

a Krisztuskáig dobálná farát,
a szérük szénáit úszva át,
hol a meszelt-fal-holdvilág,
kilométer-kő-némaság,

szügyig a sár, az agyag-sárga vér.
Jóskát elvitték valamiér. . .
Immár e tájban él, ha él:
a dombon a kihalt szekér.

Tördelt arcok a tűzben

Tökén vágtam a fát,
nagyanyámnak tördeltem venyigét
és aprítottam a gallyot.
Csesznák Józsi tanított
rézsut csapni a baltát,
szállt darabokban a friss ág,
idehallom, a vékonya jajgat
a tűzben, a vékonya sír-ri,
az időn át villan
az emlék éle fölöttem, az ének.
Tördelt arcok a tűzben,
sírását hallom a venyigének.

A kőkút és a szekérrúd csálén,
mintha rakétát látna suhanni az égen.
Világot ugorva úszik a két ló:
megülöm még, fogadom meg, ki, ha én nem!
A véres ökörfej bámul utánam,
az udvaron áll odahagyva a járom.
Kapirgálnak a tyúkok, s kakasok már,
hol a korhadt szerszámon
a préda a pár gyom.
Az istállóban a trágya-melegség
és a habos tej illata árad.
Az esti-fejéskor a harangszó
vihette el a nagyanyámat.

A rossz talyigával a hegynek,
a völgynek, a templomdombra fölértem.
A kisbíró, pap meg a jegyző,
mindhárman feketében:
A kisbíró, pap meg a jegyző
az időn át jönnek utánam.
Az arcokon átütnek az arcok,
akiket valahol már láttam...

Az időn át villan az emlék éle
fölöttem az ének –
A régi eperfa árnyéka terül rám,
törzse vagyok, s körülöttem a kéreg.

BÁBA MIHÁLY

A szállásadó

Korán leesett a hó, erre nem számítottunk. November tizenötödikén, amikor elutaztunk Z-be, még ragyogó őszi napsütés volt. Szép, hosszú ősziünk lesz – mondták az emberek –, mert a nyár hideg, esős volt.

A hegyoldalon kaptunk szállást egy özvegyasszonytól. Az első nap kezünkbe nyomta a kulcsot, hogy akkor menjünk el és jöjjünk haza, amikor nekünk tetszik.

– Gyermekeim, én nem akarom magukat zavarni. Ha főzni akarnak csak nyugodtan, a kamrában találnak mindent, lisztet, sót, paprikát, zsírt, a végén majd megegyezünk – mondta. – Nem veszünk össze, aranyom – csipentett a feleségemre.

Bevonultunk a szobába. Egymás mellé tett két tornyos ágy állt benne, két szekrény, asztal meg székek. A lámpa porcelán ernyője egy szál dróton lógott a mennyezetről. Az ablakon keresztrácsok, de a völgyre a kilátást nem zavarta. Kinyitottam az ablakot és amíg Olgi kicsomagolt, én ott álltam az ablak mellett, néztem a napfényben fürdő hegyoldal fáit, a kis szőlőtáblákat, a felfelé kanyargó utat és az erdő szélét.

– Kész – röppent mellém Olgi. – Látod milyen jó, hogy a nyáron nem vetted ki a szabadságot. Most olyan isteni szép idő van.

Átöleltem, odahajoltam a nyakához, megcsókoltam.

– Igazad van, mint mindig – mosolyogtam. Ajkamat nyakáról lassan a füléhez csúsztottam. Tenyerem érezte, hogy megremeg. Nem, még most sem tudok betelni ezzel a mélyről feltörő remegéssel. Ilyenkor Olginak hevesen dobog a szíve, szaporábban kapkodja a levegőt, szeme kitágul, riadtan néz, de érzem, hogy nem lát semmit, testén hullámok futnak át és tenyerem érzi a remegését. Egy gyors mozdulattal szembe fordul velem, rámfonódik.

– Szeretlek – súgja és megcsókol.

Lassan kibontakozunk egymás karjaiból. Hangosan felnevetünk.

– Istenem – mondja Olgi – még mindig úgy viselkedünk, mintha egy hónapos házasok lennénk.

– Pedig már két éves házasok vagyunk.

– Te undok, te számolod.

– Jeles voltam matekból, tudod.

– Jó lenne, ha felejténél a matekból.

– Igyekszem.

– Tudod mit? Gyerünk ki az erdőbe.

– Hozhatod ezt a tornyos ágyat is, ha neked úgy jobb – pördül el mellőlem

Olgi és egy fürge mozdulattal kibújik ruhájából.

Az ablak mellett állok, nem mozdulok, nézem, pedig csak két lépést kellene tennem és megérinhetném meztelen vállát, megsímogathatnám merészen előre-szőkő hegyes mellét, amelynek még nem lazultak meg tartóizmai, karcsú derekát,

kerek szinte gömbölyded, szépmozgású popsiját, hasát és kemény, gömbölyű térdébe szökő combjait. Csak állok és nézem, hogy öltözködik nevetve, belebújik fekete nandrágjába, aztán magára húzza a csikos pulóvert, felveszi a lapos-sarkú cipőt.

– Bá – rám ölti a nyelvét. – Mit bámulsz? Kész vagyok. Remélem elég gyorsan öltöztem át? Rád biztosan tovább kellett volna várnom. Na, gyere már! Hol a pokróc? Vagy elment tőle a kedved. Jó lesz a száraz fű is, mi?

Belémkarol és kisodor a szobából. Menetközben kapom hónom alá a pokrócot.

– Néni kérem, megyünk az erdőbe. Minden jót!

– Minden jót, kedveseim – jön ki az özvegyasszony a tornácra és mosolyogva néz utánunk.

A szőlők között egy keskeny út vezetett fel az erdőbe. A homok száraz volt, besüppedt a talpunk alatt. A szőlőtőkék között verebek ugrándoztak csivítelve, szedegették az elhullott szemeket. A meleg szél leszökött a hegyoldalon, sodorta a levegőben táncoló leveleket. A fák csaknem kopaszon nyújtózkodtak az erdőben. Csak a fenyők nem vetették le zöld ruhájukat.

– Isteni itt – karolt belém Olgi. – Ezt nevezem én pihenésnek. Csend, nyugalom mindenütt. Nincs tömeg, mint a Balaton mellett, nincs ismerős kolléga, akivel be kell ülnöd egy füstös kávéházba és órákig feleslegesen trécselned.

– És nincs újság, nincs rádió és nincs tévé.

– Igen, az sincs. Mindennap kijövünk ide. Délelőtt és délután is. Este meg a tyúkokkal fekszünk.

– És a kakasokkal kelünk – nevettem.

– Azt már nem!

Leterítettem a pokrócot és leheveredtünk. Karomat a fejem alá tettem és a kékes eget bámultam. Olgi a mellemre hajtotta a fejét.

– Nézd, mennyi fészek.

– Csakugyan, öt, hat egy fán.

Az ágak között ott lapultak a fészkek, amit csak most vettem észre, pedig mióta hanyatt feküdtem, őket is bámultam. Kicsik és nagyok. Volt itt szarka, vadgalamb, rigó, stiglinc fészek, de mind, mind üres.

Olgi oldalt fordult.

– Látod a madarak nem féltik a tanyájukat. Itt hagyták, elmentek délre telelni, még útlevelet sem kellett nekik kérni, aztán tavasszal visszajönnek ugyanide. De vajon biztosan megtalálják a régi fészkeket?

– Ne légy gyerek. A tudósok megállapították, hogy a párok mindig a régi fészkeket keresik fel tavasszal.

– Igen, az öregek. Ezt értem. De hová térnek vissza a fiatalok, akiknek nem volt saját fészük?

– Azok is ide, vagy a környékre, keresnek egy ágot és építenek maguknak.

– Látod, az ember a legundokabb.

– Miért?

– Mert nem építhet. Sokba kerül, annyiba, hogy el se merjük kezdeni.

– Ne vedd alapul a mi helyzetünket. Szerintem, nekünk még így is ideális tórsbérletünk van.

– Az igaz. Mi nem várjuk, hogy az öregek meghaljanak, hogy végre mi beköltözhessünk a szobáikba. Látod az a szép, hogy a madarak se várják.

Olgi megsímogatta az arcomat. Persze, persze, mi úgy élünk mint a madarak, csak nincs saját fészünk. Társbérletet kaptunk és milyen boldogok voltunk, hogy az is van. Nem kell közösködnünk senkivel. Igaz, nagyon kínos, ha nem mehetünk be a fürdőszobába, amikor szeretnénk, de hát azt a félórát ki lehet bírni, amíg a fürdőszobára várni kell.

Késő délutánig maradtunk az erdőben. Hazafelé menet bementünk a kisvendéglőbe, megvacsoráztunk, és kértem egy üveg bort, amit a pokróccal együtt hónom alá csaptam.

– Mit akarsz azzal a borral? – kérdezte Olgi nevetve.

– Semmit. Hosszú az éjszaka, megszámolom, hogy hány csepp van egy literben.

– Rendben, de sötétben, mert villanyt nem gyújtunk.

– Nem gyújtunk! – egyeztem bele kacagva.

Olgi csakugyan nem engedte. Sötétben vetkőztünk, szétdobáltuk ruháinkat és a két ágyat elválasztó deszkán át nevetve mászkáltunk át egymáshoz. Kopogtam a deszkán.

– Szabad?

– Azonnal, csak magamra kapok valamit.

– Hogy tudjak mit lekapni kegyedről.

Zsupsz, rá a dunnára.

– Hol van asszonyom?

– Megfulladok, te bolond.

A dunna repült, egy szék felborult.

– Kortyolsz?

– Hogy vetted ki a dugót?

– Nem vettem ki, benyomtam az üvegbe.

– Be-be-be, benyomtad – szakadt fel Olgiból a nevetés olyan hangosan, hogy ijedtében a párnába fúrja az arcát. Leteszem az üveget, felnyalábolom Olgit, térdei válla gödrébe préselődnek és mint egy remegő kis állatkát szoritom magamhoz, míg csak fel nem jajdul az áhított fájdalomtól.

Amikor a hajnal hűvösen bekopogott a rácsos ablakon, felébredtem. Az üvegben egy cseppnyi bor sem volt. Nem számoltam meg az éjszaka. A dunna a felborult széken hevert, ruháink szanaszét. Olgi mint egy fázós kis cica, meztelenül, összegömbölyödve aludt. Az ágy szélén ültem és kábultan néztem. Mintha most látnám először ijfeszés hátát, kicsit megnyílt száját, párnás karját, apró ökleit, amit combjai közé rejt és eltakarja öle szénfekete foltját, mint egy titokzatos, örökké vágyott bánya bejáratát.

Felemeltem a dunyhát, óvatosan ráterítettem, aztán alábújtam én is, Olgi hátához simultam és abban a pillanatban már áthullámozott testén a remegés, megmozdult, és álmoságtól még gyámoltalanul mozgó kezével hátranyúlt, de ujjai érzékenyebbek voltak, mint a vakoké, tudták, hogy merre találják a bányája felé igyekvőt.

Tíz óra felé nyújtózkodva, ásítózva kimentem az udvarra. Az özvegyasszony a tornáccon üldögélt.

– Felkeltek, drágáim, akkor megyek csinállok egy kis reggelit – hunyorított – rántottát, sült szalonnával.

Olgi boldog volt, amikor meghallotta. A szalonnás rántotta ízlett, igaz nagyon éhesek voltunk mind a ketten.

– Köszörjünk, nénikém – törölgette kezét Olgi. – Isteni volt.

– Egészségükre, drágáim. Ebédet is főztek?

– Nem köszönjük. Megint kimegyünk az erdőbe.

– Menjenek csak, drágáim, nagyon szép idő van.

Négy óráig nem is volt semmi baj. Akkor feltámadt a szél és felhőket terelt maga előtt. Szemeikélni kezdett az eső, és hűvös lett. Hazamentünk. Az ablak mellé ültünk és olvastunk.

– Mi lesz a vacsorával? – kérdezte Olgi.

– Ha eláll az eső elmegyünk.

Nem tudtunk elmenni. Szüntelenül esett. Olgi fázott, magára terítette a pokrócot. Az öreg néni forró teát hozott be meg száraz kolbászt és kenyeret. Kitűnő vacsoránk lett és megint korán lefeküdtünk.

– Aranyos asszony, hogy gondoskodik rólunk.

– Ūhüm – dűnnyögtem.

– Ne légy olyan morcos, holnap elműlik a rossz idő és megint mehetünk az erdőbe. Másnap valóban nem esett, de nagyon hideg volt. Csak délbe mozgultunk ki ebédelni. Fáradtan és álmosan, mert egész éjszaka alig hűnytuk le a szeműnket. Tizenegy óra tájban hangokat hallottam a másik szobából.

– Vendége van az özvegynek. Hiába, öregasszony nem vénasszony – kuncogtam.

– Ne bolondozz. A nagymamád lehetne.

– Hát hallgas csak.

Odaát széket toltak, tányér, kanál csörömpölés hallatszott, aztán hangos beszélgetés, mintha vitatkoztak volna. A szavakat nem lehetett érteni. Feszűlten figyeltűnk, moccanni sem mertűnk a tornyos ágyban. A beszélgetést sírás váltotta fel, aztán megint tologatták a székeket és tányérokkaal zörögtek. Hajnali négykor csendesedtek el. Addig mi sem bírtuk lehűnyni a szeműnket.

Reggel halkan, óvatosan mentem ki az udvarra. Az özvegyasszony a tornácra álldogált.

– Felkeltek, drágáim? Csináljak reggelit?

– Nem, nem, köszörjűnk. Elmentek a vendégek?

– Vendégek? Nem jár hozzám senki, már kilenc éve, csak Vas Mari, a koma-asszony. De az is ritkán.

Visszamentem Olgihoz.

– Te Olgi, azt mondja nem járt nála senki.

– Biztosan nem akarja az orrunkra kötni.

– Lehet – dörmögtem.

Éjszaka mínusz kettő volt. A kályha alig melegített. Pedig megint nem aludtunk egy szemernyit sem. Este tizenegykor odaát ismét megkezdődött a zaj, a lárma, a hangos beszélgetés. Az ajtóban nem volt kulcs. Odatoltam az asztalt, mert Olgi félt, hogy részeg alakok törnek ránk, levetkőzni is félt. Nadrágban, pulóverben gubbasztott az ágyon.

– Nem bírom tovább, utazzunk el.
– Jobb is, ha elutazunk. Itt már nem pihenünk. Pedig olyan szépen indult minden.

– Jél – sikít fel Olgi az ablakhoz ugorva. – Esik a hó!
– Ne bolondozz.
– Gyere, nézd meg.

Nagy pelyhekben szállongott. November tizennyolcadika volt. Egy óra múlva már fehér volt minden. Szomorúan üdögéltünk a szobában. Nem maradunk tovább. Pesten legalább moziba, színházba mehetünk, itt meg csak a kisvendéglőbe meg vissza. Hóra, télre nem számítottunk, nem hoztunk téli felszerelést.

– A délutáni vonattal utazunk – mondtam.

Olgi azonnal csomagolni kezdett. Az özvegyasszony sajnálta, hogy már megyünk, azért a pár napért még pénzt se akart elfogadni.

– Jöjjenek máskor is, drágáim, jöjjenek.

Olgi mosolyogva bólogatott.

Mire kiértünk az állomásra a vonat már elment. A következőre négy órát kellett várni. Megkértem az állomásfőnököt, hogy letehessük a csomagot, aztán bementünk a városba, a kisvendéglőbe.

– Kellemetlen idő lett önökre – mondta a pincér. – Ki hitte volna? Ősz nem is volt

– Nyár se nagyon.

– Meddig maradnak?

– Ma már utazunk.

– Ugye maguk az özvegynél laktak, a hegyoldalon?

– Igen.

– Nem volt semmi baj?

– Nem. Miért?

– Lakott nála egyszer két diák, azokat nem akarta elengedni.

Olgi rábámult.

– Na, nem olyasmi miatt – mosolyodott el a pincér. – Abból már kiöregedett.

– Na, na – nevettem. – Az éjszaka is vendégek voltak nála, azelőtt éjszaka is.

A pincér arca megnyúlt. Kendőjével az asztal lapját törölgette.

– Igen tudom, mert hallottam, hogy elkísérte. Tudnak valamit?

– Semmit – vontam vállat. – Néhány napja jöttünk.

– Igaz, de az emberek szeretnek beszélni... Négy fia volt – egyenesedett ki a pincér, – kettő a háborúban maradt oda, az urát baleset érte, meghalt, a harmadik fia a bányában maradt, az újságok is írtak róla. A negyediket ötvenhatban lőtték le Pesten, belekeveredett egy utcai harcba, azt mondják. Négy nagy lakodalmat akart és csak temetett.

– Szörnyű – rázkódott meg Olgi. Közelebb húzódott, belémkapaszkodott.

– Szinte hihetetlen – mormogtam magam elé. Egy pillanatig magam előtt láttam az özvegyasszonyt, kékes, fénytelen tekintetét, amint ott ül a tornácon és a messzeségbe bámul. – És... és mondja csak, kik járnak hozzá éjszaka?

A pincér felvonta szemöldökét.

– A fia. A fiainak a lelke. Néha elkíséri őket az állomásra, hangosan beszélget, zsörtölődik velük. Otthonról ritkán mozdul ki, akkor is csak a piacra, a boltba, bevásárolni. Elnézést . . . rögtön hozom . . .

Elsietett. Nem emlékszem arra, hogy mit rendeltem. Forró kolbászt hozott. Szó nélkül megettük. Olgi nem akart inni, én egy féldeci rumot kértem.

Fázósan, dideregve baktattunk az állomásra. Olgi erősen szorította a karomat. Éreztem, hogy reszket. Az erdő, ahová feljártunk beburkolózott az alkonyba. A fákon fekete foltok jelezték az üres fészkeket. A novemberi tél fehér hósipkát rakott rájuk.

A vonatban meleg volt, Olgi bevetette magát a sarokba.

– Fáradt vagyok. Úristen, hogy én milyen fáradt vagyok – mondta és becsukta a szemét.

A vonat zakatolása hamar elringatta. Vállára hajtottam a fejemet, megpróbáltam elaludni én is, de nem tudtam. Minduntalan felriasztott az özvegy hangja: Jöjjenek, drágáim, jöjjenek! A hósipkás, üres varjú fészekbe hívogatott.

Ilyen rosszul sem töltöttük még el a szabadságomat, mint az idén.

Megkönnyebbülten sóhajtottunk fel, amikor a vonat befutott a havas pesti pályaudvarra.

SOLYMOS IDA

Fölkopogsz

Messze vagyok s te messze vagy
múltamba internáltalak
Naptári napját sem tudom,
hogy utoljára láttalak,
ne kopogj bennem, mint a rab.

Szónok nem ágál, ahogy én,
vagány különbül nem vigad.
E kocsma félfölddel fölé,
világvégi vad hó szakad,
ablak és ajtó hó-födött,
eget, vizet lep, nincs vonat.
A füst, a bűz, a szenny kövér
fodrokban torlad, reng a szél.
A kocsmakémény trombitál.
Üveg csörög. Sakál-magány
üvölt a virtus hacacaré
gőzéből. Íme a parádé
liturgiája itt fogan:
ki púpos volt, itt púptalan.

**Kettéped a gondolat.
Istennek hála, hó szakad,
beföd utakat, agyakat,
semerre nem szalad vonat.**

**Pocsolya-szürke lett a lámpa...
A Jézussal dehát miért?
A löre gégeimen akad:
nem volt, vagy nincs is hóesés?
Fölkopogsz. Arcomból kilépsz
s megállsz hátamban, mint a kés.**

VIDOR MIKLÓS

Boritékolt lépés

Szíjas, vájtképű fickó volt Konoki. Összemorcolt homloka alatt egybenőtt sűrű, fekete szemöldöke, mint a balsors drapériája. Huszonegynéhány éves korára már leszámolt vele, hogy nemcsak testi megjelenése, de pusztán neve is kihívja a mindig ugrásra kész emberi rosszindulatot.

Már kisfiúkorában ő volt az a gyerek, akit a vígan kezdődő homokozás, vagy labdázás végén – örök titok, miért – törvényszerűen összevernek. Helyzete az iskolában mit sem változott. A túlsó sarokból jött sűgásért őt vonták felelősségre, a gazdátlan gaztett halálos biztonsággal az ő nyakába szakadt.

Előre viszolygott azoktól a kikerülhetetlen helyzetektől, mikor egyetlen jobbra vagy balra húzott tollvonáson dől el az ember sorsa. Ahol másnak egyenlő esélye volt rá, hogy a dolga jól vagy balul üssön ki, Konoki főhajtvá várta az eredményhirdetést. Nem is kellett csalódnia.

Lassan beidegződött, hogy a fiaskók eljegyzettje. Számat tartott erre a rangra s megzavarta volna, ha egyetemi fölvétele sikerül, vagy szóbaáll vele az a fiatal lány, akit néma kalapemeléssel mert csak köszönteni. Mind szótlanabbá vált, sötét szeme visszatükrözte a külvilágot, de áthatolhatatlan maradt.

Öntudattal viselte sorsát. Hivatalából hazafelé menet mámoros képzelgésekkel gyötörte magát. Egyik kedvenc ábrándja volt, hogy odalép a lábatlan, utcai cipőtisztához, fölcsusztatja fekete cipőjét a kis számolyra s szótlánul várja, hogy elkezdjenek dolgozni rajta a szorgos fényesítő kefék; – s akkor a nyomorék tekintete fenyegetően fölvilan: „A magáét? – semmi pénzért!” Erre Konoki kielégül-

ten kiálthatta vissza a torkában gyülemelő választ: „Köszönöm! Tudtam!” – s mint az utcák üldözöttje, rohant tovább a forgatagban a következő megaláztatások elé, hogy a busz lépcsőjéről lesodorják, vagy a zöld lámpa védelme alatt menekülők tömör oszlopától őt, egyedül őt intse magához a rendőr, hogy szabálytalan közlekedésért megbüntesse.

Ezek a jelenetek túláradó találekonyssággal váltották egymást fejében. Már nem emlékezett rá, melyik történt meg vele, melyik volt fontázia. Fejlődésének egyik közelebről alig meghatározható pontján pattant ki agyából a boritékolt lépés ötlete, mely a sakkversenyek félbeszakadó játszmáiban kerül sorra. Nem mintha döntő változást remélt volna tőle. Csak vissza akarta vágni a sors képébe az elé hajított kesztyűt, hogy egy pillanatra a magasba hágjon, s még látványosabb legyen lezuhanása.

Első boritékolt lépését hivatalában adta le főnökének. Mikor beszólították a főnöki szobába, gépirónője riadtan fedezte föl arcán a pillanathoz egyáltalán nem illő hetyke mosolyt. Ekkor egyedül Konoki tudta még, hogy zsebében lapu! a leragasztott boriték. Megállt a főnök fedezékszerű íróasztala előtt, végighallgatta a korholó, számonkérő és fenyegető szónoklatot, majd válasz helyett előhuzta zsebéből a kék boritékot.

– Méltóztassék elolvasni.

A főnök meglepetten vette át, kibontotta. Két nappal korábbi dátum díszelgett a lap élén. Követte a szöveg:

„Őn, mint hivatali főnököm, e hét közepén magához rendel majd, hogy felelősségre vonjon olyan mulasztásokért, melyek bizonyíthatóan nem engem terhelnek. A bizonyításra azonban nem lesz módom. Önnek ellenőrlhetatlan lelki szükséglete, hogy beosztottjai közül időnkint lehordjon valakit. Nem tehet róla. Tudomásul vettem. Mindketten teljesítjük mélyebb hivatásunkat. Ön elköveti az igazságtalanságot, én eltűröm. Konoki.”

A főnök elvörösödött, majd elzöldült. Színe változása közt egy átmeneti pillanatban megkérdezte:

– Mi ez, Konoki?

– Boritékolt lépés.

A főnök kinyitotta, becsukta, majd újra kinyitotta száját. Nem mintha szólni akart volna, csupán levegő után kapkodott. Különben is volt benne valami halszerű. Harcsára emlékeztető, lapos feje mint egy hálóból, emelkedett ki inggal-lérjából.

– Maga... maga sakkozik velem... ?

– Nem önnel, főnök úr, – bólintott elszántan Konoki. – Őn egyetlen figura csupán a táblán, akit most kellemetlen helyzetbe hoztam.

– Mars ki, – mondta elhalóan a főnök, mert magas volt a vérnyomása.

Konoki igen udvariasan meghajolt és elhagyta a szentélyt.

Nemsokára fizetésemelésre került sor az osztályon. Nyilvánvaló volt, hogy nem mindenki részesülhet benne. A tisztviselők bizonytalanul latolgatták esélyeiket. Konoki távol tartotta magát a találgatásoktól, őt nem gyötörte kétség. Aznap lelki

egyensúlyát kellőképp megalapozta, hogy rágyujtáskor egy lepattanó gyufafej ki-egette új nadrágját. Lesimitotta térdén a pörköltbarna lyukat, fölkel, besétált főnöke titkárnőjéhez, s kihallgatásra jelentkezett.

– Nos, Konoki? Van valami jelenteni valója? – nézett rá gyanakvóan a főnök.

– Csupán a fizetésemeléssel kapcsolatban volna egy szerény észrevételem, – mondta illő tisztelettel Konoki.

– Észrevétele?

– Természetesen pusztán elméleti jellegű.

A főnök gonoszul elmosolyodott. Fiókjában volt-már a jóváhagyott lista. Ebéd-idő után szándékozott kihirdetni beosztottjai előtt.

– Hát csak tessék, tessék.

Konoki tévovázott egy picit, aztán zakója zsebéből előhúza a második borítékot

– Már megint kezdi – zökkent hátra a főnök.

– Nem kérem, csak ragaszkodom hozzá, hogy dátumszerűen legyen lerögzítve a véleményem, mely mindig megelőzi a tényeket, – s aztán a tények igazolják.

– Olvassa föl! – hátrította el a főnök.

Konoki föltépte a borítékot. Először a keltezést olvasta föl, a tegnapi dátumot. Aztán belefogott:

– Tehát: „A fizetésemelések során Ön, mint hivatali főnököm, megkövesült ellenszenve folytán engem magasabb fizetésre érdemtelennek tartott.”

A harcsafejú gúnyosan elmosolyodott:

– Inszinuál, mi? Hanem most ráfizetett! – és izgatottan matatni kezdett fiókjában a lista után, majd meglobogtatta és rábökött Konoki nevére:

– Itt van! Tessék! Tessék megnézni! Otven forintos fizetésemelésre javasoltam! Ehhez mit szól?

Konoki rendíthetetlenül intett, mint aki túl van a gyerekes meglepetéseken, az ő eszén már nem járhat túl az élet.

– Méltóztassék végighallgatni! Ez csak az első mondat volt. Itt folytatódik. Tehát „Azonban múltkori borítékolt lépésem hatására más megfontolásai támadtak. Ön azt gondolta: ha nem emeltetem meg Konoki fizetését, azt hiszi majd, bosszút akarok állni rajta. Az aljas gyanú elhárítására – érdemli, nem érdemli – töröljük ki a szemét néhány forinttal, akkor befogja a száját.”

Konoki fölnézett:

– Eddig az ön gondolatai, s utánuk az én válaszom:

„Csakhogy nekem az efféle emelés nem ér annyit, hogy hozzásegítsem önt ehhez az olcsó lelkiismereti flastromhoz. Tehát őszintétlen jószándékát tisztelettel visszautasítom.”

Válaszul második borítékolt lépésére, Konokit sürgősen áthelyezték.

Ha a következő borítékolt lépés néhány hónapot váratott magára, azt nem a megrendülés, csupán az alkalom hiánya okozta. Míg aztán össze nem akadt az utcán Konoki az elnökkel, amint épp kocsijába készült beszállni. Valaha osztálytársak voltak, s Konoki emlékezetében úgy maradt meg, mint aki a leglendületesebb fenékberúgásokat osztotta ki, – ennek következtében már az iskolapadok közt el-

nőknek számított. Most barátián invitálta maga mellé Konokit, ez az ellenszenvesen csúf arcú ember azonban szívesebben járt gyalog. Legföljebb annyit ígért meg, hogy egyszer majd fölkeresi az elnököt hivatalában.

Mikor egy idő múlva beállított a párnázott ajtókkal védett szobába, az elnök a régi kedélyességgel fogadta. A beszélgetés hamarosan társalgássá vékonyult, s mikor Konoki a „Hát mesélj, mesélj öregem, hogy megy sorod”-ra fanyar legyintéssel válaszolt, az elnök zavartan köhécselni kezdett:

– Tudod, öregem, régi cimborák vagyunk – és te most azt képzeled, nekem csak egy szavamba kerülne, hogy . . . de hát nem olyan egyszerű az, nézd csak . . . engem köt ez az . . .

Ennél a félbetört mondatnál nyugtatta át Konoki harmadik boritékolt lépését. Az elnök az hitte egykori osztálytársa életrajzát tartja kezében, s rosszul mimelt érdeklődéssel kezdte el olvasni. De mindjárt fölszaladt a szemöldöke.

A tömör elaborátum fölvilágosította róla, hogy Konoki nem kíváncsi rá, mennyi a gondja, baja, felelőssége, sőt az sem érdekli, miért nem tehet érdekében semmit – annál kevésbé, hiszen nem is kérte a támogatását. Látogatásának egyetlen célja a boritékolt lépés átnyújtása volt. Egyebekben senkitől semmit nem vár, most és mindörökké, ámen.

– Öregem – mosolyodott el az elnök – ez valami új: a gimnáziumban nem volt ilyen humorod. Így szoktad csinálni másokkal is?

– Persze. Nehogy hülyének nézzenek.

– És mit szólnak hozzá?

– Hol kirúgnak, hol áthelyeznek. Ahogy előre jelzem.

Az elnök egészen jókedvre derült. Mindjárt másképp forgatja a lapokat az ember, ha tudja hogy babba játszik!

– Hát ez fényes! Mesteri, öregem! Patentírozatni kellene!

– Minek? Vonta meg a vállát Konoki. – Hogy a Szabadalmi Hivatalnak is átnyujtsak egy boritékolt lépést, amelyben elmondom helyettük, miért nem kapok a szabadalmamért egy vasat sem?

Az elnök kivirult:

– Igazi puritán vagy! Az elvek embere! Csak gratulálhatok!

Mondott még néhány fölszabadítóan kedveset Konokinak, aztán kegyelemmel elbocsátotta. Sokáig állt még az ablakban, egészen addig, míg meg nem pillantotta a főbejáraton távozó széllelbélelt alakot. Egy kicsit megfájdult a szíve. Ha ő ilyen szabad lehetne!

Becsöngette titkárnőjét. Arca már zord volt, hivatalos.

– Kérem, Irénke ha ez a Konoki bármikor jelentkezik, akár telefonon, akár személyesen nem vagyok itt, nem érek rá, nem fogadhatom. Érti. Elvégre nem tölthetem az időmet félbolondokkal!

Játék

Két gyerek-gally közül
melyik az erősebb?
Fogják a pókfonált
és nekigyürkőznek.

Húzzák a két végét,
izmuk is kidülled.
Feszítik, rángatják,
hogy belezöldülnek.

Akkor szalad

Nagy fű, rengeteg gaz,
indáznak a magasba,
éjszaka kimerészkednek
a kukoricásból, betörnek
az elhagyott, lakatlan
tanyába,

a napra, a holdnak udvarára
ránő a dudva, előkerülök
valahonnan, s a földön futó
porban, hatalmas fűből,
füstben az ősember akkor
szalad el.

Piramis

e
hatalmas
kolosszust
millió ember rakta
óriás kövekből fel az égig
meghalt tízezer izmaik pattogtak
mint sós kötél a szélben dagálykor
s ma rejtett folyosók mélyén egyetlen szikkadt
múmia mered a homályba vak szemében örökös közöny

AZT MONDTÁK: igaz ember.
Ismerte a járást a mezőn,
nem futott öklök elől,
a magányt magárahúzta.

Azt mondták: igaz ember.
A sírba önként belépett,
s a földet vihogva lökték
megfakult homlokára,
kik
azt mondták róla: igaz ember.

KONTÓ ISTVÁN

Fetya

Fetyának tetszett, hogy a sírkövek vonalban és ikszben fedik egymást.

– Te Fetya – mondtam neki – elhiszed, ha ezek szellemjárásra visszatérhetnének, mind elmozdítanák a köveket?! Tiltakozásul . . .

Merengve álltunk az idegen katonatemető előtt.

Fetya sokáig hallgatott, majd zokogásba tört ki. Tán jeltelen sírban fekvő szüleit siratja – gondoltam. Később jöttem csak rá, más húrok rezdültek meg bensőjében. A tanárok gyanakodva méregették, mikor egy-egy történelmi félremagyarázást vagy hamis verselemzést megakasztott. Néha kinevették lázongásáért. De másként nézték ezentúl, másként kezelték.

Miért sírt hát? Mi történt vele? E napon a valóság-látása elűzte tizennyolc évi szorongását. Míg az egyéniség-tipró fegyelmen és a halál utáni tehetetlenségen tűnődött, megérezte, hogy önállósága hiányzott. . .

Szombat volt. Az utolsó óráról elkéredzkedtünk Zsuzsa nénitől. Kérdőn nézett ránk. Szégyenünkben csak suttogva mertük közölni, munkára szeretnénk menni. Az osztály két legszegényebbje voltunk. Ha eddig csak leközelően bántak velünk, most szűrt a tekintetük.

Fetya három évi kollégiumi együttlét után lett barátom. Állami gondozott volt. Tele gátlásokkal, bizonytalansággal. Ha valamiért lelkesedett, vagy valaminek örült, csak pillanatokig tartott. Hirtelen komorrá vált az arca, mintha megbánta volna mosolyát, vagy mintha a kapott ajándék elértéktelenedett volna a kezében.

A Nyugati pályaudvar teherrakodóján, a rampán próbáltunk szerencsét. A Rampa vendéglőbe nem ülhattünk be, fillér sem volt a zsebünkben. Egyébként se tudtuk volna elviselni a fojtó füstöt, amely szünet nélkül kavargott. Pár lépésnyire volt a felvételi iroda ajtaja, amely a sok kilincseléstől rozoga lett. Beléptünk. Az előtérben idős raktáros őrizgette a csákányokat, lapátokat. Nyakán lógott a bőr, mint a baromfiudvarok kopasz kakasán. Érdeklődtünk, milyenek a lehetőségek.

– Semmilyenek – krákgotta. – A vasút rosszul fizet. Mindent megváltoztatott a demokrácia, csak a vasút háztartását nem. Mondjuk, maguknak így alkalmileg megéri, ha . . . – és elsorolta, hogy fizet a szén, a sóder, a fa-kirakodás.

Jobbra ajtó nyílt a váróba. Szemben kisablak, körös-körül padok, középen asztal két paddal. Sokan gubbasztottak már bent. Még jutott hely az asztalnál. Csak a kisablak nyikorgására emelkedtek föl a fejek, aztán visszahanyatlottak.

Fetya közelebb húzódott hozzám, nehogy tetűt kapjon a szomszédjától.

– Nézd a merev tekinteteket! – bökött meg. – Vajon vibrál-e agyukban gondolat? – Ujjamat tettem a szája elé, hogy ne lefetyeljen.

Egy-egy újonnan érkező jónapot-ja törte meg az egyhangúságot. Ha valaki kérdezősködött, kurta böffentés volt a válasz olyasforma hagsúllyal, hogy ne macerálj, majd meglátod.

Este hatig négy cédulát adott ki a tisztviselő. Két órai fülelés után csengett fel újra benn a telefon. Többen ismerték egymást. Egy bólintás elegendő volt, hogy a soron következőhöz csatlakozzék a kiválasztott.

Égész éjszaka nem csengett a telefon, nem mozdult a sárga fény a kisablakon. Néztem az alvókat, ruházatukat. Befáslizott lábak, szakadt piszkos gúnyák, borotvátlan arcok. Szántam ezeket az embereket, akik munkával akarnak falatot keresni, nem úgy. Szótlanságukban törvény volt. Nem vágott egyik sem a másik elé, mint az orvosnál vagy a közértben. Mind kívárta a sorát.

Feri is fölengedett irántuk, mert elfogadta a feléje nyújtott cigerettát.

Ezen az estén voltam a legszegényebb és a leggazdagabb is. Nem tudtam irigyelni a lányt, akit szülei reggelenként autóval hoztak a technikum elé, – mint ahogy a disznópásztor sem irigy a festőművészre.

Hajnali ötkor sűrűn csengett a telefon, kaptunk is rövidesen egy cédulát. Solymárra irányítottak. A forgalmista álmosan fogadott:

– Menjetek hátra a raktár mögé, ott van feldöntve két csille, toljátok be a vagonba.

– Ennyi az egész? – futott ki a megrökönyödött Feri száján.

– Ennyi. Ha siettek, eléritek a fél nyolcast.

De mi nem értük el a fél tizest sem. A csilléket ládabarrikád vette körül, mind félre kellett raknunk. Egyik csille – miután fölállítottuk – tengelyig süppedt a sárba. A vagonajtó is makacszkodott, csak jó félórai udvarlás után engedett.

A forgalmista délelőttjét bearanyozta kínos piszmogásunk. Tisztes távolból szurkolt nekünk.

– Ki tudja – sziszegett foga között Fetya – nem attól fél-e, hogy feltörjük a raktárat?

Mikor a nadrágom kényes része szétpattant, közelebb jött a bakterunk és bevallotta, egész héten nem nevetett ennyit. Sőt, még azt is megmutatta, hol találunk deszkát, amelyen a csilléket begörgethetjük. Végül felvezette teljesítményünket a munkalapra.

Másfél óra volt a vonat indulásáig. Kibotorkáltunk az út felé, a távoli buszmegállóhoz. A műútnál feküdt a temető ahol elméláztunk.

A kalauz elfogadta a vasúti igazolást, különben kutyaagolhattunk volna Pestig.

A rampánál tizenennyolc forintot kaptunk – ketten.

A kollégiumban Fetya szétterítette tenyerén a kilenc forintot és mindenkinek mutogatta.

UTASSY JÓZSEF

Esti kérdés

Egy kis tücsök
tanyát ütött szobámban,
s dalába bújt
clőlem, hogy ne lássam.

Vajon egyszer
majd nekem is el lehet
sorok közé
temetni a testemet?

A szűz

Addig-addig játszott velem;
egy éjjel haragomban
beugrottam az ablokán
hónom alatt a holddal.

VADÁSZ FERENC

Macskalyuk

Részlet a „Föld alól a fénybe” c. megjelenő regényéből. A könyv Skolnik József életéről szól, aki 1941–42-ben illegálisan visszatért Magyarországra, és Rózsa Ferencsel, Schönherz Zoltánnal együtt a Párt Központi Bizottságának titkára volt. A történet 1933 nyarán játszódik.

Amikor Fülekre érkeztem, kellemes tavasz volt. A fák lombosodtak, a fű zöldellt, a virágok sok színben pompáztak. Ebben az öltözékében a legszebb a természet. Csak aki az élet szépségeit szereti, az tud örvendezni a természet szépségeinek. Az élet nem volt szép : sok lelkierő kellett hozzá, hogy az ember bizni tudjon a világ megváltozásában.

Németországban Hitler haramiái bokáig gázoltak a vérben. A kapitalista világ többi országában a legjobbak is csak tiltakozhattak, a fasizmus elleni cselekvő, hatékony fellépésre kevés lehetőség adódott.

A füleki zománcárugyárban, a ragyolci szénbányában, a losonci posztógyárban sok-sok munkást keserített el a kizsákmányolás. A legnagyobb feszültség a kőbányában volt érezhető. Minden áldozatra késznek látszottak a munkások, hogy megjavítsák helyzetüket.

A zománcédénygyárban is benyújtotta a munkások követelését az üzemi bizottság. Ott tizenkét-tizenhárom éves gyerekeket alkalmaztak alacsony bérért a zománcégetőben. Sokuknak egy-két évi munka után tönkrement a tüdeje.

Az osztályharc erősödött, s már kirajzolódtak a frontok körvonalai. Legforróbb helyzet a macskalyuki kőbányában volt. Ez a kőbánya kivételes helyzetet élvezett, mert a csehszlovák-magyar határ pontosan kettéválasztotta. Fele Magyarországhoz, fele Csehszlovákiához tartozott. A munkások is végyesen jártak ide, ki innen, ki onnan. Az összefogásban persze ez nem zavarta őket. Tudták, hogy országaik politikája sok tekintetben ellentétes, de rájuk ezidőtájt nem hatott sem itt, sem ott a nacionalista, a sovinizta uszítás. A macskalyuki kőbánya dolgozói saját bőrükön érezték a cseh és magyar burzsoázia érkakazonosságát, érezték összefogásukat is, amikor a munkások megtaposásáról volt szó. Ha a munkások a követeléseikkel kezdtek foglalkozni, megjelentek a bányában a csehszlovák és a magyar csendőrök. Az urak is teljes egyetértésben léptek fel a proletárok ellen. Az urak is, a csendőrök is egységben álltak a kőbányászokkal szemben, de a munkások ettől még csak elszántabbak lettek, s elhatározták, hogy a sztrájkot alkalmazzák fegyverül.

Hadd mondjam el, hogy az eltelt csaknem negyven év alatt, ha a nacionalizmusról volt szó – és sajnos sokszor volt róla szó, mert nem egyszer döntötte szerencsétlenségbe a népet a nemzeti türelmetlenség –, gyakran gondoltam a macskalyuki bányára. Jelképes jelentőségűnek érzem, ami ott a két világháború

között lejátszódott. Odafönt a felszínen húzódott a határ. A két ország urai vadul acsarkodtak egymásra. Az egyik oldalról a cseszkit, a tótot szidták, a másik oldalon a magyarszkit. Folyt az uszítás, a nép lelki felkészítése az összecsapásra, a háborúra. A szuronyok egymásra szögeződtek. A nacionalizmus a templomokat sem kerülte el. Vágsellyén Hamvazószerdán a szlovák Mahácsek plébános, amikor a magyar hívők rákezdték a „Mi gyalró emberek” kezdetű énekre, káplánjával együtt félbeszakította a hamvazást és kiabálni kezdett: Itt ne bőgjetek magyarul, mert zavarja az istentiszteletet. . .

Odalenn, a macskalyuki bányában két országból jött munkások fejtették a követ, egyformán kevés pénzért, egyformán nehéz sorsban. Ha ők megértették egymást és együtt követeltek emberibb körülményeket, akkor odafent az urak uszítását és a fegyverek szembenezését felfüggesztették, mindenki és minden ellenük fordult. A nacionalizmusnak, a nemzeti elnyomásnak mindig a dolgozó emberek, a munkások az áldozatai, s halálos ellenségeik a haszonélvezői.

Verőfényes júniusi reggelen indultam útnak Fülekről a macskalyuki kőbányába. Amikor felnéztem a sziklahegy ormán magasló várromokra, a hét évszázad előttről fennmaradt legenda jutott eszembe, Falkosról, a garázda, rabló füleki várúrról, akit azzal büntetett a székesfehérvári országgyűlés, hogy meztelenül álljon ki vívni egy páncélos vitézzel. A mi korunkban nincs eféle igazságtevés – mondtam magamban –, most a tisztességes, a becsületes és a jószándékú a meztelen, az erőszak és a megfélemlítés jár tetőtől talpig páncélban.

Hegyes-dombos erdei ösvényen vitt az utam. Ez az ösvény csak gyalogjárásra volt alkalmas, de szebbet nála ritkán láttam. A zöld sok árnyalata, a virágszirmok ezer színe, a madárcsipsergés szinte elandalított. Nyugodtnak éreztem magam, s arra gondoltam, miért nem ilyen igazságos, miért nem ilyen kiegyensúlyozott a társadalom, mint amilyen a természet? Aztán rádöbentem: ez csak az emberre hat így, hiszen a természet világában is élet-halál harc folyik, ösztönös, tudat nélküli persze, de kiméletlen harc. Ilyen volt az ember élete is sok ezer évvel ezelőtt, amikor még szerszámot sem tudtak őseink készíteni. Aki erősebb volt a másikinál, azé lett a zsákmány. A természetben a létért való küzdelem törvénye éppen olyan, mint ezer vagy millió évvel ezelőtt.

Ilyen gondolatok foglalkoztattak, amikor a kőbánya közelébe értem. Fel is jutottam már a magaslat tetejére, ahonnan végig lehet látni az egész környéket. Innen vezetett az út a bánya bejáratához. Ahogy a csúcsról lenéztem, két csendőrt pillantottam meg, amint éppen törtettek velem szemben a gyalogösvényen. Gyorsan egy közeli bokorba bújtam, el keli kerülnöm a találkozást. Oldalt volt egy mélyedés, s egy bokorszerű sűrűség. Odakúsztam, s mögé bújtam óvatosan. Szerencsém volt, mert kutya nélkül jöttek. Elmentek mellettem. Vártam, amíg a domb mögé kerültek, aztán folytattam én is az utat.

A SZTRAJK

Kiss István vett észre elsőnek. Kijött a bányából, hogy üdvözljön.

– Hogy vagytok, Kiss elvtárs? – kérdeztem. – Milyen a hangulat?

– A hangulat jó – felelte. – Teljesen egységesekek vagyunk. A magyarországiak is a sztrájk mellett vannak. Az itteniek is. Tegnap munka után összejöttünk és elhatároztuk, ma bemegyünk az irodába és megmondjuk: addig nem dolgozunk, míg nem teljesítik követeléseinket.

– Ez nagyon jó... – mondtam –, de alaposan fel kell készülni. A csendőrök brutálisak lesznek, a magyarok különösen.

– A csendőrök már megszagoltak valamit – bólintott Kiss István – kinn is voltak. Engem letartóztatással fenyegettek. Nem ijedtem meg tőlük, azt mondtam nekik: mi senkit sem fogunk bántani, csak a törvény által engedélyezett bérsztrájkba lépünk, ha nem teljesítik követeléseinket.

– Mit feleltek?

– Kiss, ne csináljanak marhaságot, mert nagy baj lesz.

– Te is jól tudod – erősítettem meg én is –, hogy ez nem egyszerűen macskalyuki sztrájk lesz. Ez kezdete lehet a többi üzem sztrájkjának. A kőbányai sztrájkolókhöz csatlakozhat a füleki zománcgyár és talán a ragyolci szénbánya is. Ezt tudják a csendőrök is és ezért várható, hogy kemény összecsapás lesz. Én azt tartanám helyesnek – mondtam nyomatékkal –, hogyha a sztrájkot megkezditek, ne menjetek haza a befejezésig. Itt nem tudnak benneteket letartóztatni, mert véditek egymást. A kövektől félnek a csendőrök. A magyarországiakat is meg kell győzni, hogy ne hagyják el a bányát. Inkább egy nappal később kezdjétek, hogy alkalmatok legyen elhozni hazulról a szükséges dolgokat,

– Igazad van – helyeselt Kiss István, aki a bányában működő egyik pártsejt titkára. – Én azt tartanám célszerűnek, ha a mai gyűlésen mindezt megbeszélénk.

– Rendben van – egyeztem bele. – A gyűlésen én is részt veszek. Az irodába is bemegyek veletek, mint a szakszervezet megbízottja. Most menj a munkahelyedre.

– Igazad van, jó lesz már visszamenni.

Elbúcsúzott.

– Délután háromkor ott leszek – mondtam neki.

Visszasiettem Fülekre. Embereket küldtünk ki a korláti kőbányába, a ragyolci szénbányákba, hogy adjanak hírt a macskalyuki bérmozgalomról. Készítsék elő őket a csatlakozásra. A kiküldöttek olyan utasítást kaptak, hogy maradjanak ott és segítsék a bérharcot megszervezni. Ebédszünetben én találkoztam a zománcgyárban dolgozó pártsejt vezetőivel. Megállapodtunk, hogy ők is erősítik a bérmozgalmat és ha a macskalyuki sztrájk sikeresnek ígérkezik, ők is csatlakoznak.

A gyűlés kezdetére Macskalyukra érkeztem. Elhatározták, ha a következő nap délig nem teljesítik követeléseiket, leteszik a szerszámot és az üzemet nem hagyják el a sztrájk végéig. Megválasztották a bizottságot, amely bejelenti az igazgatóságnak, mit határoztak.

Én is bementem az irodába. Az üzemvezető szörnyen ideges lett, mindjárt a telefonért nyúlt. Figyelmeztettem, ne hívja a csendőröket, mert az esetleges bajokért ő felel.

Az üzemvezető elfeketedett szájszájlel hebegett:

– De kérem, én akkor is kihívom a csendőröket, a maguk emberei akár győzen is üthetnek bennünket itt az erdőben.

Letorkoltam.

– Ostobaságokat beszél, üzemvezető úr. Garantálom, hogy senki sem fogja önöket bántani. Egyébként ne gondolja, hogy félünk a csendőröktől. Ha kijönnek,

én nem tudom, nem is akarom megakadályozni a kövek röpülését. Ezekért ön fog felelni. Ahelyett, hogy kihívná a csendőröket, inkább intézkedjék, hogy a követeléseket teljesítsék.

Fellépésemmel kissé megzavartam őt. A csendőröket mégis értesítette. Nyilván így beszélték meg előre. Másnap délelőtt már ott termettek a túloldalról a kakastollasok is. Halálosan gyűlölték egymást a két szomszédos állam fegyveresei, de ezekben az órákban csodálatos egyetértésben igyekeztek a munkásokat leterrorizálni. Olyan elkeseredett hangulat lett úrrá a bányában, hogy jobbnak látták a visszavonulást. Behúzódtak az irodába. Mi pedig a szerszámraktárban tárgyaltuk meg a tennivalókat.

– Nincs más választásunk, ezt mindnyájan tudjuk – mondta Kiss István, a sejtítkár. – A leghatásosabb fegyver a sztrájk. Nem félünk a csendőröktől, nem engedünk magunk közül senkit elvinni. Ha nekünk békét hagynak, nem törődünk velük.

– Úgy van... úgy van... Éljen a sztrájk! – kiáltották a munkások.

Én is felszólaltam. A szakszervezet központja nevében üdvözöltem őket. – Lájjátok – mondtam –, hogy mennyire összetartoznak a csehszlovák és a magyar urak, meg a csendőrök is, ha a munkások kizsákmányolásáról és elnyomásáról van szó. Ha ezek egységesen lépnek fel ellenünk, legyen a mi egységünk is olyan szilárd, hogy beletörjön a foguk.

Amikor befejeztem, az iroda elé vonultunk. A bizottsággal bementem az üzemzetőhöz.

A macskalyuki bánya valamennyi munkása sztrájkol – mondtam. – Igyekezék intézkedni, hogy az írásba foglalt követeléseket mielőbb teljesítsék. A sztrájk ideje alatt a munkások nem hagyják el a bányát.

– Micsoda? Nem hagyják el a bányát? – kapkodott levegő után az üzemzető. – Mi ezt nem engedjük meg. Ha nem dolgoznak, nem lehetnek a bánya területén.

A csendőrök is közbeszóltak.

– Miféle újdonság ez. Majd mi megtanítjuk magukat.

– Önökkel nekünk semmi dolgunk sincs – feleltem. – A bánya munkásai és a tulajdonosok között folyik a vita.

– Maga a füleki kommunisták párttitkára – kiáltotta az egyik csendőr.

– Nincs joga a szakszervezet nevében beszélni.

KITILTANAK „ÖRÖKRE”

Paprikás lett a hangulat. Mindenki szólni akart. Intettem, hogy várjanak és én válaszoltam mindenki helyett:

– Ahhoz nem kérünk engedélyt, hogy hol fogunk tartózkodni a sztrájk alatt. Vegyék tudomásul: itt a bányában lesz a sztrájkanya. Hogy van-e jogom a szakszervezet nevében képviselni a munkásokat, azt sem maguk döntik el. Ha a munkások megbíztak... .

A csendőrparancsnok felugrott.

– Bennünket ne fenyegetsen és ne oktasson!

– Eszembe sincs magukat fenyegetni. Illetéktelenül avatkoznak a tárgyalásba. Ha az üzemvezető úr mondani óhajt valamit a sztrájkolóknak, akkor a sztrájkbizottsággal beszéljen. Állandóan itt található. Vizontlátásra.

Sarkon fordultunk és otthagytuk őket.

A bányában egy jó területet választottunk „sztrájkanyák”. Ott már vágott kövek voltak, hogyha kell, legyen védőfegyverünk.

Újabb csehszlovák és magyar csendőrök érkeztek. Ezek szó nélkül bementek az irodaépületbe.

Napnyugtával visszatértem Fülekre, hogy a harc kiszélesítésének megszervezésével foglalkozzam. A munkásotthonban már várt a szakszervezet központjából a titkár. Megbeszéltük a helyzetet és úgy határoztunk: mindent elkövetünk, hogy más üzemek is kövessék a macskalyukiakat.

Már éppen készülődtünk, hogy elmegyünk enni valamit, amikor berontottak a csendőrök. Tele lett velük a munkásotthon irodája és udvara. Voltak vagy negyvenen. Mindkettőnk – a szakszervezeti titkárt, engem is – letartóztattak, megláncoltak és a losonci járási hivatalba kísérték.

Nagyon komikus látványt nyújthattunk: két sorban tíz-tíz csendőr lépdelt fegyveresen, s mi ketten közöttük ballagtunk a füleki állomásra. Előttünk is tíz, mögöttünk is tíz csendőr ment. Összesen negyven csendőr kísért kettőnket.

Éppen akkor jöttek ki a zománcgyárból a munkások. Parázs tüntetést rendeztek. De annyi csendőr jött oda, hogy a tüntetőket könnyűszerrel szétszórták.

Bennünket külön kocsiba tuszkoltak. Losoncon a járási hivatal hörtönébe kerültünk.

– Hát ez alaposan kitervezték – mondtam a szakszervezeti titkárnak, aki becsületes baloldali szociáldemokrata volt. – Úgy látszik, terrorral akarják levérni a sztrájkot.

– Igen, ez a valószínű – mondta a titkár. – Számítottam a csendőrök beavatkozására, elvégre négy nagyobb üzemről van szó. Bizonyára megszállták a gyárakat és a kőbányára fegyverrel törnek. Félek, összeütközés lesz, mert azok, amint látom, karakán, bátor emberek. Kő pedig akad bőven a kezük ügyébe.

Reggel a járási főnök személyesen hallgatott ki bennünket. Ünnepelesen bejelentette, hogy „örök időkre” kitilt az egész losonci járásból. Nemrég felidéződött emlékezetemben ez a pillanat: látogatóban jártam Losoncon, ahonnan „örökre” kitiltottak az urak. Ocsém kísért, aki ma a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a politikai rendőrség őrnagya. Persze az örökre szóló kitiltást már jóval előbb megszegtem: alig telt el két-három hét, már újra ott voltam.

A szakszervezeti titkárt szabadon engedték, illetve kikisérték az állomásra, s felrakták a vonatra. Engem megláncolva, csendőri kísérettel Lévára toloncoltak és ott átadták a rendőrségnek.

Előlről kezdődött a lévai herce-hurca. Csernák Gyula, a kommunista alpolgármester Pozsonyba ment és követelte, hogy ismerjék el illetőségemet a szülővárosomban. Míg ez elintéződött, fogva tartottak. Ez még csak a kisebbik baj volt. A nagyobb az, hogy közben levették a macskalyuki sztrájkot, Kisst és néhány társát letartóztatták, a többi üzem munkásait is rákényszerítették a munka folytatására.

MEZEY KATALIN

Így készül

**Járunk az egyhangúság
emlékművei közt,**

hol

oszlopot

épít a

vízcepp,

csak türelem,

csak türelem,

csak türelem.

**Jég ül a szempillánkra,
ráncboglyaik hullnak az arcra,
vállunkról lemossa a húst**

ez a csepp,

de türelem,

Így készül minden

a föld mélyén,

ideleinn,

csak türelem,

csak türelem, türelem, türelem.

VARGA RUDOLF

Aznap születtem én

**Apám,
a katonaszökevény
keletről jött.**

**Amerre járt,
virágok nőttek:
vércseppek,
átütötték az
 eget – földet.**

**Ingén vért,
rozdát,
földet hozott,**

**Hazajött: megverte
anyámat,
lekurvázta,
megette
az összes kenyérünket,
másnap
magára öltötte
a hámat,
elment szántani.**

**Aznap születtem én,
hetykén,
anyám majd belehalt,
Péter, Pál
napja volt,
éjszaka nagy vihar.**

ANDRÁS ENDRE

Párbaj a szőlőhegyen

A főszolgabíró és családja minden esztendőben ott nyaralt a divatos gyógyfürdőhelyen, ahová abban az időben főleg a gyanútlan származású úricsaládok jártak. Érkeztükre a villa tulajdonosa rendbehozatta a nagyszállóval átellenben lévő épületet. A járás főhatalmú ura gazdag ember volt. A háború második évében fedezte fel ezt a völgyben meghúzódó nyaralóhelyet és benne a neki tetsző épületet, amelyet színe miatt a környező falvak népe vörös villának nevezett.

A főbíró még aznap megegyezett a villa gazdájával: hajlandó megfizetni a költségeket, de festesse át a külső falakat, nem bánja ő, akár hupikékre is, mert ő bolsevik házban nem lakik.

Egy hét múlva aztán negyedmagával beköltözött a nyaralóba, amely friss okkersárga színével túlharsogta a környék villáinak valamennyi zíncsodáját. Ugyanazon a napon magához rendelte a szomszéd községbeli csendőrös parancsnokát és utasításokkal látta el:

– Az üdülőtelepet naponta kétszer portyázzák! Továbbá: bejárnak a strand területére lgen? Aki csak a legparányibb mértékben gyanús, kitiltandó! lgen?

Arról sem feledkezett meg a pedáns főbíró, hogy az őrsparancsnok útján figyelmeztetést küldjön a nagyszálló gondnokának. Legszemélyesebb óhaja volt, hogy a szálloda lakói ezentúl csak árják lehetnek. Egyszóval a nagyhatalmú úr védetté nyilvánította a fürdőhelyet. A jól eligazított kakastollasok nem gyakran,

de precízen intézkedtek. Egy alkalommal a gyógyforrás körül helyet foglaló társaságának a főbíró lelkesen ecsetelte közegei fejlett politikai érzékét, katonás hűségét.

– Állítom az uraknak, ha a csendőreim előtt felvonultatnám, mondjuk a szomszéd jórás lakosságát, akik közül talán senkit sem ismernek, állítom, anyakönyvi okmányok nélkül, akár nyolcadiziglen is kiválasztanák a zsidó származásúakat. . . És persze, éppígy priuszlapok nélkül a kommunistákat.

Az uraknak nagyon tetszett mindez. Eiragadtatással tekintettek a megye leg-rátermettebb főszolgabírójára. A beavatottak azt beszéltek, csupán rajta múlt, hogy nem lett a nagy megyei város polgármestere. Ő ugyanis apja nézetét vallotta, aki szintén főbíró volt.

– Fiam, jól jegyezd meg: polgármester, bankigazgató, esperes bárki lehet, de főszolgabíró az nem!

A karakán főbíró azonban nemcsak csendőreivel tartotta féken alattvalóit, hanem személyesen is közreműködött tekintélye növelésében. Megtörtént egyszer, éppen nyaralása idején, hogy az urakkal kanmurit rendezett az egyik környékbeli szőlősgazda pincéjében. Kerítettek sebtében két ágrólszakadt cigányt is a mulatsághoz, akik virradatig húzták a talp alá valót. Éjfél tájra a volksbundista sajtgyáros már annyira lerészegedett, hogy lárvá képpel, szemébe lógó hajjal négykézláb mászkált az asztal alatt. A panama-gyanús nyugalmazott árvaszéki ülnök egy háromhektós üres hordóra telepedett és rekedtén énekelte a „Csordapásztorok, midőn Betlehemben. . .” kezdetű egyházi dalt, s lábával verte hozzá a taktust. A reaktivált ezredorvos a kenyér fogytával ujjáival mártogatta s tömte magába a bogrács mélyén megdermedt zsíros ragacsot.

A főbíró jól tartotta magát. Rettenetesen bírta a szeszt. Szokása szerint, ha mámoros volt, mindig a zenészeket célozta meg sajátos humorának nyilával.

– Na, füstösök, szerettek-e fürdeni? – kérdezte tőlük, miután mindkettőt diszlelésben maga elé vezényelte.

– Hát. . . amikor úgy alkalom kínálkozik – szolt az öregebb.

– Na és muzsikálni szerettek-e?

– Azt, azt. . . Legkivált. . . – felelte rá a fiatalabb.

– De azért a hegylevét sem vetitek meg. . . Igen?

– Hát. . . ugyebár. . . pláne a szagosat – vigyorodott el az idősebb hangász. Sikeres bókja a gazda kitűnő muskotályos borának szolt.

– Jól feleltetek ravaszok – dicsérte meg őket a főbíró és leereszkedően hátbadöngötte őket. Azok hálából nyomban rákezdték a nagyúr kedves dalára. Az ezredorvos abbahagyta a nyalakodást s már énekelte is.

– A csitári hegyek alatt régen leesett a hó. . .

– Ácsil – intette le a zenészeket. – Urak, most figyeljétek! – szolt s a gazdához fordult:

– Mondja csak! Van még ebből az ominózus szagosból?

– Van vagy két-három hektóval, nagyságos uram.

– Helyes. Akkor most egykettőre telemeri itt ezt a kádat! Igen?

– A kádat? . . . De hát kérem. . .

– Azt mondtam, telemeri. Igen?

A gazda fejcsoválva eleget tett a kívánságnak. Amikor a kád félig megtelt, a főbíró megparancsolta a cigányoknak, vetkőzzenek le egy száll alsóra, álljanak be az edénybe és piano pianissimo kezdjék el újra a dalt. A fiatalabb hajlott a szóra, az öreg cigány vonakodott. Mint kiderült később, a felső ruha alatt nem volt semmi. A főbíró azonban nem ismert pardont. Ő maga végezte el a vetkőztetést és az idős zenész borba állítását. A kapálódzó emberkét egykettőre összecsomagolta s megmártogatta az áhított italban. A gazda szót emelt a durva tréfa ellen, főleg az öreg védelmében. Ő maga sem volt már fiatal, de ősz haja ellenére is erőteljes duzzadó, kemény ember.

– Nagyságos úr, az ég szerelmére!.. Hagyja Józsi bácsit, tüdőbajos az istenadta.

A főbíró, mint akit megzavartak játékában, dühösen nézett a gazdára.

– Nagyságos úr, kérem! – próbálkozott amaz ismét.

– Nem kérdeztem magát! Igen? – fojtotta az idős parasztra a szót, de már nem is törődött vele tovább. Testét kissé előredöntve lábujjaira helyezte a súlyt, s miként ha karmester volna, karját magasba emelte s rákezdte:

– A csitári hegyek alatt.. .

Az urak közül többen brávoztak és tapsoltak a produkciónak. A szőlősgazda nem tágított:

– Tisztelettel kérem az urakat, hagyják abba. Ha nem tudnak szolidabban vigadni, kénytelen leszek véget vetni a mulatságnak.. .

A gazda még jóformán be sem fejezte a mondatot, a nagyúr elbődült:

– Na, nézzétek!.. . A bűdös parasztja! Te akarsz minket illemre tanítani? Igen?

Keze magasba lendült, hogy visszajáról arcul csapja vendéglátóját. A paraszt önkéntelenül feje elé tartotta karját, amit a főbíró támadásnak vélt.

– Praclit le! – parancsolta, közben pisztolyt rántott. Az ősz ember kényszerűen engedelmeskedett.

– Azért mondom.. . – enyhült meg a hangja a főbírónak és fegyverét könnyed mozdulattal farzsebébe süllyesztette. Aztán kihúzta onnan, s közben balkezelével hatalmas pofont mért a gazda arcára.

A paraszt arcán a nagy pecsétgyűrűs kéz ütése nyomán kiserkedt a vér, de szemrebbenés nélkül állta a további három csapást. Tudta, ha szembeszáll, vagy lelövi őt a megvadult nagyúr, vagy ő veri agyon támadóját. Családos ember lévén, a tűrést választotta. Ezzel aztán vége is szakadt a kanmurinak.

Ettől a naptól kezdve, mivel a mulatság híre nem maradt titokban, még nagyobbá vált a főbíró tekintélye. Valóságos hős lett azoknak az uraknak a szemében akik családi vagy társasági elbeszélésekből ismerték az efféle, szilaj és magyaros mulatozást. A főbíró maga sehol sem emlegette. Szóra sem érdemes – mondta azoknak, akik törleszkedve kíváncsiskodtak, de azért belül nagyon büszke volt nevezetes kalandjára. Nyaralása végén, amikor elbúcsúzott társaságától, megállapodott az urakkal, hogy jövőre, azaz 1945-ben ismét itt találkoznak.

Erre azonban nem került sor. Szép elképzelésüket keresztülhúzták a háborús események. A rettegett főbíró még idejében nyugatra küldte családját, ő maga

valahogyan elügyetlenkedte a menekülést. Talán abban bízott, hogy sokat emlegetett csodafegyverek megfordítják a hadihelyzetet. Az egyik nap aztán arra ébredt, hogy már menekülni sem lehet. Hajnalban hagyta el kastélynak is beillő otthonát. Nem kívánta bevárni a szovjet csapatokat, bár a nyáron a gyógyforrás körül üldögélve, nagy hangon szavalta mindig népes táborának:

– Feltéve, de meg nem engedve, ha a bolsevikok ősi földünkre lépnek, én leszek az első, aki eleven testével zárja el útjukat!

Másnap késő estére, nagy erdei kerülők után érkezett meg az egykori vörös villához. Az emeleti szobából halvány fénycsík szűrődött ki a balkonra. Sokáig dörömbölt a vaspántos tölgyfaajtón, de a tulajdonos nem mutatkozott. Amikor aztán nagysokára elunta a zajt, leszólt a félig nyitott ablakból:

– Ki az és mit akar?

Az újbóli kérdésre is csak suttogó hang felelt. A villa gazdája határozottan visszaszólt:

– Nagyon sajnálom, főbíró úr, de most nincs szezon.

Másutt sem kapott szállást vagy bebocsátást. Szitkozódva hagyta el a telenet, s ismét fedél nélkül töltötte a nyirkos éjszakát. Amikorra kivilágosodott, olyan sejtése támadt, mintha már járt volna arrafelé. De ebben mégsem volt bizonycs. Mire a nap feljött, elvetődött a szőlősdombra, ahol a nevezetes kanmurit rendezte. Persze akkor a természet is más ruhát viselt, a főbíró is másképp szemlélte a világot. A hidegtől és a fáradtságtól alaposan kimerült. Végül meglátott egy présházat, amelynek ablakán őt pipáló füstcső emelkedett az eresz magasságáig.

Benyitott, ám abban a pillanatban meg is bánta. Visszafordulni azonban már nem lehetett. Köszönt s megállt az ajtóban. A présház lakója éppen egy kiszuperált hordódongából faricskált valamit. A váratlan jövevény láttán komótosan leeresztette a szekercét. Se hideg, se meleg adjistennel viszonzta a köszöntést. Várta, hogy az érkező mondja meg, mi járatban van. Bozontos szemöldöke alól, összehunyorított szemmel méregette az idegent. Nem ismerte meg emberét, aki szakállasan, megviselt állapotában alig hasonlított az egykori hatalmassághoz. A főbíró vállán jókora tömött hátizsák tornyosodott. Kék szeme fagyos tekintetét kétségbeesett elszántsággal fúrta bele a parasztéba. A sarokba szorított macska ösztönös harci fegyelme alatt néz ily szenttelenül és hidegen ellenfelére, várva az alkalmas pillanatot a támadásra vagy a menekülésre.

A szemek párbaja nem sokáig tartott. A gazda elfordította tekintetét. Lelkete a tuskóról a dongát, de a szekercét nem rakta le. A főbíró is markában szorongatta a göcsörtös hegymászó bot fejét. Újra egymásra pillantottak. A parasztnak rémlett, hogy valahol már találkoztak. Bárhogy is erőlködött, nem jött rá. Végülis megkérdezte:

– Hol láttam én az urat?...

– Nem tudom – hangzott a kimért válasz, amelyet hosszú csend követett.

– Hát akkor... kit tiszteljek az úrban?

– Szécsy Barnabás... tartalékos huszárcapitány vagyok!

– Én meg Sandi... Sandi Ferenc.

– Örvendek – szólt megkönnyebbülten a főbíró, s tenyerét adta a kezét

nyújtó parasztnak. Eközben baljába vette a füttykőst, mert úgy tűnt neki, hogy Sandi újból fikszirozza. Megnyugodott azonban, amikor a gazda a dózniját nyújtotta feléje.

Leült a lócára, öle közé fogta a botot és dermedt kézzel megpróbált magának cigaretta sodorni. Lassan ment a művelet, minden figyelmére szükség volt, hogy sikerüljön.

Sandit nem hagyta nyugton az ismerős ismeretlen. Kínos hallgatás után ő törte meg a csendet:

– A front miatt? Igyekszik valahová?

– Csak arra a néhány napra... Amíg a német támadó ékek szétszabdalják a vörösök frontvonalát.

– Aztán?

– A többi már gyerekjáték lesz. Hetek alatt átkergetjük őket a Kárpátokon.

– Bajosan. Este idehallottam az ágyúzást... Őket az atyaúristen sem állíthatja meg.

– Ezt meg honnan veszi? Vagy csak sejti, mint macska az esőt?

– Mondjuk, sejtem – replikázott Sandi. – De ha sejtem, akkor is így lesz!

A főbíró igyekezett türtőztetni magát. Talán még a ténynél is jobban ingerelte, hogy Sandi nemcsak, ellenmond neki, hanem láthatóan örüi a gondolatnak. Lenyelte azonban a keserű pirulát. Mélyet lélegzett, majd oktató hangon rákezdte:

– Úgy látom, barátom, magának illúziói vannak a jövőjét illetően. Itt ebben jól felszerelt kis présházban most magáé minden. A ház, a szőlő, a szerszámok és a termés. Meddig? Azt képzeli tán, hogy a vörösök meghagyják?

– Gondolom, csak meghagyják...

– Én meg tudom, hogy nem... Még a dikóját is elkommunizálják. Hallhatott róla egyetmást. Igen?

– Hallani hallottam, de nem hiszem.

– Jó, ne higgye! Már csak azért sem, mert erre nem kerülhet sor... Nézze, kérem. Én valamiképp értek a haditudományokhoz. Szabad legyen feltételezni, hogy ezt nem vonja kétségbe. Igen? Aztán, városi ember lévén, jobban is tájékozott vagyok... Így hát értesüléseim szerint a Duna-Dráva-Balaton vonalában pontosan nyolc páncélos hadosztály várja a bevetést... Mármint az új fegyverekkel... No, barátocskám, mit szól mindehhez?

Sandi hitte is meg nem is. Igaz, ő eddig másképp tudta, de az idegen olyan határozottan részletezte, hogy összekarodott benne a már szépen elrendeződött kép. Mi lesz, ha a németek mégis megfordítják a hadihelyzetet? – tűnődött magában s a pusztá lehetőség lehagolta.

– Bizonyos ebben az úr? – kérdezte kíváncsán.

– Ugyan, kérem! Ha nem így volna, honnan tudhatnám? Sőt nem tartom kizártnak, hogy a vörösök e pillanatban már hanyat-homlok iszkolnak visszafelé. Azért is nem hallunk éjjel óta ágyúzást.

– Így hát az úr is hallotta...

– Hogyne. Csakhogy azok német ütegek voltak... Látja, én ezt is tudom –

mondta már szinte meleg, bizalmas hangon a főbíró és Sandi kínálására újabb cigaretta sodort magának. Szentül meg volt győződve róla, hogy blöffölésével kezesbáránnyá tette a gazdát s végképp elaltatta a személyére vonatkozó gyanúját. Ha eddig nem ismerte föl őt, ezután még úgy sem!

Ám a gazda csak félig figyelte szavait, jobban az ismerősen hadonászó kezét. Egyszer csak megakadt tekintete a zöldköves címeres gyűrűn, amely az idegen balkezének középső ujján csillogott. Nem érdekelte tovább a hadihelyzet, minden átmenet nélkül témát váltott:

– Jól hallottam? Azt mondta az úr, hogy Székynek hívják... Nem testvére a mi volt főbíróknak, Széky Ákosnak?

– Hogy hogy a volt főbírójuknak? – szakadt ki akaratlanul is ingerülten a kérdészt száján, de gyorsan így folytatta:

– Széky sok van az országban, ilyen nevű főszolgabírókat meg nem ismerek...

– Esküdni mertem volna rá, mert hogy annyira formázik hozzá.

– Furcsa és primitív viccek vannak magának! Én Széky Barnabás tartalékos huszárkapitány vagyok, sem öcsém, sem bátyám. és mindenekelőtt magamra formázom – próbálta leszerelni a parasztot, arca közben viaszszárgára vált. Kezében megrezent a félig megsodort cigaretta, kihullt belőle a törekes dohány.

Sandi észrevette a meghökkenést. A gyűrűs kezét nézte kitartóan, amelyről csalhatatlanul felismerte nyári vendégét. S nemcsak a főbíró sápadt el ettől, hanem ő maga is. Így hát előlről kezdődött a szemek párbaja. Mindketten tudták, az nyer, aki először üt. Ugrásra kész ragadozók figyelik így egymást, várva a legalkalmasabb pillanatot. Meg sem hallották a repülőgépek erősödő zúgását. Egyszer csak kivágódott a présház ajtaja. Gölöncsér Jóska, a szomszédék kamasz fia rikkantotta el magát a nagy esemény büszke hírhordozójaként:

– Feri bácsi, az oroszok!

A nyitott ajtón át jól hallatszott a szőlődombot átszelő útra felkapaszkodott hernyótalpas harckocsi erősödő csikorgása.

Sandiban az iménti görcs feloldódott. Kezében hirtelen magasba lendült a kékes fényű szerszám. Sújtani azonban már nem volt kire. A fokozódó dübörgésben még látta, amint a haditudományokban oly annyira járatos vendége, nehéz hátizsákját eldobva, futóléptekkel lekanyarodik a szekérútról, Kispálék pincéje mellett. S ekkor egy pillanatra ismét sajogni érezte a gyűrűs kéztől megsebzett arcát. Később, amikor magára maradt, kitört belőle a hahota. Joggal érezte, nagyobb elégtételt kapott a sorstól, mint amelyet a saját erejéből valaha is megszerezhetett volna.

NÁDHÁZI LAJOS

A népművelés munkásairól

Ha a népművelés egyes területeit vizsgáltuk, vagy különböző fórumokon vitattuk, igen gyakran a tárgyi és személyi feltételek körül sűrűsödtek a problémák. Számtalanszor megállapítottuk, hogy a népművelés személyi feltételei nem felelnek meg a követelményeknek, a társadalmi elvárásoknak. Több helyen kifejezésre jutott, hogy a népművelés személyi gyengeségei – más gátló tényezőkkel találkozáva – lassítják a korszerű népművelés kialakulását.

Az elhangzó vélemények, a vizsgálódások mindig csak egy-egy részterület oldalairól ragadták meg a népművelés személyi állományát, és egy vagy csupán néhány szemszögből próbálták az állításaik objektivitását igazolni. Több más tényező mellett, talán az egyoldalú vélemények kevésbé meggyőző volta is hozzájárult, hogy a népművelésünk továbbfejlesztésének fontos kérdései között a legutóbbi időkig nem kapott kellő helyet a káder és személyzeti munka. A népművelés iránti társadalmi elvárások növekedése, a szocialista kultúra fejlesztésének és terjesztésének követelményei, különböző fórumokon elhangzó vélemények helyzetállóságának megállapítása ösztönzött bennünket a népművelésben dolgozók helyzetének, körülményeinek mélyebb vizsgálatára.

A vizsgálatnál az volt a célunk, hogy pontosan feltárjuk: a népművelésben dolgozók milyen mértékben felelnek meg az irányukban támasztott társadalmi elvárásoknak, melyek azok a tényezők, amelyek a személyi fejlődésüket, hatékony munkavégzésüket segítik, esetleg gátolják. Tapasztalatokat kívántunk szerezni a népművelési tevékenység eredményességében realizálódó személyzeti munka szintjéről.

A népművelők helyzetének feltárásánál, elemzésénél figyelembe vettük az MSzMP. Politikai Bizottságának a káder és személyzeti munkára vonatkozó alapelveit, meqyénk népművelésének sajátos körülményeit, fejlődését, az országosan érvényesülő tendenciákat és kialakult szinteket.

A vizsgálatot kérdőíves módszerrel folytattuk, de a kapott értékeket, válaszokat a személyes és csoportos beszélgetések során ellenőriztük, és felhasználtuk a vizsgálatot végző vezető beosztású népművelők konkrét ismereteit is. A vizsgálat során a következő alapvető kérdésekre kívántunk választ kapni:

Milyen a népművelők

- politikai meggyőződése, magatartása, cselekvése
- világnézeti felkészültsége
- szakmai iskolázottsága
- helyállása a gyakorlati munkában
- személyi fejlődésének lehetősége

- élet- és munkakörülménye
 - anyagi és erkölcsi megbecsülése.
- Hogyan hat a népművelés dolgozóira
- a népművelés szervezete, mechanizmusa
 - a népművelés iránti többirányú elvárás
 - a lakosság igényeinek egyre differenciáltabbá válása.

Felmérésünket 118 főhivatású, 401 tiszteletdíjas népművelőre, és 187 SzB, illetve KISZ, kulturfelelősre terjesztettük ki. A részletes elemzést csak a főhivatású népművelőkre vonatkozóan végeztük el. A Többiek során leírt tények, megállapítások, következtetések is a főhivatású népművelőkre vonatkoznak. Ahol szélesebb kört érintek, külön fogom jelezni.

A népművelők politikai kérdések iránti érdeklődésére a sajtó-olvasásuk, televízió-nézésük, és rádió-hallgatásuk alapján próbáltunk következtetni. Politikai tájékozottságukat a beszélgetések során érzékeltük. Politikai cselekvésükre, magatartásukra, helytállásukra a munkaköri feladataik végzéséből, a párt és társadalmi szervezetekben folytatott tevékenységükből következtettünk.

Az adatok és a tények feldolgozása alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a megyében dolgozó főhivatású népművelők a politikai kérdések iránt érdeklődnek. A legfontosabb társadalom, gazdasági és kulturpolitikai kérdésekben tájékozottak. Tájékozottságukat elsősorban a televízióból szerzik. A 66 százalékuk saját vevőkészülékkel rendelkezik. Elég jelentős a napilapok rendszeres olvasóinak száma is. A Népszabadság-ot 66 százalékuk, a Nógrád-ot 54 százalékuk, a Társadalmi Szemlé-t 17 százalékuk előfizeti. Adataink, és a szerzett tapasztalataink szerint a televízió nézőinek, a napilapok rendszeres olvasóinak száma az előfizetőknél sokkal több. Ugyanis a tájékozódásnak ezen eszközei a művelődési intézményekben rendelkezésre állnak és a lehetőségekkel többen helyesen élnek.

Az említettek ellenére sem lehet a politikai tájékozottságot gyengeségektől teljesen mentesnek itélni. A nagyfokú elfoglaltság miatt még több népművelő elmulasztja a politikai kérdések folyamatos figyelemmel kísérését, az összefüggések, a mozgatóerők céltudatos keresését. Ez a körülmény esetenként kihat a politikai állásfoglalásukra, cselekvésükre.

Ha a politikai cselekvésüket és magatartásukat szemléljük, egészében, jobb mint más értelmiségi rétegeké. A 40 százalékuk tagja a pártnak, többen vezetői tisztséget töltenek be. Az 5 százalékuk kivételével aktívan tevékenykednek a különböző tömegszervezetekben. Az 55 százalékuk pedig tömegszervezeti, vagy tömegmozgalmi vezetői tisztséget tölt be. Ezek közül többen írási vagy megyei vezetőtisztületekben választott vezetők. A 35 százalékuk munkaidőn túli társadalmi tevékenysége meghaladja az átlag heti 5 órát. Ehhez feltétlenül hozzá kell számítani, hogy a írási, megyei irányító apparátusban, a községi intézményekben dolgozók munkaköri elfoglaltsága is igen gyakran (vidéki utak, rendezvények stb.) több mint napi nyolc óra.

A népművelők politikai cselekvése tükröződik a legfontosabb politikai akciókban történő aktív részvételükön is. Szinte kivétel nélkül, odaadással dolgoztak

a nagy politikai évfordulók méltó megünneplésén, de ott találhattuk őket az elsők között a választási tevékenységekben és az emberiség békéjét fenyegető agresszió elleni kiállást szervezők között is.

A politikai érdeklődésüket és helytállásukat elsősorban a párt politikájának helyes elvei, és egészében eredményes gyakorlata motiválja. A szilárd politikai meggyőződés alapjait adó világnézeti ismeretekkel csupán egyrésztük rendelkezik. Marxista világnézeti műveltsége csak az 51 százalékuknak van. A marxista műveltség képzést nyújtó intézménytípusok szerinti megoszlása a következő:

2 éves pártiskola	1 fő
1 éves pártiskola	5 fő
Marxista Fsti Egyetem szakosító	2 fő
Marxista Fsti egyetem	10 fő
5 hónapos Pártiskola	2 fő
Egyetem Marxizmus Államvizsga	19 fő
Főiskola Marxizmus Államvizsga	21 fő
Tanítóképző Marxizmus Államvizsga	10 fő

Átfedés (10 fő) felsőfokú állami vezetésű személynél van. A marxista ismereteket a fentebb felsorolt intézménytípusokban jelenleg 21 személy gyarapítja. Közülük hatan már eddig is rendelkeztek alacsonyabb szintű marxista végzettséggel.

A népművelők ideológiai iskolázottságával nincs mindig összhangban a gyakorlati életben, tevékenységben megnyilvánuló magattartás, állásfoglalás. A tanult marxista ismeretek alkalmazási szintje személyenként igen jelentős eltéréseket mutat.

Az ideológiailag felkészült népművelők közül többen, széleskörben és meggyőzően hirdetik a szocializmus eszméit. Ezek a személyek a tevékenységük során, a kulturális termékek megítélésével, érzékeny, bátran és hatékonyan reagálnak az antimarxista megnyilvánulásokra. Gyorsan felismerik a társadalmi mozgás következtében felmerülő problémákat, törekednek azok helyes megválaszolására, és megoldásuk útjai keresésére.

Találkozunk viszont olyan felsőszintű marxista iskolázottsággal rendelkező népművelőkkel is, akik az egyes elméleti tételeket mechanikusan próbálják a valóságra ráilleszteni. Akadnak olyanok is, akik önkényesen egymás mellé tett, valóságkelemek felhasználásával téves elméleti konstrukciókat alkotnak. Ezeknek a személyeknek a tévelygéseik azért is veszélyesek, mert a környezetükben nem egyszer ideológiailag képzetteknek tekintik őket, jelentős a befolyásuk és így hibás nézeteikkel nem mindig mernek szembeszállni.

Más a helyzet az ideológiailag kevésbé képzett, esetleg csekély művészi és esztétikai ismeretekkel rendelkező népművelőknél. Körükben még a több gyakorlati tapasztalattal bíró és a népművelés praktikus vonásait jól ismerő egyéneknél is találkozunk az ideológiai munka gyengeségeivel. Nálunk a leggyakrabban előforduló negatív jelenségek, a marxista világnézet céltudatos terjesztésének elhanyagolása, az egyes művek és rendezvények megítélésénél a marxista ideológiai értéktétel figyelmen kívül hagyása, a kétesértékű kulturális termékek, megnyilvánulások megtűrése.

Ezek a népművelők a világnézeti és politikai nevelést gyakran a konkrét körülményektől elvonatkoztatva végzik. Nem látnak tisztán, így nem is töreked-

nek helyes választ adni olyan – napjainkban és megyénkben is felmerülő – társadalmi és erkölcsi kérdésekre, mint a munkásosztály és a párt vezetőszerpének érvényesülése a szocializmus győzelme után, a demokrácia és a diktatúra elvi és gyakorlati megvalósulásának problémái, a szocialista demokrácia értelmezésének kérdései. Némelyiküknél a hazafiság, a proletárinternacionalizmus, a nacionalizmus kérdéseinek megítélésében a problémák tisztázása érdekében tett erőfeszítéseink ellenére is – még találkozunk polgári nézetekkel.

Tapasztalatunk szerint népművelők világnézeti felkészültségében még fellelhető gyengeségek, alapvetően két eredőre – az ideológiai iskolázottság hiánya és a marxista ismeretek alkalmazásainak alacsony szintjére – vezethetők vissza. A gyakorlati tevékenységben elkövetett tévedésekhez a két alapvető eredőn túl hozzájárul még az is, hogy a népművelők egy részének nem elég fejlett az egyes dolgok, jelenségek közötti összefüggéseket felismerő készsége és gyenge a problémalátóképesége. Szerepet játszik a közvetlen környezet állandó hatása, az érzelmi beállítódásuk, a tapasztalataik minősége, gazdagsága és nem utolsósorban a szakmai ismeretük szintje is.

A szerzett tapasztalataink a népművelők világnézeti felkészültségére vonatkozóan úgy érzem csak megközelítik a problémákat. A népművelő tevékenység tudatformáló jellege miatt viszont nagyon szükségesnek tartom, hogy ne álljunk meg ezen a szinten, hanem a párt, az állami és tömegszervezetek a jövőben tekintsék alapvető feladataik egyikének a népművelésben dolgozók ideológiai felkészültségének, megnyilvánulásainak elemzését, a marxista világnézet tudatos, módszeres terjesztésére történő felkészítését.

A népművelők általános és szakmai képzettsége az állami képesítési rendelet megjelenése óta (1963) fokozatosan emelkedik. A megüresedő és az újonnan létesített munkakörök többségébe magasabb végzettségű személyek kerültek.

Az 1968. március 1. állapot szerint a legmagasabb állami és szakmai végzettség a következő képet mutatja. (Az első szám a végzetteket, a második szám a jelenleg tanulókat jelzi).

Intézmény tip.	Állami iránítás	Tömegszerv. kult. irány.	Kultúro. dolgozó	Könyvtár dolgozó	Múzeológus	Moziz. dolg.
VIII. általános	—	—	7	5	—	5
Érettségi	2	4	16	24	1	4
Főiskola	7	3	6	15	2	—
Egyetem	3	5	3	7	6	—

A kimutatás csak úgy ad teljes képet, ha figyelembe vesszük, hogy az érettségizettek közül 12 könyvtáros rendelkezik a beosztásához szükséges középfokú könyvtárosi tanfolyam végzettséggel. Az egyes munkakörök betöltéséhez szükséges végzettséget meghatározó állami képesítési rendeletnek a népművelők

56 százaléka felel meg. A munkaköre betöltéséhez szükséges iskolai végzettséggel nem rendelkezők közül 13 fő tanul magasabb szakmai képzettséget nyújtó intézményekben.

Ez a helyzet, ha folyamatában nézzük alapjában elfogadható. Ha azonban a népművelés jelenlegi követelményeiből, vagy a jövő már ma is körvonalazható elvárásaiból közelítjük meg, egyáltalán nem lehetünk elégedettek. Már csak azért sem tarthatjuk e helyzetet megnyugtatónak, mert a legáltalánosabb képzettségű népművelők éppen azokon a helyeken – kulturothonokban, könyvtárakban – dolgoznak, ahol a lakosság közvetlen kapcsolatba kerül a kulturális értékekkel.

A kialakult helyzetet bonyolítja, hogy a képesítési rendelet szerinti iskolázottsággal rendelkezők egyrésze a szerzett ismereteit nem mindig tudja kellően hasznosítani. Az egyetemről kikerülő fiatalok egyrésze csak ideális feltételek között képzelik el a munkájukat és az esetenként előforduló eredménytelenségeik okát kizárólag a körülményekben keresik. A tanítóképző népművelés szakán végzettek, helyenként a kellő segítségnyújtás hiányában a falusi kulturothonok önálló irányítását alig képesek megoldani.

Az egyetemeken és tanítóképzőkben végzett egyes fiatalok munkájának kezdeti eredménytelenségei sajnos erősítik a – helyenként még megtalálható – szakmai hozzáértést lebecsülő nézeteket. Így a községeink egy részénél szívesebben állítják be az általános szervezési gyakorlattal rendelkező vagy egy-egy művészeti ág iránt vonzó egyébként képzetlen kádereket.

Az említett problémák megoldása elég összetett. Az egyetemi, tanítóképző intézeti oktatásnak a távlatokra történő felkészítéssel egyidőben helyes lenne gondot fordítani, a munka követelményei közötti helytállásra való felkészítésre is. A megyei, járási irányító szerveknek pedig többet kellene foglalkozni a népművelői munka helyes megítélésével, az okkal vagy ok nélkül kialakult és helyenként ma is felmerülő lebecsülő nézetek felszámolásával.

A népművelés irányítóitól nagyobb következetességet, határozottságot – ha szükséges a kellemetlen viták vállalását is – igényel a képesítési utasítás követelményeinek érvényesítése.

Az ideológiai és szakmai képzettség és a rajtuk nyugvó magatartás, állásfoglalás csak az alapja lehet a sikeres tevékenységnek a gyakorlati bevalásnak. A népművelői hivatás eredményes gyakorlásához a különböző munkakörök jó ellátásához sok adottságra, e pálya által szükségszerűen megkövetelt készségre van szükség. A népművelésben dolgozók egy része – főleg a kevésbé iskolázottak – ma még nem rendelkeznek a munka eredményes végzéséhez szükséges összetett készségekkel. Hiányzik náluk a társadalmi változásokra történő gyors reagálásnak a kedvező körülmények azonnal hasznosításának képessége. Az elmúlt években pl. igen hosszú időt vett igénybe, hogy a községekben dolgozó népművelők a televíziót segítőknek, barátoknak és ne a munkájukat gátló tényezőnek tekintsék. Az új gazdasági irányítási rendszert is többen kizárólag csak a népművelésre fordítható anyagi eszközök oldaláról szemlélték és nem vették észre, milyen jelentősen befolyásolhatja az emberek gondolkodását, életformáját,

így végsősoron milyen nagy hatást gyakorolhat az emberek művelődés iránti igényére. Megtalálható még körükben a megszokottság, az önelégedettség. A munkájuk eredményességét gyakran csak számokkal mérik, vagy kizárólagosan az előző állapothoz viszonyítják és elhanyagolják a szükségszerűen felmerülő újabb elvárásokkal való összevetését. Tevékenységüknek még nem vált állandó alkotójává az elemzés és a hatókörükbe tartozó művelődő közönség differenciált megközelítése. Még viszonylag kevés népművelőben alakult ki a célravezető tömegnevelő és meggyőző módszerek szenvedélyes kutatásának, szüntelen tökéletesítésének az igénye. A népművelésben elengedhetetlen kezdeményezéseik egyrésze is többször megreked az ötletek szintjén, csak kevesek képesek szenvedélyesen küzdeni elképzeléseik következetes megvalósításáért.

Az előzőekben a népművelők ideológiai, szakmai felkészültségét, magatartását, tevékenységét, helyállását, a követelmények a társadalmi elvárások oldaláról közelítettem meg, szándékosan mellőztem az egyéb befolyásoló tényezőket. A kép azonban csak úgy lehet teljes, ha bemutatom a népművelők élet- és munkakörülményeit, a munkájuk társadalmi elismerését, az anyagi és erkölcsi megbecsülésüket.

Mindjárt a legtágabb kérdéscsoporttal a népművelés társadalmi elismerésével kezdem.

Sajnos a közvélemény – de esetenként a párt, állami és tömegszervezeti felelős vezetők egyrésze – nem tekinti a népművelési tevékenységet más értelmiségi munkához hasonló értékűnek. Következésképpen az emberek művelődését, tudatformálását, izlés alakítását vágzó hivatásos népművelőt – legyen az könyvtáros, kultúrotthon igazgató, ismeretterjesztést irányító, vagy filmpropagandista – sem tartják más értelmiségi hivatást gyakorlóval egyenlő rangúnak. Úgy ítélik meg, hogy a népművelés feladatait minden általánosan művelt ember – ebben az érettségit tekintik mércének – vagy egy-egy művészeti ágat (zene, tánc) kedvelő személy meg tudja oldani. Ezek a nézetek elsősorban a régi és a helyenként még ma is megtalálható gyakorlatból táplálkoznak. A népművelésnek a lakossággal közvetlen kapcsolatban lévő részét hosszabb ideig alacsony felkészültségű emberek végezték. Akik magasabb felkészültséggel rendelkeztek, rendszerint más hivatást – pedagógus, orvos stb. – gyakoroltak, a népművelést csak kényszerből, jobb esetben kedvtelésből folytatták. A népművelés helyzetének megváltozásával, a széles tömegmozgalommá terebélyesedésével, az irányában kialakult nézetek szinte alig változtak. Ez több tényező mellett azért történhetett így, mert a népművelésben dolgozó értelmiségiek száma ugyan megnőtt, de a népművelők helyzete – mivel továbbra is másodlagos feladatként végezték a munkát – szinte mit sem változott.

Hosszú küzdelem árán lehetett elfogadtatni a gondolatot, hogy egy több ezer lakosú község kultúrálódásának, művelődésének irányítását, tervezését, szervezését nem lehet csupán kedvtelésből végző emberre bízni, hanem ez összetett feladattal hivatásos népművelőket kell megbízni. A gondolat elfogadást tett követte, fokozatosan gyarapodik a hivatásos népművelők száma. A meggyökeresedett nézeteket azonban nem lehet olyan könnyen kiirtani, mint státuszokat létesíteni.

A régi szemlélet továbbélését persze sok egyéb tényező is segíti, így többek között, a népművelés korszerűtlen szerkezete, a népművelők anyagi körülményeinek bizonyosfokú rendezetlensége, a képzés egyes területeinek kimunkálatlansága, a fiatal népművelők esetenként előforduló eredménytelenségei.

Ezekon a területeken más hivatásokhoz hasonlóan még nem dicsekedhetünk nagyobb számú szaktekintéllyel. Ez érthető, hisz az adott helyzetből eredően a népművelőknek 50 százaléka fiatal, tehát viszonylag kevés tapasztalattal rendelkezik. Nagyrészüknél – mint ahogy arról az előzőekben is szóltam – elég a bonyolultabb körülmények között eligazodni, jó ha képesek munkájukat céltudatosan tenni, és sikerül az ismereteiket a gyakorlatban helyesen alkalmazni.

Vessünk néhány pillantást az életkor szerinti tagozódásukra.

Életkor	Áll. irány.	Tömegsz. irány.	Kulturo. dolgozó	Könyvtár dolgozó	Muzeológusok	Mozsüzemi dolgozók
20–30 év	4	2	15	23	3	4
31–40 év	6	5	10	15	3	1
41–50 év	2	—	4	7	—	2
51–60 év	—	—	3	4	1	2

A fiatal életkor további nehézségeket rejt magában. Többben az utóbbi években alapítottak családot, így jelentős energiájukat, idejüket köti le az otthon megteremtésének, a gyermek vagy gyermekek nevelésének gondja. Néhányan e gondokat még megtoldották a tanulással. Ezek a munka eredményességére feltétlenül visszahatnak, több az ütközési és vitafelület.

A családi állapotot mutató felméréseink mutatják az előzőekben említetteket.

Családi állapot	Állami irány	Tömegsz.	Kulturo. dolgozó	Könyvtár dolgozó	Muzeológus	Mozsüzem dolgozók
Családos	11	5	26	38	5	6
Egyedülálló	1	2	6	13	2	3

A társadalmi elismerés és az anyagi megbecsülés egymással szoros kölcsönhatásban van. A társadalmi szükségesség megítélése kihat az anyagi megbecsülésre, az anyagi elismerés magasabb foka pedig lehetővé teszi olyan jobb felkészültségű szakember munkába állítását, akik a tevékenységükkel kivívják a környezetük tiszteletét. A népművelők anyagi körülményei összességében vizsgálva elfogadhatóak, de egyes területeken nincsenek összhangban az irántuk támasztott követelményekkel. A fizetés és lakás körülményeikben – főleg a községekben, és intézményekben dolgozóknál – bizonyos hátrány mutatkozik a más területen hasonló szintű munkakörben tevékenykedő értelmiségiekhez viszonyítva. Ez tükröződik a havi fizetésükben is. A legalacsonyabb fizetése a kategórián belül éppen az önálló feladatot végző községi kultúrorthon igazgatóknak és a könyvtárosoknak van.

A havi fizetésük alakulása 1968. III. 1-én

Fizetés	Állami irány	Tömegszerv. kul. irány.	Kulturo. dolgozó	Könyvtár dolgozó	Muzeum	Moziüzem
800—1400	—	—	1	9	—	3
1401—1800	—	—	12	20	2	4
1801—2200	3	4	9	10	2	1
2201—2500	7	—	6	9	1	—
2501—2800	1	1	1	2	1	—
2801—3000	1	1	2	—	1	1
3000 Ft. felül	—	1	1	1	—	—

A havifizetést 15 tagnál egészíti ki havi 200,— Ft-tól 500,— Ft-ig terjedő mellékjövedelem. (A szakszervezeti területen dolgozók fizetését a felmérés óta emelték.)

Az anyagi helyzetben jelentős szerepet játszik a lakáskörülmények alakulása. A fizetéshez hasonlóan a lakáshelyzetnél is a járási és községi intézményekben dolgozóknál található a legtöbb probléma. Sajnos ma még nincs elég megnyugtatóan rendezve az intézményekben dolgozók lakással való ellátása. A művelődési otthonokhoz, könyvtárakhoz – legyen az községi, járási vagy megyei feladatot ellátó – sehol sem építettek szolgálati lakást. Ezt a mulasztást a községi tanácsok, a művelődési szervek most már csak nagy nehézségek leküzdése során, más területek rovására próbálják pótolni, de ez a folyamat ebben a formában még hosszú ideig elhúzódik.

A népművelők lakáshelyzete 1968. III. 1-én

Lakáshasz- nálati cím	Állami irány	Tömegszerv. kul. irány.	Kulturoth. dolgozó	Könyvtár dolgozó	Múzeológus	Moziüz. do(g).
Családi ház	1	2	6	13	—	3
Öröklakás	1	—	3	6	3	5
Főbérlet	6	3	12	21	1	1
Albérlet	3	2	8	3	2	—
Egy (családi. stb.)	1	—	3	7	1	—

A lakáshelyzetüket az előzőekben említett nehézségek ellenére az utóbbi időben tett jelentősebb erőfeszítések mellett az teszi mégis, viszonylag elfogadhatóvá, hogy többen az előző munkakörükben, – pedagógusként – kaptak lakást. Elég jelentős azok száma is – különösen a könyvtárakban dolgozó nőknél – akik a férjük mukahelye révén jutottak lakáshoz. Többen viszont az anyagi erejüket megfeszítve – ez nem ritkán a munkájuk minősége rovására történt – építettek családi házat, vagy vettek öröklakást. A saját véleményük szerint 40 százalék teljesen, a 25 százalék részben elégedett lakáshelyzetével.

Az intézményeknél a munkakörrel egybekötött szolgálati lakások hiánya az egyének nyugodt munkakörülményeinek biztosításán túl kihat a tervszerű káder és személyzeti munkára, nehezíti a helyes káderáramlást is. A jelenlegi körülmények között kevés lehetőség nyílik a fiatal népművelők – itt főleg a tehetségesekre gondolok –képességüknek, egyéniségüknek megfelelő helyen működtetésére az eredményes tevékenységgel kiérdemelt bátor előléptetésére. Ennek a problémának a megoldására természetesen csak hosszabb távon, fontossági sorrendben oldható meg, de szükségesnek tartottam a gondokat jelezni.

A népművelők megbecsülésének egyik fokmérője az eredményes munkájukért adományozott kitüntetés, jutalmazás. A 118 főhivatású népművelő közül 24 kapott a kiemelkedő tevékenységéért kitüntetést, ezen belül 10 fő két alkalommal részesült elismerésben.

A kitüntetések, elismerések, fokozatok szerinti megoszlása.

Kitüntetés	Állami irány	Tömegszerv. kult. irány.	Kulturoth. dolgozó	Könyvtár dolgozó	Muzeológus	Mozzü. dolg.
Miniszteri dícséret	1	—	1	2	1	—
Szocialista kulturáért	2	1	5	4	1	—
Kiváló Népművelő	—	1	1	1	—	—
Egyéb állami kitüntetés	—	2	3	—	1	1

Ha figyelembe vesszük a népművelők életkorát, népművelésben eltöltött éveit, és az egyéb elismeréseket (külföldi út, pénzjutalom stb) – a könyvtári terület kivételével – helyesek a kialakult arányok.

A társadalmi elismerés és megbecsülés, jól mérhető a népművelők megelégedettségén, munkakörükhöz való ragaszkodásán is. Arra a kérdésünkre, hogy „elégedett-e a munkakörével?” a 118 népművelőből 92 igennel, 8 személy nemmel, 18 pedig egyáltalán nem válaszolt. Arra a kérdésünkre, hogy „Hosszabb ideig kíván-e a főhivatású népművelőként dolgozni?” 91 fő igen, 7 fő nem, 16 fő pedig amennyiben (itt különböző feltételeket soroltak fel) választ adta. 4-en válasz nélkül hagyták, e kérdést. Lényegében 20-25 százalék keresi az új, a jelenleginél előnyösebb – magasabb jövedelmet biztosító, nyugodtabb körülményeket adó, a közvélemény által elismertebb – pályára, vagy egyéniségéhez közelebb álló munkakörbe kerülésének lehetőségét.

Ez az állapotot tükrözi a népművelők fluktuációját is.

Jelenlegi helyén dolgozik	Állami irányz.	Tömegszerv. irány.	Kulturo. dolgozó.	Könyvtári dolgozó	Muzeológus	Mozzüzemi dolgozó
Egy éve	—	2	13	8	3	3
Két éve	3	—	3	3	—	1
Három éve	2	1	3	5	—	—
Négy éve	2	—	3	6	1	1
Öt éve	—	—	1	5	2	2
Hat éve	2	2	3	10	—	—
Nyolc éve	2	1	1	2	—	—
Tíz éve	1	1	2	3	—	—
Tíznel több éve	—	—	3	9	1	1

Mint a táblázatból is kiderül a fluktuáció legnagyobb mértékű a kultúrotthonoknál, de más területeken is jelentős. Az okai nagyon széles skálán mozognak. Ezek közül néhány lényegest megpróbálok kiemelni.

Az okok egyik csoportját – főleg a községi intézményekben dolgozóknál – a már előzőekben említett erkölcsi és anyagi megbecsülés szintje, és a népművelők munkájának nehézségi foka közötti különbség alkotja.

Az elmúlt években a személyi cseréket növelte az állami képesítési rendelet folyamatos végrehajtásával összefüggő követelmény emelkedés.

A közvéleményben – még a népművelők közöttiben is – a leggyakrabban e két tényezőt tekintik a gyakori személyi változások okának. A konkrét felméréseink azonban ezektől eltérő eredményhez vezettek. A más pályákra törekvést a legtöbb esetben a népművelés jelenlegi állapota, a bizonyos szempontból korszerűtlen szerkezet idézi elő. Több népművelőnk konkrét tényekkel igazolta, hogy a népművelés iránt támasztott társadalmi elvárások és a gyorsan növekvő – társadalmilag is elfogadható – egyéni igények szintje nincs összhangban a kielégítésüket szolgáló lehetőségekkel – kultúrotthon, könyvtár állapota, felszereltsége, költségvetése, személyi feltételei stb. Ebből a nagy különbségből eredő sikertelenség gyakran a népművelési dolgozó tehetetlenségének látszatát kelti, amelynek következtében a lakosság, de esetenként az irányító szervezetek dolgozói is őt marasztalják el. Ezt a körülményt az egyes népművelők a következőképpen fogalmazták meg:

„Az eredményes munka kibontakozását nálunk is, – de meggyőződésem szerint másutt is – nagyon nehezíti, hogy a körzeti művelődési otthon igazgató egyszemélyben gondnok, adminisztrátor, szakkörvezető és egy kis részben igazgató is. Ez a mindenesi munkakör – ha az ember egy kicsit lelkiismeretesen akarja ellátni – lehetetlenné teszi a színvonalas, tartós népművelést. A jogszabály lehetővé teszi ugyan a 4 órás gazdasági ügyintéző alkalmazását – a saját többlet bevétel terhére, de felsőbb szerveink hallani sem akarnak róla.”

„Az eredményes munkánkat nehezíti a művelődési otthon kevésbé megfelelő szakmai felszerelése, és ezzel szemben jelentkező magas követelmények... A kisebb községekben (2000–4000 lakos) a népművelési munkában megállapított normák és követelmények, a helyi adottságok és a községenként más-más viszonyok (pl. a lakosság jelentős része más településen dolgozik) miatt nem mindig teljesíthetők.”

„A népművelésnek az az ága, melyben tevékenykedem az anyagi és személyi feltételek jelentős hiányával küzd. Munkaterületemnek a népművelés egészében nincs meg a kívánatos helye, szerepe, súlya, lehetősége. (Személyi, tárgyi, politikai stb. vonatkozásban.) Munkám eredményes ellátása – az amit számon kérek, vagy számon kérhetnének – rajtam kívül több tíz esetleg száz (?) társadalmi munkáson is múlik, akik cselekvésének irányításához munkahelyemen, sem anyagi, sem kielégítő »hivatali« lehetőséggel nem rendelkezem.”?

A népművelők egy része – különösen az állami területen dolgozók – a népművelést végző különböző társadalmi szervezetek és intézmények, feladatköreinek, munkaterületeinek kellő elhatárolásának hiánya és anyagi eszközeinek rendezetlensége miatt támadások célpontjává válik. A népművelés munkásai a tevékenységüket nehezítő körülmények között ezt így említik.

„A művelődési otthonnal, minden szervezet rendelkezni akar, a törvényesség betartása miatt ellenszenvet tanúsítanak.” Másik véleményben, lényegében ugyanez a probléma így hangzik. „A munkatervtől eltérő, annak megvalósítását gátló, különböző szervektől, emberektől érkező óhajok, kérések, elvárások, utasítások nehezítik a munkám... Szinte minden este haza kell vinnem a munkát, ami az otthon nyugalma is veszélyezteti.”

Néhány helyen a közvetlen irányítást végzők kellő támogatásának hiánya, a munka szubjektív, látszateredmények szerinti megítélése miatt kíváncznak más területre a népművelők. Leginkább az feszíti őket, ha munkájukat nem a népművelés távlati, vagy rövidebb útjainak megközelítése, hanem az egyik, vagy másik rendezvény sikere, vagy sikertelensége alapján, néha a népművelés szempontjából teljesen elfogadhatatlan nézőpontból ítélik meg.

Előfordult, hogy az öntevékeny művészeti tevékenységet, egyik vagy másik tömegszervezet, tömegbázis teremtése szemszögéből ítéli meg. Más helyen a kulturotthon tevékenységét kizárólag a mezőgazdasági szakpropaganda oldalairól értékelik.

Szerepet játszik a népművelők fluktuációjában a népművelési tevékenység hatásának nehezen mérhetősege, a konkrétan értékelhető eredmények általi megerősítések, a gyakori sikerélmények hiánya. Ez különösen a fiatal és a kisebb áttekinthető képességgel bíró kádereknél jelentkezik. Némelyiknél, enyhén peszsimista beállítódást idéz elő, amely aztán valóban egyre több sikertelenséghez vezet.

Az itt vázolt körülmények – amelyek mínusz és plusz irányban, helyenként nagy eltérést mutatnak – mindig az egyénen keresztül hatnak. A népművelő magatartása, cselekvése szempontjából rendkívül lényeges az egyes problémák megközelítése, belső feldolgozása. Már csak azért is mert, ezek az állapotok – legyenek szemléletbeliek, vagy kialakult normák, szerkezetek – nem állandó érvényűek a pozitív tendenciájúvá alakításuk, folyamatos megváltoztatásuk gyakran éppen a népművelő céltudatos kitartó tevékenységével alkot szoros összefüggést.

A népművelők alakításáért, helyzetük előnyösebbé tételéért, természetesen sokat tehetnek, és a közeljövőben tenni is fognak a népművelést irányító szervek. Az intézkedések hatása azonban valószínű nem lesz rögtön érzékelhetővé, hisz a legtöbb vonatkozásban elsősorban szemléletbeli változtatásokra van szükség, amelyet jellegéből adódóan, csak véleménycserékkel valóságos tényekre épülő érvekkel, türelmes meggyőzéssel lehet és szabad formálni.

Egy szociológiai vizsgálat néhány tapasztalata

A társadalom alkotó elemeinek összefüggése és ezek kölcsönös kapcsolata egyre többet foglalkoztatja a különböző területen, de főként vezető beosztásban lévő egyéneket. Az üzemvezető arra törekszik, hogy minél jobban megismerje a termelés területén levő lehetőségeket, a pedagógust foglalkoztatják az irányítása alá tartozó gyermekközösségekben kialakult kapcsolatok, a népművelő igyekszik lemérni tudatformáló tevékenységének eredményeit, és még sorolhatnám tovább valamennyi munkaterület irányítóinak töprengését. Az általános összefüggések részproblémáinak vizsgálatát a munka hatékonyabbá tételének objektív szükség-szerűséggel veti fel. Ezen törekvések és célok elérését a szociológiai vizsgálatok segítik elő.

E szó: szociológia, sok emberben kétes érzelmeket vált ki, mivel még alig bon-togatta ki szárnyait e tudomány szocialista társadalmunkban, máris többek meg-alapozatlanul és előkészítés nélkül végzett vizsgálódása, kérdőívek tömkelegének kitöltése bizonyos mértékben lejáratta. Természetesen a szándékok etikusságát nem vonhatjuk kétségbe. E keilemetlen következményeket mindenekelőtt a tudat-lanság és gyakorlati tapasztalatok hiánya eredményezte. Bár ez megnehezíti a jö-vőben végzendő munkát, mégsem mondhatunk le ezek folytatásáról, mivel társa-dalmi életünk további tökélesítése sürgetően követeli a felelősségteljesebb dön-téseket, amelyek a problémák mélyebb és sokoldalúbb ismeretét feltételezi.

Sokan azt gondolják, hogy a marxista szociológia egy újkeletű tudomány, mivel művelésének igénye csak az utóbbi öt-tíz évben nőtt meg. A marxista szoci-clógia egyidős a marxizmus kialakulásával. Engelsnek: A munkásosztály helyzete Angliában c. műve, Marx Tőkéje, Leninnek az oroszországi viszonyokról és az orosz munkásosztály helyzetéről írt cikkei, valamint tanulmányai is szociológiai vizsgáló-dás igényességével készültek. Elemzik a társadalmi jelenségeket és ezek alapján jutnak el a jelenségeket kiváltó okokhoz. Lenin a NOSzF győzelme után közvet-lenül a pártmunka szolgálatába is akarta állítani a szociológiát. A vezető testü-let elé terjesztendő anyagokat szociológiai vizsgálatokkal, felmérésekkel támasz-totta alá. Lenin halála után azonban a Szovjetúnióban háttérbe szorult e tudo-mány, egyrészt azért, mert a marxizmus védelmi, apologetikus jellege került elő-térbe, (az apologetikus jelleg leírása nem azt jelenti, hogy kétségbe vonjuk ennek helyességét ebben a történelmi szituációban), másrészt a kapitalista országokban kialakult és széles körben elterjedt empirikus vizsgálatok miatt. Ugyanis ezzel az empirikus anyaggal olyan manipulációkat végeztek, amelyek többek között osz-tálykülönbségek eltörlésére irányultak.

Hazánkban a hatvanas években kezdődött el új tartalmú művelése, azért nem csodálkozhatunk azon, hogy több fontos kérdésben még nem alakult ki egységes álláspont, sőt mondhatjuk, hogy nagyon komoly és szenvedélyes viták folynak. Még mindig nem tisztázott a szociológia tárgya, különböző tudományokhoz való viszonya, az osztályok fogalma, stb. A problémák megoldására többen kísérletet tettek,

akik közül külön kiemelkedő Hegedűs András és Kulcsár Kálmán, mivel elsősorban az ő munkásságuk kapcsán gazdagodott a magyar szociológiai irodalom. Műveik jelentősek az elméleti problémák megoldásában még akkor is, ha több kérdésben elfoglalt állásfoglalásuk vitatható. Műveikben feldolgozták a szociológiai gondolkodás fejlődését és egyben bírálatát is adták a polgári szociológiai irányzatoknak.

A szociológia elméletének elsajátítását nehezítette, hogy éveken keresztül nem folyt ilyen jellegű képzés hazánkban. 1965 óta azonban néhány egyetemi szakon, általában két féléven át, ismerkednek a szociológiával. Az Eötvös Lóránt Tudományegyetemen a filozófia, a tudományos szocializmus, a népművelés, a könyvtár, a pszichológia, a levéltár és a múzeológia szakon tanuló fiatalok tanulnak szociológiát. A Közgazdaságtudományi Egyetemen gazdaságszociológiával ismerkednek. Ezekon kívül kollégiumok és előadássorozatok keretében oktatják Szegeden, Pécsen és Debrecenben is az egyes fakultásokon és szakokon. Ezek a törekvések, ha egyenlőre szerényebb keretek közt is (ez mindenekelőtt az irodalom mennyiségére vonatkozik), igyekeznek kielégíteni a szociológia megismerésére irányuló jogos igényt.

A szociológia ma egy kissé divatossá vált, ezért nagyon gyakran az olyan vizsgálódási formákat is (kérdőívek kitöltése, közvéleménykutatás, stb) szociológiai vizsgálatnak minősítenek, amelyeknek vajmi kevés közük van a tudományhoz.

Úgy véljük, hogy a jelenségek leírásából (gyakran ez nem is a jelenségek összességére, hanem csak egyes jelenségekre vonatkozik) nem lehet komoly, tudományosan megalapozott következtetéseket levonni. Márpedig a szociológia feladata nem az, hogy konstataíjon egyes jelenségeket, hanem az, hogy a jelenségek sokoldalú vizsgálatán keresztül azok lényegét és a lehetséges kiváltó okokat feltárja. Csak ez segíti elő a társadalmi jelenségek lényegének megismerését.

Ezen általános bevezetés után megkísérlem egy konkrétabb problémakörben végzett vizsgálat tapasztalatai alapján néhány következtetés megfogalmazását. Vizsgálatunkat a megyében dolgozó orvosok körében végeztük, mégpedig úgy, hogy a kép teljesebbé tétele szempontjából a kórházi, rendelőintézeti, körzeti orvosokra is kiterjesztettük. Jelenleg megyénkben 340 orvos dolgozik, ebből a vizsgálatunk 210-re terjedt ki. A vizsgálat célja az volt, hogy teljesebb és hűbb képet alkossunk az orvosok politikai, világnézeti és erkölcsi arculatáról, amelynek ismeretében segíthetjük az értelmiség e nagyon fontos csoportjának tudati átalakítását, tudatuk szocialistává válását. Következtetések levonására bátorít az is, hogy nemcsak kérdőívek, hanem széles körben folytatott csoportos beszélgetések és közvetlen megfigyeléseim is megerősítik azt, hogy az orvosok világnézeti állása sok ellentmondást és következtelenséget rejt magában. Ugyanakkor orvosaink nagy része szívesen vitatkozik világnézeti kérdésekről, nem zárkóznak el makacsul, ezért úgy vélem, hogy a negatív jelenségek feltárása újabb vitákra serkentenek, és tisztázódnak nézetek.

Hogy a félreértéseket elkerüljük, a politikai, világnézeti és erkölcsi arculat elemzése előtt le kell néhány dolgot szögezni. Mindenekelőtt azt, hogy az orvosok gyógyító munkáját nagyra becsüli társadalmunk, ezért, ha kell, az alaptalan rágalomokkal szemben társadalmunk meg is védi őket és nemcsak bírálja. Azt is

tudjuk, hogy bár a megye egészségügyi ellátása sokat fejlődött 23 év alatt, még több körzeti orvosi rendelő felszerelése szegényes, nincs jó rendelőintézetünk és még sorolhatnám a problémákat. Orvosaink hivatásszeretete azonban sokszor képes úrrá lenni a bajokon.

Úgy vélem, hogy ma nem mondhatja egész embernek magát az, aki bezárkózik szűk szakmai keretei közé és észrevétlenül, esetleg érdektelenül megy el emberi, társadalmi, világnézeti problémák mellett. Márpedig orvosaink jó része ma ezt teszi. Sokan nem veszik észre, vagy nem akarják észrevenni, hogy az értelmiségnek soha sem csak szűk szakmai feladatokat kell ellátni, hanem felelősséggel tartozik egész társadalmunk kultúrálódásáért is. Ez pedig azt is jelenti, hogy felvilágosít, megmagyaráz dolgokat, buzdít embereket, ha kell figyelmeztet szocialista rendünk normáira, értékeink megbecsülésére, az új és a haladó erősítésére. Ehhez azonban mindenekelőtt szocialista világnézet szükséges. Mit mutat a kép? Milyen a mi orvosaink világnézete? Miután a tudat tartalom a cselekvésen, a megnyilatkozáson és magatartáson keresztül mérhető, álljanak itt azokra a kérdésekre adott válaszok, amelyeket a kérdőívek mutatnak.

Kérdések	Válasz		Nem válaszolt	
	fő	%	fő	%
1. Fontosnak tartja-e, hogy egy orvos világnézetiileg materialista legyen?	1. Feltétlenül	110	52	
	2. Többé-kevésbé	52	25	
	3. Nem vagyok róla meggyőződve	17	8	
	4. Nem tartom fontosnak	31	15	
2. Fontosnak tartja-e, hogy egy orvos politikai rendszerünk híve legyen?	1. Feltétlenül	158	75	2
	2. Többé-kevésbé	29	14	1
	3. Nem vagyok róla meggyőződve	12	6	
	4. Nem tartom fontosnak	9	4	
3. Nézete szerint van-e valami természetfeletti erő?	1. Meggyőződésem szerint igen	27	13	
	2. Lehetségesnek tartom	47	22	
	3. Nincs	116	55	
	4. Számomra közömbös	20	10	

4. Mi a véleménye a vallásos világnézet és a tudományos kapcsolataról?	1. A kettőt nem lehet összeegyeztetni	92	44	6	1
	2. A kettő nem zárja egymást	69	33		
	3. A kettő kiegészíti egymást	16	8		
	4. Közömbös számomra	33	15		

A világnézeti kérdésekre adott válaszokból látható, hogy csak a megkérdezettek alig több mint 50 százaléka ad egyértelmű választ, a másik 50 százalék bizonytalanságot mutat. Vizsgáljuk meg külön-külön is, hogy mit lehet leolvasni az egyes kérdésekre adott válaszokból.

1. Az első kérdésre a megkérdezettek 48 százaléka ad bizonytalan választ. Sajnos széles körben elterjedt – fiataloknál is, hogy az orvos világnézete lényegtelen, munkáját attól még jól el tudja végezni, ha idealista is. Ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy operálhat-e jól egy idealista világnézetű orvos, akkor erre igen-nel lehet válaszolni (bár lehet, hogy egy bizonyos ponton a világnézet még ezt is érinti.) Ha azonban a kérdést úgy vetem fel, hogy egy értelmiségi, egy társadalmi lény, egy szocialista társadalomban dolgozó orvos milyen világnézettel tudja jobban teljesíteni társadalmi feladatát, akkor azt hiszem nem kétséges a válasz, hogy az, aki materialista és aki szocialista világnézetű. Ugyanis az orvos nemcsak a műtőasztalon találkozik a beteggel, hanem a kórteremben is, nemcsak beteg emberekkel beszél, hanem egészségesekkel is, és nemcsak betegségekről, hanem társadalmi kérdésekről is. Ezek után nyugodtan mondhatjuk hogy az orvos nemcsak gyógyít, hanem nevel is. Jogos-e hát a szocialista társadalomnak az igénye a leghaladóbb világnézet elsajátítására?
2. A második kérdés inkább a gyakorlati politikához való viszonyra vonatkozik. Hogy a megkérdezettek 75 százaléka határozott igennel válaszol, ez azt mutatja, hogy orvosaink nagy része a szocialista társadalmat tartja jobbnak és nem a kapitalizmust. Bár csak egy részük nem válaszolt határozott igennel, ezért megjegyzem, hogy az orvos sem élhet úgy egy társadalomban, hogy politikai kérdésekkel ne foglalkozzon, ez pedig feltételezi a valahová való tartozást is.
3. A harmadik kérdésre adott válaszokból látható legeggyértelműbben, hogy a megkérdezettek 45 százaléka feltételez valami túlvilági erőt. Ide soroljuk azokat is, akik úgy válaszoltak, hogy számukra közömbös a kérdés. Ugyanis nincs világnézeti semlegesség. Mindenkinek van valamilyen nézete a világról, de ez a „valamilyen” végső soron vagy idealista, vagy materialista. Nincs harmadik lehetőség. Ezért a közömbösség is valahová tartozást jelent és, úgy gondolom ez esetben azokhoz tartoznak, akik a túlvilági erőt feltételezik.
4. A negyedik kérdésre adott válaszok már következnek az előzőekből, ezért nem is meglepő, azonban mégis elgondolkodtató. Azért, mert a tudomány és a valóság mindig ellentmondott egymásnak. (Nem feladatomban, hogy a neotomizmus

tudomány és vallás összeházasítására irányuló törekvését és a törekvésben meglevő ellentmondásokat bemutassam. De úgy gondolom, hogy aki a tudományok történetében egy kicsit is jártas, az számtalan példával tudja bizonyítani a tudomány és vallás koegzisztenciájának képtelenségét.)

A kérdésre mindenekelőtt többségében nő válaszolt úgy, hogy a kettő kiegészíti egymást és azt a választ, hogy a kettő nem zavarja egymást elsősorban idősebbek és főorvosok adták. Meg kell jegyezni az egyet nem értésem miatt, hogy több párttag is úgy válaszolt, hogy számára a kettő viszonya közömbös. Úgy gondolom ehhez több kommentárt nem kell fűzni.

Az egyén világnézete sokféle formában jut kifejezésre. A fentiekben felvetett négy kérdésből nem lehet mindenre következtetni, de alapvető kérdésekre igen. Mégpedig azért is mert a kérdésekre adott válaszokat megerősítik a közvetlenül toltatott beszélgetések és konkrét tapasztalatok. Amikor világnézeti kérdésekről meditatálunk, akkor ezt mindig a dialektika törvényeinek figyelembevételével tesszük és nem mechanikusan, vagy vulgárian. Tehát tudom, hogy a kérdés bonyolult, hiszen amíg a lét tükröződik, amíg cselekvést tudatilag meghatározóvá válik, nagyon sok öttételen jut keresztül. Tehát az idealista világnézetet nem könnyű kiszorítani, illetve felváltani a szocialista világnézetnek. Az egyénnél szembeni társadalmi elvárás azonban sürgetően veti fel a tudati folyamatok meggyorsítását is. Ez azt jelenti, hogy az egyénnek is tenni kell lépéseket a világnézeti kérdések tisztázásában, törekedni kell a szocialista világnézetet megismerni. Ugyanis a lét és tudat kapcsolatában, összefüggésében nemcsak a tudatra gyakorolt hatását kell figyelembe venni, hanem a tudat szuverénitását, önfejlődésének törvényszerűségeit is.

Sajnos, ha a marxizmus megismerésére irányuló törekvéseket vizsgáljuk, nem látunk valami megnyugtató képet.

Ideológiai jellegű legmagasabb képzettség
rendelkezik folyamatban célja

1. Pártfőiskola, 1 v. 2 éves			
2. Pártiskola, 1-6 hónapos	4		
3. M-L esti egyetem	26	20	20
4. Marxista középiskola	11	6	1
5. Munkahelyi szeminárium	47	7	5

A táblázatból látható, hogy 210 orvostól csak 88 rendelkezik valamilyen ideológiai jellegű végzettséggel, 33 most jár és csak 26 főnek szándéka részt venni valamilyen formán. Ha azonban azt nézzük, hogy a felsorolt formák közül csak 26-an járnak most, akkor még negatívabb a kép. Márpedig orvosaink számára az elméleti megalapozást az esti egyetem nyújthatja. Nem lebecsülendő a munkahelyi szeminárium sem, azt azonban nem egyetemet végzett emberek számára hozták létre.

Esti egyetemi képzésben eddig elsősorban kórházi orvosok vettek részt, sőt náluk látható a célként való megjelölés is. Sajnos a rendelőintézetekből és körzetekből csak elvétve jár egy-két orvos magasabb ideológiai képzésre. Nagy részük csak munkahelyi szemináriumon vesz részt. Nem hiszem, hogy ennek oka a képességekben keresendő, hanem az akaratban. A rendelőintézeti orvosok mégcsak az elfoglaltságra sem hivatkozhatnak, mert az orvosok közül ők vannak legkevésbé leterhelve. Nagyobb igyekezettel, határozottabb szándékkal minden bizonnyal ők is el tudnák végezni az esti egyetemet is.

A problémák felsorakoztatását – ha nem is ilyen nagymértékben – más értelmiségieknek is megtehetnék. Ezt azonban majd más alkalommal.

ERDŐS ISTVÁN

A szocialista tanár-diák viszonyról

Úgy vélem, nem túlzás azt állítani, hogy ha valaki a címben megfogalmazott problémakörben, az új típusú tanár-diák viszony alakulásának kérdésében szándékozik véleményt nyilvánítani, igen nehéz, bonyolult helyzettel találja magát szemben. Az nem vitás, hogy a tanár-diák viszony korkövetelményének megfelelő, szocialista alakulása az egész oktató-nevelő munkánk eredményességét alapjaitan meghatározó tényező, meglehetősen kevés szó esik mégis erről a kérdéstről. A szakirodalomban is, a pedagógiai gyakorlat folyamatában is. Az okot talán abban kereshetjük, hogy a tanár-diák viszony alakulásának bizonyos motívumai úgynevezett kényes kérdésnek számítanak, amelyeket igen nehéz, és természetesen igen bonyolult feladat vizsgálni, elemezni, megítélni. Különösen az, egy adott, konkrét pedagógus közösségben, diák kollektívában, azzal az igénnyel, hogy a kapcsolatot a szocialista tartalom irányába előre változtatni szándékozzunk. Minden ilyenfajta vizsgálódás, tájékozódás feltétlenül ellenszenv reagálások hosszú sorát váltja ki a pedagógusok jelentékeny részénél. Ez a reakció egyéb lélektani motivációja mellett nyilvánvalóan jelzi azt is, hogy a valóságos iskolai gyakorlatban igen sok zökkenővel, kanyarodóval valósul meg az egyébként kétségkívül ható tendencia, hogy szocialista világunkban a tanár-diák viszony is szocialistává formálódik.

Dolgozatom gondolatmenete néhány éves gyakorlati pedagógiai tevékenység anyagából áll össze.

A tanár-diák viszony vizsgálatához keretet adó középiskola, a konkrét nevelési helyzet megítélésem szerint olyannak fogadható el, amely tipikus a fejlődés mai szakaszában. A motívumok, melyek alapul szolgálnak, konkrétáguk mellett, megfelelő csoportosításban úgyszintén az általánosítás lehetőségét tartalmazzák. Úgy vélem a kép, mely kirajzolódik, olyan kipreparált „szelet”, mely megfelelő mélységekbe ágyazódik ahhoz, hogy általános érvényűnek, jellemzőnek, egyszerűen az elemzés kiindulási alapjának el lehessen fogadni.

Helyes lesz talán, ha a tanár-diák viszony általános tartalmának megvilágítása után először az egyén, – tanár, diák – szempontjából közelítjük meg a kérdést, majd a tanár-közösség és a diák-kollektíva viszonylataiban vizsgálódunk. Az természetes, hogy az adott iskola közösséget, amelyre a dolgozat épül, végki-csengés szerint, s talán etikai szempontok miatt is fiktívnek kell elfogadnunk.

KÖZÖS MUNKA

A diák az oktató-nevelő munka folyamatában a tanár irányításával olyan tevékenységet folytat, amelynek megvan a szocialista társadalmi rend által meghatározott célja; a diák képességeinek, lehetőségeinek figyelembevételével sokoldalúan képzett, személyiségét tekintve, szocialista embertípusban harmonizálódó egyénné, személyiséggé formálódjék.

Ez a megfogalmazás kétségtelenül a tanár-diák viszony **szükségszerű** mozzanatait helyezi előtérbe, s mint ilyen ez a kapcsolat objektív is nagyobb részben, de a közös tevékenység során, folyamatban szubjektívizálódik, egyéniesül; személyek közötti viszonyná válik. Más megközelítésben fogalmazva, ez a viszony; az oktató-nevelő munka során értelmi, érzelmi, akarati állásfoglalások, erőfeszítések jellegét ölti.

Alaphelyzetünket tekintve; az iskolába tízennégy évesen bekerül a kisdíák. Tele van vágyakkal, félig motivált törekvésekkel, de csaknem minden esetben megmarad az **érzelmi indíttatás szintjén**. Egyéni érdekeiről, társadalmi igényekkel, elvárásokkal motivált lehetőségeiről nincs tudatos képe. Úgy vélem, a feladat jellege, a **tudatosítás kényszerű** ténye, fontos körülmény a tanár-diák viszony alakulásában. A beláttatás, a bizonyos fokú kényszerítés az érzelmi motiváció intellektuálissá gyúrása számtalan pszichikai konfliktust eredményez, amelyek ellenére igen nehéz az új-típusú viszony kialakítása.

De, ha még bizonyos diákrétegeknél tudatos indíttatást is feltételezünk, akkor is csaknem ugyanazokat a konfliktus-lehetőségeket szüli a globális perspektíva lebontása úgynevezett mindennapi feladatokra, mozzanatokra. A folyamatos tanulás kényszerítése, helytelen szokások, akadályozó személyiségjegyek lefaragása, állandó „zaklatás” a tanár részéről, érzelmi feszültséget, szemben állást, végső esetben szakadékot teremthet. Látható, hogy az objektív érdekek megléte ellenére konfliktusok sora születhet, ha . . .

Ha a pedagógus, a tanár gyakorlati pedagógiai érzékével, imponáló szakműveltségével, kedvező egyéni, személyi tulajdonságaival nem teremti azt a helyzetet, ahol a szocialista humanizmuson alapuló tanár-diák viszony megteremtődhet.

CSENGETNEK

Csengetnek. A tanár kialakult mechanizmus szerint indul órára. Csengetnek. A diák megújuló, újra teremtődő feszültséggel, várakozással ül a padban. Sajátos helyzet, a tanár-diák viszony mindennapi alaphelyzete.

Fiktívnek elfogadott iskolánkban az órák sorrendjében öt tanár indul órára.

Történelem, testnevelés, magyar matematika, orosz. A szaktárgyak felsorolása talán közelebb hozza a tanártípust, és véleményem szerint az adott viszonyt is motiválja éppen a szaktárgy jellemzőivel. Öt tanár, öt tanár-típus, öt ember, elvileg adott diákkal, diákkollektívával sajátos kapcsolatot kellett kialakítani, talán évek hosszú során. Sajátos viszonyt, amelynek pozitív vonásai mellett sok hibája, negatív töltése van.

A felsorolt szaktárgyak sorrendjében A, B, C, D, E tanártípus diákra vonatkozó nézeteit, a viszonyt meghatározó gyakorlatát érdemes közelebből megvizsgálni.

„A” megítélése szerint a tanár-diák viszonyt az határozza meg, hogy a diák, mint tényező, **milyen** ebben a kapcsolatban. A tanárt konstansnak, állandónak kell elfogadni, optimális rátermettséget, szaktudást feltételezve. Ez magyarul azt jelenti, hogy csak a tanárnak lehet véleménye a diákról, de a diáknak nem a tanárról. Ha mégis van, ilyen vélemény – ez objektív körülmény – nem kell figyelembe venni. Jól néznénk ki!

„A” órája, órái – hiszen szaktárgy szerint is sajátosan alakul a tanár-diák viszony, – tömény unalmat árasztanak. Szakmai követelményei átlagos szinten az adott diákkollektíva részére játszva teljesíthetők, semmi szükséges izgalmat nem teremtenek. Bízunk a diákokban, úgy véli azok őszinték hozzá, holott az a görcsösen remélt őszinteség csak az érdektelenségen helyenként áttörő langyos megnyilatkozás. Az óra időtartamán túl a diákjaival semmiféle kapcsolata nincs. Ha az adott konkrét diákkollektívában csak az ő nevelőhatása érvényesülne, feltétlenül valamiféle kiscserkész szellem uralkodna a fejekben. Egész munkáját a diák oldaláról tekintve a közömbösséggel lehetne jellemezni.

„B” A diáknak a munkakapcsolat során mindenképpen véleménye alakul ki a tanárról, az a baj, ha erre a véleményre valaki odafigyel. A tanár az tanár, a diák maradjon diák. Ne ő döntse el, milyen is a tanára.” Azzal a legszerencsétlenebb típussal van dolgunk, aki fél a diáktól. Szakmai téren, de különösen pedagógiai, metodikai téren egészében hiányzik az önbizalma. Gyanakvó, bizalmatlan. s hogy palástolja személyiséghibáit, gyakran nyers. Nem szeretik a diákok, viszontfélelem ébredt, soha nem tudják mikor, milyen reagálásra számíthatnak. Osztályozása is teljesen esetleges; követelményei, hangulata szerint hol maximálisnak, hol nevetségesen alacsonynak bizonyulnak. A tanórán kívüli kapcsolatokat erőlteti, de ott is ugyanazok a korszerűtlen vonások határozzák meg kapcsolatait, melyek a tanórán riasztóak. Annak ellenére, hogy fiatal, kellemes megjelenésű, nem tud közelbe kerülni diákjaihoz, kétségbeejtő teher számára a „becsengetés.”

„C” „A diák véleménye akár odafigyelünk rá, akár nem objektíve létező, hatótényező. A nevelés folyamata szempontjából igen fontos lenne megismerni, szólni vele.” Ez a vélemény az oktató-nevelő munkája egészét is meghatározza. Őszinte emberi viszony kialakítására törekszik a diákokkal. Ez a szándék csak akkor

szerved csorbát, ha következetlenséggel, felületességgel megmérgezi a kapcsolatot. Őszintén tiszteli a diák-egyéniséget is, embernek, egyenrangú partnernek fogad el minden tanulót.

Diákjai szívesen dolgoznak együtt vele, változatos iskolán kívüli programokban is formálódik kapcsolatuk.

„D” Véleménye szélsőséges: a diák tanuljon, ne merjen megítélni egyetlen tanárt sem.

Kemény, helyenként durva pedagógus egyéniség. Óráin moccanásnyi zaj sem lehetséges. Az ő megítélése szerint csillagnyi távolság kell legyen tanár és diák között. Aki az úgynevezett 3 lépés (3 fényév) távolságból enged, az ő megítélése szerint bratyizik, mint engedékeny tanár nem tud követelni, munkája eredménytelen lesz. A diák tartson a tanárjától, az sem baj, ha fél. A félelmét csak addig lehet feloldani, hogy az a megnyilvánulásait ne akadályozza.

Értékelő munkája rendkívül következetes, igazságos. Ahogy megszólal a csengő, az utcán elhangzó zord „jónapot”-on kívül semmilyen kapcsolata nincs diákjaival.

„E” Kitűnő szakember, átlagosnál jobb pedagógiai rátermettséggel. Sokat ad a diákok megnyilvánulásaira, egy-egy közösségben tudatosan megtervezi, alakítja diák kapcsolatait. Tanítványai, rajongásig szeretik, sokan példaképüknek tartják bár a tanított szaktantárgyért nem rajonganak túl sokan. Őszintesége, egyszerű természetes egyénisége szerencsésen párosul imponáló szaktudásával. Az ifjúsági mozgalomban mindent megtesz azért, hogy egyrészt alapozza, előkészítse saját diák-tanár optimális kapcsolatait, másrészt a mozgalmi munka lehetőségeivel neveljen.

Öt tanárt próbáltunk jellemző, vizsgálódásunk szempontjából meghatározó tulajdonságaival, gyakorlatával, diákokról kialakított véleményével megjeleníteni. Erre azért volt szükség, hogy megfogalmazhassuk a kétségtelen tény: a szocialista tanár-diák viszony kialakulásának alap problémája ott gyökereződik, ahol a pedagógusi önvizsgálat, vagy következetes külső bírálat hiányzik. Ki merné megfogalmazni, kimondani, egy-egy tantestületben egy-egy kolléga személyiségére vagy pedagógiai módszereire vonatkozó negatív ítéletét. S kimondani az igényt, ezen és ezen változtatni kell. Ezek és ezek a tulajdonságok, reagálások, módszerek, éppúgy mint a diák esetében az érzelmi indítatáson kialakuló első sztereotípiák, át kell, hogy formálódjanak. Világosan látom, hogy ez nem egyértelmű, egyszerű feladat. Felnőtt, érzékeny, többségben túlérzékeny, munkával túlterhelt emberekről van szó, olyanokról, akikre odafigyel a társadalom, a széles közvélemény, ahogy a közérdeklődésnek igen gyakran kerülnek örvendetes, vagy egészségtelenül aktív kereszt-tüzébe. A következőkben, amikor a szituáció másik tényezőjével a diákkal foglalkozunk elsősorban egy-egy utalással feltétlenül vissza kell térnünk a kiválasztott tanártípusok elemzésére, illetve egy-egy viszony-motívumára.

MILYEN LEGYEN?

A tanár-diák kapcsolatban, a diák tanárról formált véleményének alakulásában a subjektív vonások a dominánsok. A vizsgált diákkollektíva tagjainak egyedi megnyilatkozásai közül az következők, hogy elsősorban a tanított szaktárgyhoz való viszonyulás szerint fogadják el a munkakapcsolatban a tanár, ilyen vagy olyan tudati érzelmi motivációval. Bizonyos szaktárgyak iránt érzett rokonszenv, várakozás

(különösen a művészeti jellegű szaktárgyak esetében) jóértelemben alapozhatja az ideális tanár-diák viszonyt. De ilyenfajta viszonyítások is fontosak; ki tanított azt megelőzően, az érdemjegyek hogyan születtek, milyen a tanár külső megjelenése.

A nyilvánvalóan legfontosabb, igényelt tanár tulajdonságokat a vizsgált öt tanártípusnál csak részben találhatjuk meg. De lehet tovább is tágítani a kört a jellemző tanártulajdonságok sorrendjében. Imponáló a szaktudásunk? Igen. Itt tud a pedagógusok többsége megítélésük szerint leginkább megfelelni a követelményeknek. Viszont az ismeretek korszerűségével, állandó frissítésével már nem kis probléma van. Őszinteség. Nos, itt lehet a legtöbb kérdőjel. Mert őszinteségről sokat lehet beszélni, de tanár-diák viszonyban megvalósítani elég kevésbé sikerül. Igazságosság? Következetesség? Korszerű módszerek? Mindezekkel igen sok probléma van pedagógusainknál. Vizsgálati körünkben legföljebb a pedagógusok 50^{0/0}-a felel meg az igényelt tulajdonságoknak. A korszerű módszerek vonatkozásában még annyi sem. Pedig ha valamivel, úgy a sablonos, sematikus rutin mechanizmussal, gyakorlattal meg lehet bénítani az új típusú tanár-diák viszony kialakulási folyamatát.

Nos, hát milyen legyen végül is a tanár ebben a viszonyban? Sokan úgy fogalmazzák a szélsőségeket: félelmetes vagy megértő. Diákválaszok is sok érdekes motívumot produkálnak ehhez a megközelítéshez. A „félelmetes” tanár végletekig élezi a tanár-diák objektíve létező távolságát, szigorúan híres, legendás, követelményei riasztóak. A probléma abban a variációban jelentkezik elsősorban, ha a félelmetes tanár önmagával szemben már nem olyan igényes.

Döngő hanggal, kidülesztett szemmel teremt ugyanazt a félelem állapotot, amit emez vaskövetkezettségével. Az is gyakori, hogy egy nevelési szituáció kezdetén a „félelmetes hírű” tanár így kezd, így intonál, hogy a munka zökkenőmentes legyen majd. Aztán ami a maga szerepét illeti, kienged, órái fecsegéssé olvadnak, még vicceket is lehet mesélni sorozatban, de elég egy szemöldökösszehúzás és elmarad a nevetés. Mert az alapozásnál megteremtődött a függés, a félelem léggömbje.

Ez az utóbbi típus munkája során kialakuló helyzet a legszerencsétlenebb, mind didaktikai, mind nevelési szempontokból. A „megértő” tanár a diák barátja akar lenni, bizalmat ad, maga is őszintén kitarja kártyáit, és mindezt tudatosítani igyekszik a diákokban. Megfogalmazza elképzeléseit. Ez az út is igen gyakran rázósnak bizonyul, mert a megértés, a folytonos elnézés, megköti a tanár kezét, a szükséges fegyelem meglazul, mindent lehet csinálni az órán, a tanár tanacsatlanná válik, a legértelmesebb gyerekek szánják az ilyen tanárukat.

A megértő típus optimális nevelési helyzetet, jó tanár-diák viszonyt akkor tud teremteni, ha kitűnő (ritka) pedagógiai érzékkel szab határokat; emberismerete, következetessége megóvjá a széthullástól. Az teljesen nyilvánvaló, hogy egyetlen tanár sem kristályosodik, ilyen vagy olyan általam felvázolt típus teljességébe, arról van szó pusztán, hogy a tanár-diák viszonyban ilyen vagy hasonló keretek, szélső típusok mozgásában valósul meg az előrehaladás. Az előrehaladás, amely kétségtelen tény. Hiszen a fentebb elemzett gondok ellenére is napjainkban egyre inkább tanárközelségbe kerül a diák, egyre inkább a szocialista humanizmus hatja át a kapcsolatot. Tendenciáját tekintve örvendetes az is, hogy a diák egyre természetesebben viselkedik az iskolában, a tanár előtt. Csengetéstől csengetésig is, az iskola falain kívül is.

KÖZÖSSÉGBEN

A tanár-diák viszonyt úgy is felfoghatjuk, mint két kollektíva egy-egy tagjának – tantestület, diákközösség – munkakapcsolatát. Ez a megközelítés azért lehet érdekes, mer a két kollektíva kapcsolatában igen gyakran káros hatású „viszacsatolásokat” lehet tapasztalni, s ezek meghatározhatják, deformálhatják az egyes tanár törekvéseit, eredményeit is.

Arról van szó, hogy valósággal objektív követelmények jelentkeznek a tanári kollektíva vonatkozásában is. Optimálisan jó közhangulat, összetartás, belső fegyelem kell jellemezze a tanári együttest. A kollektív diákelfogadás erősen hat az egyedre, a kollektív elutasítás, közöny csaknem lehetetlenné tesz egyes pedagógusi törekvéseket szocialista jellegű tanár-diák viszony kialakítására. Rossz pedagógus kollektíva nem tudhat eredményesen nevelni, mint csoport, mint közösség nem állhat példaként a diákközösség előtt.

Különösen érdekes mindez az ifjúsági mozgalom vonatkozásában. Tantestületeinknek, a vizsgált közösségekre is jellemző ez, nem sikerül élő mozgalmi életet, hatékony mozgalmi munkát teremteni az iskola keretei között. Pedig egyéb nevelési lehetőségeket nem elemezve, azok a tanár-diák viszonyának formálódására figyelve is megállapíthatjuk, hogy van lehetőség, amely kihasználatlanul marad. Konkrét tapasztalatokra alapozva elsősorban az óvatos javaslat igényével elmondanám mit tapasztaltam az iskolai ifjúsági mozgalom területén. Nem tapasztaltam, hogy az iskolavezetés, a tantestület őszintén komolyan venné az ifjúság mozgalmi munkájának irányítását, programozását. A pedagógiai-mozgalmi szakirodalom sémái szerint közismert keretekben engedjük főni a diákokat, engedjük értelmes, friss ötletek nélkül ellaposodni, felesleges teherré válni az iskolai szervezeti életet.

Öncélú agyonülésezések, formális feladatok, ismétlődő pénzbeszedések riasztóvá teszik az iskolai KISZ-t. Holott számtalan lehetőség kínálkozik ezen a téren, hogy a tanár közelebb kerüljön a diákhoz, formálódjék az igényelt, új típusú viszony. Először is meg kellene teremteni a lehetőséget, hogy a fegyelmi ügyek komolyan vett, első számú fóruma a KISZ legyen. Az iskola kialakuló éves munkatervének vitájába is, az iskolatanácsok munkájába is be kellene vonni a fiatalokat. A KISZ tanácsadó tanár puszta részvétele a formalitás felé hat, nem elég. A fiataloknak legyen módjuk hozzászólni az iskola legfontosabb kérdéseire, különösen olyanokhoz, amelyekben a döntés joga is övék lehetne (pl. központi kirándulások, sportrendezvények, társadalmi munkák, kulturális rendezvények, stb.). Éppen az élő KISZ munka teremtene módot a nyílt, őszinte kapcsolatok optimális tanár-diák viszony kialakulására. A KISZ-ben kellene tisztázni végre olyan közös témákat, a nyílt vita légkörét feltételezve, mint a lassan intézményesedő sűgás, csalások, másolások kérdéseire. A KISZ-ben lehetne megalapozni a lehetőséget, hogy a tanóra sokkal zártabb korlátozottabb lehetőségein túl őszinte vita alakulhasson ki erkölcsi, politikai kérdésekről. Mindez tudatosan végig gondolt iskola-vezetési, pedagógusi sugalmazás, szorgalmazás nélkül önmagától nem fog elindulni, gyümölcsöződni. Többet kell várni a KISZ-től, de több segítséget is kell nyújtani a KISZ-nek a középiskolákban.

A szocialista tanár-diák viszony kialakításának folyamatában az eddigieknél jóval több gondot kell fordítani arra, hogy az egyéni foglalkozás mellett a kollektív ráhatás lehetőségei is gazdagodjanak.

BELITZKY JÁNOS

A palóc nép és a palóc népnév eredetéről

A palócok és a „palóc” szó eredetére vonatkozó kutatások eddigi eredményeit – tömören, de kielégítően – Kniezsa István foglalta össze. – Szerinte a **palóc** „néptörzs” neve egy, a különböző szláv nyelvekből kimutatható, „fakó, szőke” jelentésű szóból származik, amely szóval – elsősorban orosz nyelvterületen – a **kunokat** jelölték. – Felfigyelt azonban a nehézségekre is, mert így folytatja: „A **magyar** (palóc) névvel kapcsolatban **az a legnagyobb probléma**, hogy hogyan kapta ez a **magyar** néptörzs a **kunck** nevét, mikor tudomásunk szerint a **kunokhoz semmi köze sem volt**, a kunokat viszont magyarul sohasem hívták palócoknak! – A másik **súlyos nehézség** az, hogy a **palóc** név csak igen későn és mint **gúnynév** bukkan fel, a **palóc terület** mindig a szomszéd községnél kezdődik, mint Göcsej, senki sem akarja vállalni. – Alig lehet tehát elképzelni, hogy középkori származék.”¹

A Kniezsa által felhozott nehézségek közül, elsőként, a **palóc terület** kiterjedésének kérdésével foglalkozom. – **Horváth Péter**, 1801-ben, még csak 6 Heves és 4 Borsod megyei községet tekintett palócnak. **Pápay Sámuel**, 1808-ban, pedig így ír: „A palócok pedig legjobban megkülönböztetik magukat Nógrád, Gömör, Borsod és Heves vármegyék **összeütköző vidékén**, az ő igen csodálatos és írás által alig előadható szóejtések által, minden magánhangzót mintegy diftongussal ejtven.” – **Szeder Fábrián**, 1819-ben, Pápay Sámuelra hivatkozva, a következőket állapítja meg: „Nem mindenhol egy mértékben van a szóejtés. Egy helyett palócosabb az, mint másutt, sőt azon egy helységben is látni különbséget. – Ugyanazért, hogy ezt a különbséget kitegyem, vagy hogy az említett vármegyékben a különösen palóc helységeket kijeleltem, nem tárgyam. – Elég legyen most a **nagyhonti** és **nógrádi** palócokról – akiket jól ismerek – szólanom, akiktől a többiek – legaiább is tapasztalásom szerint – szóejtésekre nézve, keveset különböznek.”

Mocsáry Antal, 1826-ban, Nógrádban a következő községek lakóit tekinti palócoknak: Cered, Óbást, Hidegkút, Mátranovák, Homokterenye, Mátraszele és Zagyva (a mai Zagyvaróna). – **Jerney János** a XIX. század derekán írt tanulmányában a következő 48 községet tekintette palóc falvaknak: **Borsod** megyében Apátfalva, Balaton, Bánhorvát, Bánfalva, Bekőce, Csernely, Dédes, Novaj, Omány, Tardona, Velezd; **Gömör** megyében Gesztete, Jánosi, Szentsimon, Uraj; **Heves** megyében Ágasvár, Balla, Bodony, Erdőkövesd, Filimes, Hasznos, Istenmezeje, Mélykút, Parád, Pétervásár, Recsk, Szarvaskő, Szentdomonkos, Szenterszébet, Szentjakab, Szentmária, Tar, Tiribes; **Nógrád** megyében Baglyasalja, Ettes, Herencsény, Hollókő, Kazár, Lapujtő, Lóc, Maconka, Rimóc, Ságújfalu, Salgótarján, Sóshartyán,

Terenye, Tesmag, Verehély. – Eltekintve a megyehatárok részbeni pontatlanságától, **Gyárfás István**, 1873-ban, a Jerney-féle felsőolást tette a magáévá.²

Már a fentiekből is kiderül, hogy a palócnak tekintett falvak száma az **irodalomban** egyre bővült. Erre nézve csak a nógrádi példát hozom fel. – 1801-ben Horváth nem ismert nógrádi palóc falut, 1808-ban Pápay már tud a Gömör-Heves-Nógrádi határon ilyeneket. 1819-ben Szeder már a nyelvjárást azonosítja a palóc mivolttal, vagyis – szavaiból legalább is ez sejthető – megyénk magyar nyelvű lakosságának zömét, vagy nagy részét palócnak tekinti. – Vele ellenkezőleg, 1826-ban, Mocsáry még csak 7 falut tart palócnak Nógrádban. Ez a szám 1854-re Jerneynél 14-re emelkedik. Ezt véli 1873-ban Gyárfás is. – Ettől kezdve – nyilván Lisznyay és Mikszáth palóc „kultuszának” is van ebben némi szerepe – a Szeder Fábrián vonalához való visszakanyarodás érvényesül. 1910-ben Farkas Pál, az akkori Nógrád megye 261 községéből 161-et tart palócnak, ami azt jelenti, hogy jóformán az összes magyar nyelvű községeket.³ – Mindez csak úgy volt lehetséges, hogy íróink **az északnyugati magyar nyelvjárást** palóc nyelvjárásnak, **területét** pedig palóc területnek fogták fel. – Ez a telfogás, szerintem is téves, mert a palócok – eredetileg – csak egy kisebb, ebbe a nyelvjárásterületbe beolvadt népcsoport lehettek.

Annak, hogy palócok az északnyugati nyelvjárásterületre beszármazott kisebb népcsoport, a jelenleg „uralkodó” **kun-kabar elmélet** sem mond ellent. – Ezzel kapcsolatban azonban eljutunk a Kniezsa által felvetett második nehézséghez, vagyis ahhoz, hogy **a palócoknak a kunokhoz semmi közük.**

A kun-kabar elmélet lényegét Gyárfás István – a jász-kunok történetének írója – így foglalta össze: „Hazai történetíróink közül – főleg Horvát István után – többen úgy vélekednek, hogy Bíborbanszületett Konstantin által említett **kabar** törzs és a Névtelen Jegyző hét **kun** vezérének a magyarokkal lett egyesülése ugyanazon egy történelmi tény”. Ebből az is következik, hogy „a **kabarok**, valamint a Kiovnál csatlakozott **kunok**, a testvér magyar törzzsel egy nemzeté forrtak össze”.⁴ – Ezt a feltételezést többször – tudományosabb megalapozást is adva annak – kifejtették. – Van azonban – a történelmi egyeztetés hitelén túlmenően is – egy már évtizedek óta észrevett alapvető ellentmondása ennek az elméletnek és ez az, hogy az Anonymus kun vezérei által megszállt terület nemcsak hogy nem esik egybe a Palócföld törzsének tekinthető területtel, mert azt szinte félkörben öleli körül, hanem az ország olyan területein is előfordulnak anonymuszi kun szállások, ahol nincs „palóc nyelvjárás”.⁵ – Ez a nehézség csak úgy oldható fel, ha feltételezzük, hogy kisebb kun-kabar – esetleg XIII. századi kun – csoportok Hont-Nógrád-Gömör nyelvhatárán a szlovákoktól kapták a „polovec” nevet. Ez esetben viszont – csekély számuknál fogva – nem lehettek ezek a **kunok a magyar „palóc nyelvjárás”** kialakítói. – A kun-kabar elmélet tehát bizonyos zsákutcába vezet.

Igen fontos Kniezsának az a megállapítása is, hogy a **magyar palóc** elnevezés mint „**gúnynév** bukkan fel, és senki sem akarja vállalni”. – **Szerintem itt van a kérdés lényege elrejtve!** – Vagyis: meg kell találni azt a **magyarral rokon** nyelvet, amelynek a **palóc** szónak **gúnynév**, vagy gúnynév jelentése is van. – Ez a nyelv – a **szamojéd!**

A nyenyec szamojéd **paloc** és a vele azonos jelentésű **palota (sz)** a következőket jelenti: – 1. összezavar, összebonyolít; összekuszál, összekever; megzavar, zavarossá tesz; összekever, összevegyít. – 2. belegabalyít, belesfon. – 3. idegen

nyelvet utánoz úgy, hogy nem mond semmit, mert nincs értelme a hangok csoportosításának. – 4. gyagyog, gyügyög, gögicsél, habog-hebeg, makog-megeg, rebeg, dadog. – 5. hanyag, terjengős.⁶

A **paloc** és **palota (sz)** 3., 4. és 5. jelentése alkalmas **gúnynev** kialakítására. Az 1. és 2. jelentése viszont **hadrendi név, néptöredéket jelentő név** képzésére.

Arra már régebben felhívtam a figyelmet, hogy a magyar **székely** népcsoport név – ami hihetőleg eredetileg hun-avarkori hadrendi név – összefüggésbe hozható a finn **sekuli** „keverék” szóval.⁷ Ugyanígy a nyenyec szamojéd **paloc** – ami a magyar **palóc** szó eredője lehet – szintén kapcsolatba hozható egy hun-avarkori „keverék” jelentésű hadrendi névvel. Vagyis – én legalább így látom – a **palóc** szó **jelentése** azonos a **székely** szavunkkal. Eredetére nézve viszont a **palóc** egy a nyenyec szamojédhoz, a **székely** pedig a balti finnhez közelálló nyelvet beszélő, vagy ezek szókincséből jelentős szókészletet átvett népcsoportnak a **keveréken** belüli szupremációját bizonyítja. – Feltevésem igazolására néhány adatot sorolok fel.

Középkori krónikáink két magyar honfoglalásról beszélnek. Árpádék, a második honfoglaláskor – ugyancsak krónikáink szerint – már mai hazánkban találták az első honfoglalás alkalmával idekerült, de a hunokkal nem kivándorolt székelyeket. Krónikáink állítását a hun-székely néphagyomány is alátámasztja. – Ugyanígy néphagyomány él a **göcseji palócok** körében. A göcseji „palóc hercegéről szóló monda” szerint a palócok a hunok utódai, akiket a szlávok leigáztak és akiket Árpád honfoglalói felszabadítottak.⁸

A székelyek 896 előtti itt éléséről azonban nemcsak a krónikák hun-székely hagyománya és népmondák tudnak. Tudott róla az a két norman hajós is, akik 870 táján hajóutat tettek a Dunán. – Van Loey brüsszeli nyelvésztanár a közelmúltban Orosius „országleírása”-nak egyik részletét jutatta el Budapestre. Az eredeti kéziratot a British Museumban őrzik. – Ebben található a két norman hajós – Othere és Wulfstan – 870 táján tett dunai utazásának a leírása. Eszerint „a horvátoktól északra van **Maegtja-londe** – Mégya-ország – hatalmas hegyek ölében.” Ennek kapcsán megemlítik a „seacel”-eket és a Beagware folyót – Erdélyi István szerint – a Béga nevét is.⁹

Az a tény, hogy 870 körül már magyarok és székelyek laktak a Kárpát medencében még a Ciril és Method legendája magyar fejedelmével, „királyá”-val is igazolható. Vele és népével a Közép-Duna mentén találkozott Methodius.¹⁰ – Ezek az adatok azt is érthetővé teszik, hogy miért illetik az egykorú nyugati források az 568 óta a Kárpát medencében lakó avarokat az „avarok, akiket magyaroknak is neveznek” jelzővel.¹¹ Ez magyarítja meg azt is, hogy miért beszélnek a nyugati források a VI. és VII. században Nyugateurópába települt „hunok”-ról és, hogy miért találhatók az ottani helynevek sorában magyar, sőt magyar törzsnévi vonatkozásúak is.¹²

A régészeti kutatások sem mondanak ennek ellent. Lipták Pál az anthropológiai azonosság¹³ László Gyula¹⁴ és Csallány Dezső¹⁵ az avar és korai magyar régészeti anyag azonossága alapján igazolják a kontinuitást. Csallány még arra is felhívta a figyelmet, hogy ez különösen a magyar törzsnévet viselő helyek esetében igen feltűnő. László és Csallány – bár nézeteik nem mindenben egyezők – 670 tájára teszik az első **magyar** honfoglalást. – Megállapításaik a palóckutatás szempontjából azért fontosak, mert ezen az alapon a magyar törzs-

nevekből alakult helynevek VII. századi ittléte már feltételezhető, és meg van annak is a magyarázata, hogy a balti-finn jellegű székelység és a szamojéd jellegű palócság miatt **magyar** néptörzs. – Igen figyelemre méltó ebből a szempontból az a megállapítás is, ami vidékünk magánhangzóinak finn és észti jellegű ejtésére vonatkozik,¹⁶ mert ez a tény a nyelvjárás kialakulásának mikéntjére enged következtetéseket levonni.

A palócság nyelvileg szamojéd jellegét azért merem feltételezni, mert ha ez nem így lett volna, akkor a **palóc** szó gúnynév értelmét – „zavaros, zagyva beszédű, dadogó,” stb – nem őrizték volna meg nyelvük beolvadása után is, mint tájszót, hosszú évszázadokon át, annak újabb, irodalmi felbukkanásáig, feledve – legalább is vidékünkön, de a Göcsejben nem – annak hadrendi értelmét. – A göcseji „palóc herceg” mondában a **palóc** szó népnév, és ott a **göcsej** szónak van gúnynévi értelmezése.

Azt, hogy a Kárpát medencében voltak szamojéd nyelvet beszélő csoportok, azt számos helynevünk igazolja. Pl. **Vác** – szamojéd nyenyec **vác** 'bekeríteni, kerítéssel körülvenni' – „erődített hely, vár”; **Vacs** – szamojéd **vac** 'valami feletti; önálló, szabad, erős' – „törzsfő, fejedelm, vezér”; **Vata** – szamojéd **vata** 'bő, bőseség, szabad' – „nemzetségfő, bő”; **Zabar** – szamojéd **zabar** 'üreg, mélyedés' – „völgy”, amit a község fekvése látszik igazolni. – Természetesen **egy** helynév **többféle** nyelvből is megmagyarázható. Így pl. a **Zabar** eredhet a hun – azaz a mai japán, koreai, even és részben a kínai nyelvből kimutatható – nyelvből is. Ajapán **sawari** 'akadály' és ezesetben jelenthet „gyepű”-t is.¹⁷

A **palóc** szó **palota (sz)** megfelelője szempontjából igen érdekes következtetést lehet levonni a **Vác** helynévről. Ez, ha szamojéd eredetűnek fogjuk fel, nyilván a római burgus maradványainak felhasználásával létrejött hun-avarkori erődítményre, várra vonatkozik. Ez lehet tehát az az „óvár”, amellyel ellentétben felépül az „új vár”, azaz **Nógrád**. – Nógrád honfoglaláskori eredetét már Vác Elemér kétségbevonta.¹⁸ Az „új várak”, illetve az „új vármegyék” – Abaújvár, Hevesújvár – kialakítását Aba Sámuel tevékenységével hozzák kapcsolatba.¹⁹ Nógrád esetében a Kálmán korabeli létesítés ténye is felmerülhet. – Vác ugyanis, egészen a XVII. század elejéig Nógrád megyéhez tartozott. Hihető, hogy a megye legkorábbi központja is Vác volt. Ennek a várát azonban valamelyik uralkodónk átadta a püspöknek. Ekkor merült fel egy új királyi vár építésének szükségessége. Építői szláv várjobbágyok lehettek. Az első nógrádi ispánt, névszerint, 1108-ban ismerjük és **Szlaviz**-nak hívták.²⁰ Ugyanakkor tudjuk, hogy Kálmán király Nagy-orsziba és Kisorsziba oroszokat telepített, akik – szabadalom levelük tanúsága szerint – királyi ajtónállók voltak. Ez a foglalkozásuk eredményezte azután azt, hogy a régi magyar nyelvben az **orosz** szó nem csak népet, hanem **ajtónálló**-t is jelentett.²¹ – Úgy vélem, hogy a szamojéd **palota (sz)** magyar **palotás**-sá analogizálásának – tehát egy **orosz** = **janitor** fogalomátalakuláshoz hasonló értelem-módosulásnak – nem csak lehetősége, de bizonyítéka is van.

Szolnok város neve hun eredetű méltóságnévből származik és jelentése körülbelül a frank **major domus**, a magyar **palatinus**, azaz **palota ispán** fogalmával azonos. Szolnok városával északról, a Zagyva folyó partján **Palotás**, délről **Paladics** határos. Az egyik a **palatinus** méltóságnév magyar, a másik illír fordítása. A hun fejedelem méltóságnévét, Szolnokkal keletről határosan, **Szanda** és **Tenyő** őrzik. Az előbbi világi jellegű, az utóbbi (japán **tenno** 'isten-császár', finn **tenno** 'varázs-

ló') kultikus fogalomkörbe utal. Szolnoktól nyugatra feküdt a középkorban **Szarvas**. Ez ismét méltóságnév, amit az urdu-hindi-és szanszkrit nyelvekből megmagyarázható dák-géta nyelvből – **szarves** 'fejedelem, fejedelmi hatalom' – analogizálhattak magyarra, hihetőleg totem névvé.²² – A nógrádi Szandától a Tisza menti Szolnokig és Szandáig a koraközépkorban a Szolnok nemzetség volt az egyik legfőbb birtokos. A nógrádi **Palotás** falu **Szarvas-Gede** közelében fekszik, tehát itt ismét méltóságnévi és Szolnok nemzetségi kapcsolatok sejthetők. – Igen érdekes, hogy mindezek a települések a **Zagyva** folyó közelében vannak. Ez a folyónevünk szinte pontos fordítása a szamojéd **paloc** szó gúnynévnek is alkalmas jelentésének. A folyó forrásánál pedig ott van **Zagyva** (a mai Zagvaróna) falu, mint település név. – Vagyis a folyó alsófolyásánál a **palotás** fordítás, felső folyásánál a **zagyva** fordítás jutott uralomra, amely utóbbi vidékünkön egybevág a **palóc** szó gúnynévi jelentésével.

Komoly Kniezsának az a kifogása is, hogy a **palóc** elnevezés csak igen későn bukkant fel és ezért nem lehet koraközépkori eredetű. – Én ebben nem vagyok biztos. Van **Palóc** helynevünk már a középkorban és nagyon valószínű, hogy **Palóc** helyneveink nem a Pál kersztnévből, hanem a **palóc** népcsoportnévből származnak. Ez a népnév egy szamojéd csoport valamilyen más néppel kevert hadrendi nevéből jött létre. Itt gondolhatunk az első században hegyvidékünkre szorított dák-géta töredékektől kezdve (Drégely, Dejtár) a népvándorlás korának, vagy a visszamaradt praeindeurópai töredéknek, több nép csoportjára, mert a szamojéd eredetű helynevek környezetében számos más nyelvből származó helynév mutatható ki. – problémafelvetésemnek a lényege azonban – a részletekre nem térhetvén ki – a következő:

1. A **palóc** szavunk szamojéd, vagy szamojéd eredetű magyar szó, ami táj-szövát vált.

2. Kétféle jelentése van: egy gúnynévi és egy hadrendi. – Az előbbinek a **Zagyva** az utóbbinak a **palotás** – vagyis a palota ispán fegyveres hadnépe – a magyar megfelelője.

3. Az úgy nevezett „palóc nyelvjárás” nem palóc eredetű, mert abba épp úgy beolvadtak a palóc töredékek, mint más magyar nyelvjárásokba. Ezekben belül azonban lehetnek, és nyilván voltak is, palóc sajátosságok, amik a „zagyva, zavaros, hebegő-habogó” gúnynévi értelmezésre adhattak okot.

4. A palócok hadrenddé szerveződése, akárcsak a székelyeké, a hun-avar korszakban ment végbe.

A fenti problémafelvetésem – amely csak szűkrefogott töredéke a Kárpát medence praeindeurópai, indoeurópai és hun-avarkori népei településföldrajzával kapcsolatos elképzeléseimnek – úgy vélem – alkalmas a palóckutatás új irányba terelésére.

JEGYZETEK

1. **Kniezsa István**: A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I./1. k., Budapest, 1955 – 378–379. 1.
2. **Horváth Péter**: Commentarii de initiis Minoribus ac Maioribus Jazygum et Cumanorum, Pest, 1801. – **Pápay Sámuel**: A magyar literatura esmérete, Pest, 1808, 80. 1. – **Szeder Fábian**: A palócok. Tudományos Gyűjtemény, 1819. VI. k. 26–27. 1. – **Mocsáry Antal**: Nemes Nógrád vármegyének... esmertetése, Pest, 1826., I. k. – **Jerney János**: Palóc krónika, – Magyar Történelmi Tár, I. évf. 1853., 67–68. 1. – **Gyárfás István**: A jász-kunok története, I. k., Kecskemét, 1873., 144. 1.

3. **Farkas Pál:** Nógrád vármegye népe. – Magyarország Vármegyéi és Városai, Szerk. Borovszky Samu. – Nógrád vármegye, 1911., 147–148. 1.
4. **Gyárfás István** i. m. 27. és 37. 1.
5. **Gyárfás István** i. m. 29–33. 1. – **Györfly György:** Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 1. k. Budapest, 1963., Abaújvár, Bars és Borsod megyék bevezetésében ismerteti ezeket a nemzeti szállásokat.
6. **Terescsenko, N. M.:** Nenecko-Russzkij Szlovar. Moszkva, 1965. 439. 1.
7. **Belitzky János:** Beszámoló egy készülő tanulmányról. – Palócföld, 1965. I. k., 83–84. 1.
8. **Szentmihályi Imre:** A göcseji nép eredethagyománya. Budapest, 1958. – A monda elterjedésének térképen rögzített vázlatát a 23. lapon közli. – Az Attila tölgyfájára vonatkozó ottani mondát már ismerteti – **Hanusz István:** Fűben, fában. Budapest. 1965. 124. 1.
9. **Narmann hajósok** segítenek eldönteni, mikor volt a honfoglalás. – Hazai Tudósítások. (Kiadja a Magyar Távirati Iroda). Budapest, 1967. nov. 15. (IV. évf. 22. sz.), 10. 1. – **Eris** (Erdélyi István): Mikor volt a honfoglalás? – Kanadai Magyar Újság, 1968. január 5-i és 9-i sz.
10. **Moravcsik Gyula:** A magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1934. 130. 1.
11. „Avarok, akiket magyaroknak is neveznek.” Honfoglalás 670-ben? – Hazai Tudósítások. 1967. január 1. (IV. évf. 1. sz.), 8. 1.
12. **Belitzky János:** Válasz néhány kérdésre. – Palócföld, 1965. II. k. pl. a 73. lapon lévő Rhone völgyi térképen Mediery. – Nógrádi eredetű-e a Toldi-monda? – Palócföld. 1967. 94–95. 1.
13. **Lipták Pál:** megállapításaira nézve 1. a 11. jegyzetben idézett tudósítást.
14. **László Gyula:** Hunor és Magyar nyomában. Budapest, 1967. – 84–90. 1.
15. **Csallány Dezső:** Az avar törzsszervezet. – A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve, VIII–IX., 1965–1966., 35–54. 1. – Ez a tény különben már régóta ismert. **Nagy Géza** írja a Milleneumi Történet I. k. CCCLIII. l. „Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a széke-lyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait s az ilyen dolgokban csodálatosan szívós szokott lenni a népek emlékezete.” – **Pintér Sándornak** is ez volt a véleménye.
16. **Papp István:** Finn nyelvkönyv. 2. kiadás. Budapest, é. n. 11. l. – **Lavotha Ödön:** Észti nyelvkönyv. Budapest. 1960., 7. l.
17. **Takahashi:** Romanized Japanese–english Dictionary. Kobe, 1962. – **Kenkyusha:** New pocket Japanese-English dictionary. Tokyo, 1964.
18. **Vác Elemér:** Nógrád vára történetéhez. Domanovszky Emlékkönyv. Budapest, 1937. 590–592. 1.
19. **Balázs Ferenc:** Heves vármegye története, I. k. Eger. 1897. 9–10. 1.
20. „Ego Slauiz comes Neogradiensis laudo et confirmo.” – **Fejér, C. D.** LI. 45. – **Szentpétery:** Regeszták. 41. sz.
21. **Mocsáry Antal** i. m. 305–306. l. – **Páriz-Pápai Ferenc** szótáraiban.
22. **Platts, John:** A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English. London, (1884). kiadásának fotografikus másodkiadása, 1959. II. k., 657. l. – Itt jegyzem meg, hogy a palócokat eleinte a besenyőktől származtattam. Erre vonatkozó 1937. évi vitámat Kni-eza Istvánnal lásd a Domanovszky Emlékkönyvben. Meg legutóbb is bolgár-török eredetűeknek véltem őket, lásd Palócföld, 1965. I. 95. l. Hun-avarkori kutatásaim vezettek jelenlegi álláspontomhoz.

Csavargás palócságom körül

Mikor tudatosodik az emberben valamely közösséghez való tartozás érzése? Mi az az első pillanat, amikor nemcsak pusztá hallószervével érzékeli környezetét hangjait és pillogó tekintetével figyeli a közösség körötte rajzó csoportját, hanem tudatába is szívja, érzékeivel mélyen issza be azokat az alkotóelemeket, amelyekből majd a környezethez való végleges tartozás örömeit s gyötrelmeit kovácsolja össze magának. Először pusztán az egyszerű érzést, később a mélyebb tudatot – s ha éleplekű ember, akkor az öntudatot, a vállalást is végül.

Milyenforma az út, amelynek kanyarjain a kiscsalád meghitt ölen szunnyadó gyermek a végtelen síkság barna porában, vagy zezugos hegyvidék zöld ösvényein át végül egy nemzeti közösség biztonságos épületéhez ér? Mely percben tudatosítja is már magyar, német, vagy szláv mivoltát s nemcsak szajkózza még a törzsi nevet értelmi ráébredés nélkül? Mikor differenciálódik a nagy nemzetesten belül apróbb, melegebb közösség csoportmunkájából fakadó élmények emberévé?

Magyarán: mikor érezted szívedben is, mikor vallottad teljes tudattal azt, hogy magyar vagy? S hogy a magyarságon belül székely, csángó, kiskun, vagy palóc? Előbb lesz-e egy gyermek stájerre, majd osztrákká, végül németté, vagy fordítva? Spanyol vagy-e előbb, vagy granadai?

Mire ez a kérdés felmerül benned azonban – már el is döntötték helyetted, a gyermek megfogalmazott hallomással nő föl, a vonat úgy szaladt keresztül: a síneken, hogy nem is tudott róla.

Egy bizonyos azonban: nemzeti közösségek ~~szülő~~ tartozását, vagy széttagoltságát hamarabb érzékeli az a gyermek, akinek környezetében több nyelvet beszéltek, mint az, aki csak egyet hallott.

A gömöri falu, amelyben életem első tétova lépéseit megtenni szerencsém adatott, nemzetiségi tekintetben megoszlott ugyan, a határvonalak azonban nem voltak élesek, nem voltak bántók. Ezt maga Móricz Zsigmond is sokszor mondogatta, valahányszor ifjú családjával ott nyaralगतott. Méais felette sajnálta, hogy nem minden paraszti öreggel tudott a maga nyelvén jóízűn beszélni.

– Én szlovák vagyok, te magyar – mondta ezidőtájt a Rima partján, ebihal-fogdosás évadján barátom, Bitala János, miközben nadrágja hátsó vágásán ki-kibukkanó ingecsücskét sűrűn dugdosta vissza az engedetlen sliccbe – ami nekem chleba, az neked kenyér.

Ezzel a megállapítással meg is elégedtünk s úgy tűnt, a falu is. Más batinak nekünk se támadt. A slicc végülis jól zárt, az ebihalak gondterhelten forogtak az uborkás üvegben és otthon édesanyám azt mondta:

– Minden ember egyforma, egyformán születik, csak megértenék végre egymást!

Úgy véltem akkor, hogy ez a kívánt megértés a nyelvi megértés lehet csupán. Ilyen vonatkozásban Bitala Jánossal pompásan meg is értettük egymást, és meg-

értjük ma is, valahányszor hazautazom s meglátogatom őt a vén Szinyec alatt. Nem szűnt a barátság s a megértés mélysége sem, idő és távolság nem kop-tatta el.

A kenyérmagyarázatot családi utazás követte; Rimaszombatba vonatoztunk nagyapa-köszöntőre s a vidám örömben a füleki unokatestvérrel is volt találko-zásunk. De hiába az egy-nagyapa és két-testvér-anya, más-másféle akcentus érződött kettőnk beszédjén. Őcsém az én felföldi szőejtésemet furcsállotta, a ma-gam füle meg az ő nógrádi aó-ira nem hajlott.

– Magyar vagy te? – kérdeztem őcsémet nyustyai móddal.

– Nem magyar – közölte önérzetesen –, há' palóc!

»Hanem«-et akart mondani bizonyára, de az ő szójárásában »há«-vá rövidült. Ekkor hallottam először, hogy palóc nemzet is van a világon és az más, mint a magyar, noha ez a különös nemzet mégis magyarul beszél. Furcsa szemmel tekintettem barnaszemű, barátságos őcsémre, a nemzetek száma általa eggyel szaporodott, de rögtön aznap este újabb eggyel, a svábbal is. A sváb nemzetet nagyapám ismertette a nagyszámú s jókedvű család ünnepi vacsoráján, egy sodróerejű, fölötte érthetetlen budai szónoklattal. Pesten tanulta, gyerekkorában. De a svábok beszédét legalább nem lehetett érteni, viszont a palócokét – akik pedig nem magyarok, ha palócok – igen.

– Nyugodj meg – vigasztalt édesanyám – benned is eleven a palóc be-ütés. Kimegyünk Nemesradnótra a Pósákhoz, hallani fogod.

Pósa Lajos lelke nyugtatott meg palóc nyugtalanságomban végül. Verseit kívülről fújtam az iskolában, szakállas arca biztatóan mosolygott felém, valahány-szor nagyapám fényképes fiókjában kotorásztam. A radnótiakat is ismertem: ön-tudatos tartású, jógazda, komolyszavú emberek, de tréfásak is ha kell, tudtak csúfolódni is, mint minden falu a Balog, Vály, Túróc, Sajó völgyében. Pergő-nyelvű asszonyaik voltak a Bodonok, Pósák, Varások és Nagyok »hadá«-nak. Jól esett hallgatni őket, valahányszor beszekerestek Batviha hetivásárra s kirakodtak a piacon, vagy fekete ünneplő kalapot, csipkés fejkendőt vásároltak a sátor-ban. Nemességére igen rátarti nemzet a radnótiak valamennyi hada; egyszerre kapta az armálist az egész falu a török háborúk idején, vitézi voltáért. Húsvét hetében, téli fagyok múltán szitán szellőztették, napon szárították a hadak ku-tyabőreit a hadnagyok udvarán, hogy meg ne döhosodjék.

– Nem a hadnagy, de a kutyabőr! – magyarázta Varga Samu bácsi, kajánul pillantva Bodon sógor udvarára, mert örökké vitázott vele.

Ma is elayönyörködik a szívem, ha véaiameavek a radnóti utcán és szembe-találkozhatom valamely Pósa, vagy Bodon utóddal. Pósa Lajos kávéházi asztalá-hoz, a Metropól-beli híres Pósa-asztalhoz a család tagjai szorgalmasan elláto-gattak Pesten, hogy jeles férfiak társalkodásából okulva, teregethessék békés vi-déken is az irodalmi pletykákat. De Pósa bácsi szakállas arculatával már csak szobor képében találkozhatom a radnóti iskola előtt; jó harminc éve avattuk a Bodon Lajos igazgató lelkesedése árán Pesten öntetett képmást. Úgy hozta át, széles köpenye alá rejtve a mellszobrot, hoay el ne vámolják. Vélem, Pósa Lajos volt mivelénk az első és utolsó palóc, akit bronzba öntöttek.

Azóta már a radnóti atyfiak is meobékéltek a faluiát elhaayott. szoborba öntött író-rokonnal s idővel büszkék lettek rá. Pedia életében őt is mea-mea-csipkedte a nemzetség; erősen figyelte minden lépését, valahányszor haza-látogatott.

– Milyen ember az a Pósa? – dobta fel egyszer nagynéném az ugrató kérdést a rimaszombati piacon Varga szomszédnak.

– **Pocseek ember a, keearem, minden szivarho külön szipkaot szij!**

A pocskéot a **pocsékolás** értelmében használta a rokon, mert nem fért képmény kálvinista koponyájába, hogy valaki, valahányszor szivarra gyújt, szipókát is újat tűzzön szivarja hegyébe.

Sose vallották magukat a radnótiak palócoknak, ősi hadakban éltek ők, családi hadhoz tartoztak. Mindig a **másik** falu volt mifelénk palóc; akárhány faluba vetődött is el az ember ezzel a kérdéssel, rögtön tovább küldték, ők maguk nem vállalták. Az olvasottabbja Mikszáthot okolta, az találta ki rájuk a csúfot. Kinek került volna kezébe a derék Szeder Fábián?

A rimasimonyi Gede Péter ezt vágta oda a feledi főjegyzőnek:

– Barkók vagyunk mi, nem pedig palócok.

– Milyen barkók pedig?

– **Magyar barkók, igen.**

Tanulságnak érdekes volt: **barkó** öntudat mégiscsak élt Gömörben, pedig csak ágazata ők a palócságnak. A barkót vállalták, a palócot nem – ezt gúnynévnek tartották.

Egyszer csaknem életveszedelmünk támadt belőle Gedővár alatt, Várgedén.

Gyalogszerrel indultunk neki a gedei várhegynek – akkor még mutatkozott belőle valami apró maradvány, azóta azonban teljesen lehordták a jó agyag és homok végett. Nagy kanyarral értünk a falu alá Kerekgede feől. Rezzgett a júliusi levegő, sárgán tikkadtak a bokrok a gyéren csörgedező Gortva patak partján. Az a két ló is csak pihegve poroszkált a gedei úton, amely egy üres szekeret vonszolt maga után. Gazdájukban feltámadt a jótét lélek, mert feltekintvén poros cipőnket és szenvedő kénünket, intett az ostorral:

– Üljenek fel!

Vígan lógáztuk lábunk a szekéroldal rácasai között. A gazda hangulata is megemelkedett, mert előkerült a hátizsákból az utolsó sörösüveg és ő egyetlen szívásra húzta föl a langyos italt. Ez rögtön meg is olajozta nyelvét; ennél fogva a meghitt beszélgetés ütemével, módjával, világpolitikai és aszálytani tartalmával nem is lett volna semmi baj, végül már az ajnácskői postásné őszi esküvőjénél tartottunk, amikor barátom váratlanul émígy szólta el magát, noha teljes jóakarattal és minden célszatoság nélkül:

– Kedves palócok lakják ezt a Várgedét!

Házigazdánk felerősítette a porban fulladozó hangját:

– Mi? – sistergett berzenkedve.

Barátom gyanútlanul bővített; tanárember volt és nyelvész:

– Szép palóc szavajárásuk van, mondom, élvezet hallgatni.

Gazdánk egyet rántott a gyeplőn, a lovak megálltak és a nagy hőségekben hirtelen csaknem összerogytak. Az üres sörösüveg nagy ívben rönült az orszáút árkába. Az ostor meglibbent:

– Azonnal le a kocsiról! Le, amíg meg nem mérgedek!

– De miért? – nyitotta kerekre ártatlan tanári tekintetét a barátom – mit mondtunk rosszat?

– Mit? Iszen csúfolnak! Ne csúfolódjanak, hallia, mert rögtön szétterítem magukat a porba! Be ne tegyék a lábukat Várgedébe!

Tűz nap verte a fátlan országutat ódáz ostorával. Gyorsan kászálódtunk le az út árka mellé és vakartuk hőség olvasztotta koponyánkat. A gazda még suhintott felénk és a lovak szokatlan hévvel feszültek neki a kötélistrágnak; ők is osztoztak uruk dühében. Még a várgedei fürdő kis savanyúvizes kútjához is csak loppal mertünk beavakodni, ránk ne hajtsa gazdánk a szomszédságot büszke önérzetében.

Azóta se láttuk Gedő várát, közben tövig le is bontották a dombot. Lehet pedig, ma már nem haragudnának érte, ha palócul illetnének őket.

Az idő és a távolság gyakorta feketét fehérit. Emlékünkben az idő a mindent megszépítő múlt peremetegét hullatta Gömörre, hogy közben a még távolabbi palóc táj látásában gyönyörködhessünk. Nem mindenki tudja, hogy a palócság legnyugatibb csücske – **palóc félszigetnek** mondják az etnográfusok – fent szögellik ki, Nyitra és Aranyosmarót között. Nyolc falu ez, Gimes, Gerencsér, Csitár a vezérük; ám az ottani lakosok tudva és híven vallják magukat palócnak. Valótták is mindenha, ők nem vették csúfnévnék. Lassankint vetkőztek ki ők is szép viseletükből a két világháború között, a drága ruha nem bírta a versenyt a konfekcióval. Annyira azonban mégsem dugták el a ládafiába a kivarrt ingvállakat, hímzett pruzslikokat, hogy szívesen elő ne vették volna, valahányszor gerencséri napot, vagy csitári lakodalmast rendeztünk. Ám, ha végigmegy az ember a csitári utcán, vagy a gerencséri patak partján, éppoly rangos házakban találja a régi kedves ismerősöket, mint amilyeneket Hollókőn, vagy Kazáron is láthat, hiszen egyre-másra új világ, változott korszak új, tekintélyesebb építkezésével találkozik. Az ipari haladás, a szövetkezeti földművelés éppúgy rajta hagyja pecsétjét a nógrádi falun, mint a messzi nyitrai. Ebben sincs különbség.

A közelebb való «népekkkel» aztán már Mátraszelén, meg Kazáron adatott találkozásom. Akkor, amikor még Bori nenne Boriska hugom volt és István bátyánkat is Pistyinek hívták. Azidőtájt még nem vetkőzött ki viseletéből se Szele se Kazár, se Dejtár, se a többi. Kedves unokabátyám, szintén füleki származék oktatta a szeleieket évtizedeken keresztül olvasásra, földrajzra, betűvetésre pedagógus generációk szeretetével felejthetetlenül.

A nógrádi palóccal mindennapi szép közelségben végülis ott lett először találkozásom; kölcsönös, hosszú, ma sem szűnő barátságunkat a gömöri rokon megbecsülésével a Mátra alján kezdeményeztük. A mai Bori nenének akkor még élt a maga Bori nenéje és a kis Marisból Mari ángyommá vált tsz-tagnak az ő Mari nenője. A régi nenéket foatam be annak idején mesélésre hosszú estéken át – noha nem meséknak mondták, hanem igaz történeteknek –, hogy valamennyire lélecke, szokásokba, múltjukba pillantsak a magam ifjú tekintetével. Fialat, ünnepi ruhás lányok énekszava kísérte a történetek sorát. utcahosszat sétáltak föl s alá, vasárnap délután, vagy hétköznap alkonyat hajlatával összefoázva. Lebeaett befont hajukba a pántlika, suhoaott ráncos szoknyájuk s talán némelyek otthon titkon próbálaatták is néha a gyöngyös, kalászos féketöket már. Nyújtott, éles hangon dallották:

Szaórad a szalma ja teteőn,
Szaóraggy el kedves szereteőmi
Szaóraggy, szikkaggy lohaggy, dagaggy,
Ahovajülsz, oda ragaggy!

Szép szerelmi átok-nóta volt, azóta sem felejtettem el. Érdekes, hogy soha egy népdal-gyűjtésben nyomát nem láttam, pedig hiteles.

A legények ezalatt a kocsmajátót támogatták, az emberek vénebbje beljebb üldögélt. Tompán dobbant a kugligolyó egy rosszul döngölt pályán, jó ütést is, rosszat is egyformán kurjantás kísért. A lányok olykor be-belesekedtek a kocsmajátón, de a fekete asszonyok csak vancsoraidőben jelentek meg az ajtóban és csalták volna ki bentről, reményedve, az embert. A jószág azonban otthon megkapta már a magáét, az ember maradt.

A szokások megszabott törvényei erősen uralkodtak akkor még Szelében, Novákon, Terenyén, Kazáron és a messzibb szomszédságban is a bánya meg hol itt, hol ott harapott bele a falu határába, családok rendjébe. Mátraszele körül jobbadán még a föld meg az erdő jelentette az életet.

Ennek a most bevégződött palóc félműltnak megörökítésére kellene krónikás, míg el nem tűnik végképp az idő, a gyár, a bánya, a traktorok pezsgő sodrásában.

Bora nenére kellene például jegyző, a drága szomszédasszonyra, akit hosszú estéken keresztül vallattam múltról és jelenről – megjósolta egy szent könyvből még a jövőt is titokban – mert csak esti harangszó után volt hajlandó elsuttogni **történettyeit** az iskola küszöbére telepedve. Amíg aztán egyszer eszébe nem jutott, hogy az iskola azon a nyáron egyúttal templom is, mert a régi templomot lebontották már, az új pedig még csak az alapnál tart. Éppen ördögök, boszorkányok, jó és rossz szellemek törtékeit sorolgatta, amikor hirtelen ijedten tápáskodott föl ültéből:

– Most látom csak, hogy én itt nem beszélhetek, óh, én, kárhuzatos! Ahol a kis Jézus hever jászolban, ott nem jelenhetnek meg pokol ördögei!

Háromszor vetett keresztet bocsánatot kérőn, de a mesélés heve tovább is gyötörte – híres mesélő volt – s különösen, mert látta, hogy szájtátva jegyzem minden szavát:

– A diófa alá menjünk, kedves, oda még a csillagok sem lehetnek be.

Aki ott látott bennünket összebújva suttogni a vén diófa holdsütötte lócáján, bátran vélhette, szerelmespár bűg édes szavakat egymás fülébe a nyári éjszakában. Pedig csak a nene tartott szóval a verebélyi Máriácskáról s húsz esztendővel hamarább látta a hasznosi csodaforrás jótét angyalát, mint maga a jámbor hasznosi látóasszony.

Mári nene ezenközben szintén előadásra áhítozott, benne is szorításig pukkadott már a szó. Szerettem elnézni kedves arcát, amint kapával a vállán a kukorica földre ballagott, vagy mezitláb taposott még a templomba is a többi utcabeli vénasszonyokkal. Pedig hófehér ingváll ragyogott rajta és száz ráncra volt vasalva tiszta fekete szoknyája. De jámbor öregasszonyok, özvegyek törvényes lábviselete a mezítelen talp volt akkortájt.

Ahogy megállt az igazgatóék ajtajában s letette a tejes kannát a küszöbhe, lábujja szünetlen le-föl billegő görbitgetéséről látszott, hogy türelmetlen már, istenes és boszorkányos nyilatkozatra áhítana ő is.

Három újabb estén tehát ő is elmondta a magáét. De ebben a történetben már a konnersreuthi Teréz frissen olvasott csodáját is összevegyítette a szentkúti látomással – »régii szent könyvekbe vót« – mondta borzongva és teljes hittel, pedig éppenhogy a Friss Újság akkor közölte a csodás bajor históriát, rajzot is mellékelte hozzá. Mári nenő eszméletében azonban a bajor csodalátó lány sorsa már szent hitté lényegült, nem feledkezvén meg a kazári jelenésről és a sámsoni bűbájosokról sem. Mind összeolvadt benne a fantázia hevével.

Legszebb meséje újságba is került, nem bírtam megállni, hogy közkinccsé ne tegyem. Vesztetre, azt találtam írni a bevezetőben, hogy Mari nenő ábrándosan görbítgette öreglábujját a küszöbön.

Semmi baj nem történik, ha közben a bányaintéző kezébe nem jut az újság s híre nem támad Szelén, hogy a nenő öregujjasttul került be a pesti újságba. Olyan újságba méghozzá, amelyben gyilkosok, sikkasztók, tolvajok és egváb haramiák is megirattak, tehát főleg az emberiség szégyene olvasható, egyéb istentelenségekkel együtt.

A falu népe nevette – mindig jó egy kis pezsdítő pletyka a házban – a nenő pedig föld alá szeretett volna bújni megszégyenülésében. Nem hitte senkinek, hogy olyan tanulságos olvasmány íródott föléle, »akiből okulhatnak a népek«, mert olvasmánynak egvedül az imakönyvet szerette, tudta is kívülről minden betűjét, olvasni se kellett.

Azt üzenté, ne is kerüljek szeme elé többet.

Két év múlva kaptattam megint gyalog, végig a bányasínek mentén Kisterenyéből Szelébe. Reméltem, rég elfelejtette nenő a szégyent.

Bora nene hűségesen előkocogott a frissen fejt tejjel, de Mári nenő még az utcát is elkerülte. Csak másnap este, fejés után nyomkodta finoman öt ujját az ablakhoz. De nem engem hívott akkor sem, hanem a testvért. Neki szólt oda:

– Megnézheti bárki, van ám nekem csizmám!

Az ablak sugárzó lámpafényében perdült lassan hármát, mintha vén menyecske ingerelne táncra. Kiglancolt, ráncos torkú csizmája mintha angyalok ezüst saruja lett volna, vagy egy Olymposról leszökött lenge istennőé. Varázslatnak tűnt. Hogy bírta belekényszeríteni nyári munkában szétterpedt talpát a tízéves vékony csizmába, ki tudná. De a munkás láb végülis beleszorítódott az ünnepi csizmába. A nenő arca komoly maradt, szája szóra alig nyílt. Elmenőben mindössze ennyit mondott:

– Mert nem öreglábuj ez a csizma, hogy ábrándozzon.

... Hosszú évek múltak el megint, amikor újra Szelére vetődtem. Mári nenő arca megráncosodott, haja még szürkébbé fakult, göbös ujjakkal simítgatta fekete kendője alá. Dolgos, drága keze reszketegen szelte a magasütötte kenyeret, békénk jóízű záloqát. S míg a kalácsnál is kedvesebb szelei kenyér puha belét majszoltam, vaját kenegetve rá, a nenő hangtalanul tűnt el s mikor újra belépett, lábán megnyikordult a feketén csillogó régi csizma talpa.

Okos ember nem hánytorgatja sok felesleges szóval a múltat, fejére régi szellemek haragját nem idézi. Ami elmúlt – elmúlt; s a múlt mindössze egy csikorgó csizma képében jelent meg, lelkiismeretemet borzolgatóan. Űltünk a nenővel barátságosan, még szalonnát is szelt le, bár kissé avas volt, emlegettük a

régi embereket, a sógorát, aki utcahosszat énekelt és a sógorasszonyát, aki pen-
delyben is hajlandó volt férjeura dallására pillikézöt táncolni. A kényes emlék-
ről, az ábrándos öreglábujjról azonban mi említés sem tétetett.

Ám, amikor búcsúzásra került a sor, nene megint térült-fordult, észrevétlen
nyitotta-csukta az autó ajtaját s csak akkor vettem észre, hogy egy fehér valami
hever a hátsó ülésen, amikor már a tarjáni víztárolónál kerestem az utat.

Nagy darab magaszötte fehér házivaszon volt. Olyan erős és szép, akár a
barátság. Úgy lebegett a nyitott ablakon át beasonó mátrai szellőben, mint a
béke fehér zászlaja.

Elmúlt Mári nene, nincs már Borcsa nenő, Kazáron is mindössze két gyön-
gös-féketős menyecskét láttam tavaly a futball-pálya nyüzsgésében s nem két-
tucatnyit, mint hajdanán. Inkább a Palóc Múzeumba irányul most már az ember
ilyetén féketők érdekében.

Azóta pedig csaknem minden faluját ismerem Nógrádnak, Keszegtől Bárnáig,
Marcaltól Dejtárig; látom változását, figyelem az új felé való okos menetelését.

De, mert mindezt látja és hallja az utasember, hadd emelje föl a maga halk
szavát is: írásban, képben, szóban, tárgyi gyűjtésben gyorsan fogjuk még meg egy
utolsó pillanatra az idő gyors kerekét, az időét, amelyet akár félmúlnak is
mondhatnánk most már és ki-ki a maga tehetsége, érdeklődési köre, tudása, szak-
mája és szomjúsága szerint rőjon róluk betűt, írja meg változásos mindennap-
jukat tollal, fény erejével, pörgő hangszalaggal, amíg nem késő.

Új világ szava hallik Szelén is, Kazáron, Dejtáron, Szandán. Rögzítsük meg
a változás rohanó éveit emlékül, minden vonatkozásban s minden jó módszer
szerint, mert már tünedeznek el az új Bori nenék is, múzeumba kerül a szövőgép,
amely a fehér vásznat szötte.

Hogy ezzel a fehér vászonnal integessünk búcsút egy egyre gyorsabban tűnő
világnak s intsünk vele istenhozottat az új palóc világnak.

Mert az tovább él.

A palóc néplélek és élet ábrázolása az irodalomban

Ti, kikért teremnek a búzakeresztek,
S rózsává pirított fehér cipót esztek,
Ti a gazdag alföld édes gyermekei!
A felföldre is jó néha tekinteni.

Ily sziklavárakban maradt fenn a csíra,
Mely most az alföldön buján hajt annyira.

(Arany: Az alföld népéhez)

A „görbe ország”, melynek múltjáról merészen szökkenő gót boltívek, vén várromok, barokk templomok és neoklasszikus kúriák beszélnek, az Ipolytól a Sátorhegység gerincéig terjedő területet foglalja magában. Mint táj körülbelül egységes. Alsó lépcsőt alkot a Kárpátok felé és vulkánikus hegyei alatt egyformán enyhe vonalakkal hajlanak a dombok. A palócok földje – ahogy Szabó Zoltán megállapítja – nem hegyvidék, mert nem a völgyek süllyednek a hegyek közé, és nem alföld, mert seholsem sík és mindenholnan látni a hegyeket. Az Ipoly felől a Börzsönyt látni, Nógrád északkeleti felében a Karancsot, déli részén a Cserhátot, a Zagyva felől a Mátrát. Ez a táj közvetítő, afféle híd két pólus között, kiegyenlítő és kibékítő. Ha délről közelít meg, átmenet a Kárpátok összefüggő gerincei felé, ha északról: előőrse az Alföld laposságának. Ha délről jössz: dombjai is hegyeknek látszanak, ha északról: biztosan tudod, hogy hegyei is nagyranőtt, hivalkodó dombok. A Felvidék előre küldte ide pionírnak a Börzsönyt, a Mátrát, és a Bükköt, az Alföld igyekezett felnyomulni a folyók mentén. Most mindkettejükből van valami ebben a tájban, mely egyikükhöz sem tartozik. Ez a táj ilyen, csodálni nem lehet, szeretni nagyon: értő, szelíd és nyugodt szeretettel. Ahogy a nagy palóc, Mikszáth tette, amikor így vall: „Sok földet bejártam, de mégis csak Nógrád megye tetszik legjobban: hegyeivel, völgyeivel, egyenesre nőtt fáival, itt úgy látom a füvek zöldebbek, a virágok illata édesebb, mint bárhol másutt a világon. Még a felhő is, mintha rózsaszinbe öltözne, mikor átsuhan felettünk... Ez az én igazi hazám.”

A hegyek közé szorulva, erdők övezte katlanokban sűrűn lakott terület. A palóc falvak legtöbbször a vizek folyását követik. A patak végigfut a főutcán, két házsorát mintegy gyöngysorként fűzi magára. A községek között sok az egyutcás település, fésűs, csűrös beépítéssel, az ősi „hadas” település nyomaait őrző csoportos telkekkel. Az egy hadba tartozó rokonsaládok „egy haj alatt” egy portára építkeztek s ahogy szaporodott a nemzetség, úgy épültek egymás mellé, sorjába a házak a keskeny, hosszú szalagszerű telken. A palóc falvak utcái girbe-gurbák, alkalmazkodnak a terepviszonyokhoz, fölkapaszkodnak a domboldalakra, lefutnak a patak folyásáig. A házak nagy zsúfoltságban és rendetlenségben tolonganak egymás hegyén-hátán, a telkek végében sok helyen ott áll még az öreg kőpajta, üstökös zsupfedelével.

A palóc lakóházépítés régibb formáit a Cserhát hegyei mélyén megbúvó, festői Hollókő őrzi a legszebben. Az előreugró, széles ereszpárkányos, lépcsőzetes zsupolású, fapilléres tornácú, ősi motívumokkal díszített oromfalú házak népi műemléki jelleget adnak az egész falunak. Hogy legalább egyetlen cserhádi községben megmaradjanak a sajátos néprajzi hagyományok, Hollókőt valószínűleg palóc rezervátumként őrzik meg. Az egész falu védelem alatt áll, a megyei tanács több régi palócházat megvásárolt, hogy képzőművészeti alkotóházat, múzeumot és turistaházat rendezzenek be bennük.

„Oh, kedves virágai a palócföldnek! A tündérgert se szebb talán...” – kiáltott fel gyönyörködve Mikszáth s nemcsak a természeti virágokra, hanem a palóc községekben harmonikusan kifejlődött színompás népviseletbe öltözött lányokra is gondolhatott. Hollókőn, Rimócon, Sipeken, Varsányban. Kazáron, Bujákon stb. még ma is lehet látni ütemesen ringó, sokszínű, tulipánforma kásmírszoknyában lépegetni vasárnaponként lányokat és menyecskéket a főutcán, mintha a mezők vadvirágai keltek volna szárnyra és libbentek volna be a faluba. Aranyárga brokátelyem, rózsaszín, kék, meg égőpiros atlaszelyem, a fehértől a sötétbarnaig terjedő árnyalatokban megjelenő gyolcs az anyaga ezeknek a ruha-virágoknak, ezeknek a csipőre kötött, herangalakú szaknyáknak. A ráncbaszedett bő ingváll fölé ujjatlan pruszlik kerül s a szoknyát színes himzésű kötényke takarja. A gyöngyökkel díszített, arany és ezüst csipkével szeggett, csillogó főkötők keleties jelleget adnak az amúgyis mongolos arcú palóc menyecskének. Különösen Dejtár, Őrhalom és Ludány volt híres a palóc nők gyöngyös, pántlikás főkötőiről. Petőfi írja 1845 tavaszán Losoncról Balassagyarmatra utaztában: „Útbaesett Ludány helység, ahol a legszebb parasztfőkötőket láttam életemben. Ha megházasodom, onnan hozatok fejkötőket a feleségem számára.”

A legtöbb palóc faluban azonban már nyomokban sem találunk népviseletet. Először a férfi-viselet veszti ki – a himzett ing a fémpitykés pruszlik, zsinóros, sujtásos mellény, a rozmarin-bokrétás legénykalap –, de a női öltözködés is egyre gyorsabban fordul át városiasra. A fejlődéssel járó átalakulás nyomán lassanként itt is eltűnnek az ősi néprajzi sajátosságok. Világméretű folyamat ez, a parasztság életformaváltozásának velejárója. Legtovább talán a piros-kék növényi ornamentikájú palóc szőttesek élnek meg a szegletes idomú virágokkal mintázott, szembeötlő színekben pompázó himzések. A palóc nép díszítő készségét, művészi ízlését és hajlapdóságát átmentik és megtartják a háziipari szövetezetek, amelyek a népművészet formakincs elemeit hasznosítják szőtteseken, szádáikon, csipkéiken, szőnyegeiken. Mint ahogy a régi palóc faházak helyére álló modern kőházak villa formájukban is őrzik az erdővidéki népi építőművészet halványuló jegyeit. Nem ritkán még ezekben a vadonatúj, városias házakban is megtaláljuk az emeletesre tornyozott ágyakat, s kiviritanak belőlük azok a csipkés, fodrosszelű csikos-kockás párnavégek, melyekről a népdal szól:

Megüzentem a szeretőm anyjának,
Csipkés párnát szőjön fejem aljának.
Csipkés párnát, csipkés legyen a széle.
Hogy a piros kiviritson belőle.

A palóc nép eredetét illetően a kutatás máig sem jutott egységes álláspontra. A legáltalánosabban elfogadott vélemény, hogy a honfoglalók nyolcadik

törzsének a kabaroznak a leszármazottjai. Vámbéry Ármin szerint bessenyő-nemzetiségű törzs, vannak, akik a kun rokonságra, mások kun-tatár keveredésre gyanakszanak. Egy bizonyos, hogy a honfoglalás óta lakott település és az ország vidékei közül ők őrizték meg leginkább a regi hagyományt, szokásokat. Bárczi Géza A magyar nyelv életrajza c. munkájában megállapítja, hogy már a középkor folyamán kialakult az ajakkerekítés nélküli á hang, mely részben az eredeti, széles, nyílt ajakkal ejtett á megtartása (hálláni, átyá) részint az o-ból lett a-nak á-vá való továbbfejlődése (gálámb, pap). A XVI. századra tehető a palócnyelvre jellemző jésítés: tyükör, gyinnye, szeretyi, ütyi, alyig, adnyi stb. S mert összefüggő nagyobb terület, jobban ellenáll a felülrő jövő hatásoknak, mint ahol szígezet alkotnak. Ezért valószínű, hogy az irodalmi nyelv minden hódítása ellenére még sokáig jellemző lesz napjainkban a palóc dialektus az o-ba forduló á-val és rövid, hegyes a-kkal ékes szava, a tennyi-vennyi igeforma, a többesszámot egyessel keverő mennyiség meghatározás. Mint ahogy Szombathy Viktor lejegyezte Mári néni beszámolóját; akinek unokája éppen Vargányi ment és estig Vargánott is marad. Körtékvel, almokvai, szilvokval küldte, mert tengersok almáji termett az ősszel. De mész rossz világ ez, hallya. Janiék is mevettek motrot, mégis maratt pézük a hózra, Hát csak így elvagunk. éldegelünk már addig a kasideig, hallya. Maj hónap Tarjánbó is mejjön az unokóm, ahhozza nekem az új cipőt, mert magónak se tetszett a csizmájim.”

A palóc nép jellemtulajdonságait illetően sok a találgatás, olykor mellébeszélés is. Az általános jellemzésekben az egész magyarságot illetően is csak mozaikokat rakhatunk össze. Babits Mihály állapította meg, hogy kezezetünk, érzésvilágunk, egész kulturánk az itteni tájak és eghajlat színeiből, benyomásai-ból, hangulataiból szövödött. Elvalhatatlanul hordjuk magunkban, legkisebb gyermekesüinktől kezdve ennek a földnek ezerféle emlékét. Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelki kapcsolat, bizonytal megvan ez népünk és országunk között. Es ez az ország gazdag, sokszínű tájösszetevődés. Beke-ritett kis világnyi ország, egységbe zárt sokféleséget mutat... a tájak valóságos antológiája. Ez a föld elég élményt adott magában is. De van országunknak egy súlyos helyzetbeli fátuma is: „Szép hazánk rossz helyen van: Nyugat-Kelet határvidéke, népek keresztútja, ütközőpontja a kultúrának.” Illyés Gyula szerint hazánk egész civilizáció, gazdag és sokrétű. Még egy külföldinek is feltűnik, hogy hazánkban többről van szó, mint egy magának élő, zárkózó országról, tájegységről. A tíz évet itt élő francia nyelvtudós Sauvageot-nak is feltűnt ez. A magyar haza egy civilizáció, nem egy terület, sem nem egy faj, Arra tör, hogy belső törvényei szerint éljen. Nem akar sem hódítást, sem kifelé érvényesülő dicsőséget. Sajátos ez: hazánk nem egy földdarab, hanem egy külön világ, aligha más, mint Európa kicsinyben, a maga sokféleségében és színbeli gazdagságában.

A palóc nép jellemvonásait a kutatók alig-alig tudták kifejezni. Még Malonyay is, aki vastag, becsületes munkát írt a palócok művészetéről s bőven folyik tolla alól a szó, hogyha köntösökről, faragásokról, templomtetőkről és himzésmintákról beszél, dadogni kezd, hogyha a palóc lélekhez ér és jellemezni akar. Talán érezte maga is, hogy egy népcsoportot jellemezni mennyire nehéz, a lélek mélyein meghúzódó tulajdonságok, a gondolkodásmód titkai és a vérmérséklet rejtélyei mennyire bonyolultabbak annál a himzésnél vagy cserép-

tányérnál, amely a kezük alól kikerül. E jellemzésekben nem is igen tud általánosságoknál, szólamoknál és egykaptafára készült dicséreteknél egyebet mondani és még így is mindent óvatosan mond, ilyenformán: „Szeretnek tanácsot kérni, de a maguk eszén járnak.”

Az általános jellemzésekben el lehet mondani, hogy a palócok vendégszeretők, hogy „poharazás közben eleven bőszéggel szólnak”, hogy vitézül megállják a sarat, ha dolgozik bennük az ital a csendőrszuronnal szemben is, hogy gondolkodásuk kiforrott és józan. Lisznai Kálmán lélekörömmel tapasztalta szerelmi viszonyaikban, enyelgéseikben a legszeplőtlenebb erkölcsi erőt, de elbeszélések, népdalok és tapasztalatok már szokszor nem erről beszélnek. (Dejtáron–Patakon nincs az asszony lakaton.).

A sokat hangoztatott palóc furfang, agyafúrtos hírnév is félig-meddig irodalmi örökség. Lisznai Damó Kálmán és Mikszáth segített megerősíteni az effajta legendát, hiszen az annyiszor megénekelte furfang sokszor nem volt egyéb, mint célszerű és találemény védekezés földesúr, török bég, szolgabíró, váci püspök ellen. Leleményesnek kellett lenni mind a földdel való örök küzdelemben, mind az urak ellen, hogy két lábbal tudjon megállni szegényes földjén, más erdejében. A sovány kis föld, a környéki dús erdő, a népes család arra készítette mindenkor: használja esztét, védekezve váljon ügyessé, fából művészi és hasznosat faragóvá, unalom esti óráiban meseköltővé, kendervászonnal hímek festőjévé, évszázados pogány hagyományokat keresztény mítosszal keverve egyszerre jámborrá, babonássá, sámáni hitűvé és szentkúti búcsújáróvá.

Mikszáth így ír róluk: „A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben és a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötté, a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hová el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyékkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja s azok hitté keményednek lelkében. Én magam is dajkameséssel szittam be a babonát s hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak megszürcitette a fekete háttért, de nem osztotta el.” Talán ezért javasolja egyik utolsó írásában, hogy népmesén nevelkedjék minden gyermek, hogy abból szívja be a magyar nyelv titkos szépségét, nemzete lelkét és észjárását. Mert a nyelv strukturája már a gyermekkorban alakul ki.

Aztán beszélteti a jó palócokat, megjeleníti a fölöttük röpdöső sötét hollót, a végzetet. Ez a végzet sokszor a Bágy-potak formáját veszi magára, máskor egy gyárosét, harmadszor egy öreg boszorkányét, negyedszer egy pár kiscsizmót. Szűz Mária szőkekoronás arca tükröződik a kutak mélyén, az lpoly a lányok testét sodorja és kegyetlen és érzéki az élet, mint egy harapás. Balladásan tömör tragédiák játszódnak le, az emberek félszóból értenek és félmozdulattal eldöntik a maguk sorsát. Különös világ ez, a férfiak akkor zordonak, mikor mindenki azt várná, hogy megnyűlnék és akkor válnak szelíddé, mikor senki se látja őket. Az érzékiség olyan csodákat tesz, hogy a Bágy patak megindul a medrében visszafelé és mítoszok kacérkodnak azzal, hogy leszálljanak a valóságba és megmentsek a lelkeket. Nagy gyűlölségekkel és nagy megnyűlésekkel, nagy haragokkal és szelíd jósággal teli nép ez, végletek sarkai között hányódva él, pogányizű mondák és áhitatos legendák között.

A néhai bárány Boriskája a homályos megérzés révületét éli át Sós Pál uram közelében, összeressen s mintha a Cukrit látná feléje szaladni a levegőben.

Kopicsál Gyuri a nyári szárazságban a szent Mihály lovát lopatja el a major-noki temetőből, „lévén annak elégetése csálhatatlan módja a záporosó kiero-zsakolásának az égi hatalmasságtól.”

A paraszt élete szakadatlan küzdelem a természettel, szinte hozzá van növe a tájhoz, amely életének örökös alkotóeleme. Gyakori tájtipusa az aktív, cselekvő, az ember dolgaiba közvetlenül beavatkozó táj. A regényes völgyek szólnak meg. A királyné széknyája c. elbeszélésében, odaállnak az emberek közé és eligazítják Mudrik Mihály és a Gyócsik árvák osztzkodását. „Hegyek, folyók, völgyek vették itt kezükbe ezt az osztálydolgot. A Bogát meg a Csipke még szelídek voltak, Mudrik Erzsí réjtét nem bántották, a Gyócsik árvákat csak fölsegítették. De a Bágy kegyetlen.”

Lapaj, a híres dudás kiszakadt az emberi társadalomból. Kiderül, hogy nem is szerette az embereket, mert azok legravaszabb ellenségei voltak, édesanyja a természet s legközelebbi rokonai az állatok. Amaz nem mostohaanya, ezek jobbak, mint az emberek. Az a fekete folt Olej Tamásával együtt szinte az animizmus misztériumát élte át, új, megértő, barátságos világ tárult fel a világtól megfosztott előtt; lelkes, közlékeny, érző és emberszabású világ. Aki annak előtte szót sem váltott az emberekkel, az most megérti a természet szavát, akit véglegesen magányra ítelt a sors, az jó ismerősként tekint szét a csak számára kibomló, ezerarcú állatvilágban, aki senkivel sem tudott gondolatokat közölni, az harmóniákat hall ki a természet lélegzéséből és tündérek lehelnek dallamokat dudájába. Van némi pogány makacosság Filcsik magatartásában is. Csak ön-maga normái szerint hajlandó élni, nem respektál semmit, ami ellenkezik saját követelményeivel.

A palóc nem fél a haláltól. A zöld légy és a sárga mókus c. elbeszélésében Gál János uram történetébe szövi bele Mikszáth a nagyon jellemző filozófiát: „Csodálatos az a közömbösség, az a fatalizmus, amellyel meghal a magyar paraszt, makacosság nélkül, keserűség nélkül. Azt mondja magában: »az én sorsom már betelt« és meghajtja az akaratát és szelíden diktálja tollba a nótárius úrnak az utolsó intézkedését, vagy pedig azt mondja magában: minek vagyok én már itt tovább, mint ahogy Csépi Marci tette, mikor a baktérségből kimaradt, megkérdezzén a feleségétől: van-e még valamijök? Hát volt még egy egész kenyérük meg a hordó alján egy kis nyers káposztájuk, ezt ette a Marci két napig szakadatlan, mikor az utolsó kenyeret bevágta, másnap este felé lefeküdt a kemence padkájára, a csizmáit a feje alá tette, behúnyta a szemeit és meghalt, mivelhogy elhatározta, mert nem volt itt semmi dolga, se keresnivalója többé.”

Nem rém ő előtte a kaszás ember, hanem afféle kedélyes alak, aki egy kicsit szinte hozzátartozik a familiához. Ő vitte el magával nagyapót is, a nagyanyót is deszkát árulni Földvárira, a napamasszony kezéből is ő vette ki a fakanalat örökre. Nem igazágtalan, mert mindenüvé elmegy, nem ellenség, mert okit lekaszabol, annak mindnek elveszi minden baját. Azért is a neve Halál koma. Mert csak koma ő, nem valami nagy hatalom, jön, megy a bolondos kaszájával egy felsőbb rendelés szerint s figyelmezteti is a jámbor hívő lelkeket barátságos jóakarattal, már amennyire az ő ügyefogyottságától telik, hogy merre jár s van-e valami szándéka.

Nem tökéletes biz ez, de amije van, azzal ad hirt, ahogy teheti, úgy teszi. Ott van a kakukk madara, az meg tudja mondani, ha kérdezik: ki meddig él? Magától az se szól. Ami magától szól, az nem is jó. Egyszer csak elpattan egy üveg pohár az asztalon, ez már azt jelenti, hogy készülj. Halál koma üzen. A legvégen odarepdes a kuvik az ablakhoz. Halál koma üzeni, hogy már jön, hogy már itt van az egyik lába, lehet már a papot hivatni.

Egyszóval a halál nem olyan félelmetes itt, mint a tükörből fésülködő úri népség előtt: ott csak azok fogadják néha nyájasan, akiktől elvesz valamit, itt sokszor maga az útramenő is örül neki – s amelyik nem örül, legalább egykedvűen veszi."

A tót atyfiak és a Jó palócok az írói hírnevet is jelentették Mikszáthnak. A jó palócok díszkiadásához írta: Jó volt hozzám, sok örömet szerzett. Olyan kis mesebeli könyv lett, aki megrázkódott és azt mondta: Gyere kis gazdám a háttamra, elviszlek, ahová el akarsz jutni. Mikszáthoz végül is a halhatatlanságba vitte írásművészete. Jókai temetésén ő mondta, hogy Jókai úgy megyen át a másvilágra, mint egy király: egy táborra való kísértet szegődik nyomába. Az alakjai, akiket teremtett, akiket íróasztala mellől látott. Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba. Egy vármegyét, amely valahol ott van az Ipoly mentén, de felnyúlik a Kárpátokig, szélességében pedig érinti Sároost meg Besztercét. És a vármegyéből a kaszát vásárló paraszt furlangját, Csomák Gergely uram ravasz okoskodását, a Wibra Gyurik okosságát, a Bede Annák ártatlan jóságát, a halhatatlanságban vele tovább élő jó palócok felejthetetlen típusait.

Hosszasabban és mégis csak futólag érintettem Mikszáth palóc ábrázolását – elsőnek őt, mert jelentőségében tülemelkedik minden más alkotón, de a sort sokkal előbb is lehetett volna kezdeni.

Kármán József a losonci superintendens fia, a felvilágosult gondolkodó, türelmetlenül inti haladásra maradi társait. A palóc nemesség konzervatizmusával szemben azt várja, hogy aki a parlagból véteget, ne roskadjon vissza a parlagba. „Akit keskeny telekje nem táplál véres verítéke után, ne engedje, hogy számos gyermekei ugyanazon emlékre támaszkodjanak, melyet már ő maga megapasztott. A tudományok nemcsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyitva áll a becsület útja a merésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei, és nem méltóbb-e hozzájuk, jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mintha azok maradnak, amik: nemzeti betyárok. Kármán számol be először a mezei nemesség, a kúriák lelkének csödjéről és a nemzet csinosodását attól várja: hogy nem maradnak megavult szokásaik mellett és nem kergetik tüzelvással azt, aki nekik megmutatja, hogy másként volna jobb, mint úgy, amint van. És messze járunk-e az igazságtól, amikor a palóc népnyelv védelmezőjét is látjuk Kármánban, aki először szólal fel nyelvújítás tatarjárása ellen, amely „kivette nyelvünket eredeti erejéből, szívós és velős természetéből. Elborítja a korcs, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő szavak sáskaserege egész litteraturánkat és ezt nyelvművelésnek nevezzük. Ne szót vegyünk ülő alá, ne szót kovácsoljunk; **dolgot**, ne héjt: **velőt**, ne formát, de **valóságot**." A nyelvet Kármán az élet teremtő fejlődése része és részeseként kelti és elítéli az irodalmi világ öncélúságát. Tudatában volt, hogy a régi szavak sokhúrú hangszerek, alkalmazásuk, elhelyezésük és kapcsolásuk merészebb

rendje sokkal alkalmasabb érzelmi kultúránk kifejezésére, mint a frissen készült új szavak dandárja. Ezért bátran alkalmazza írásaiban a nyelvjárást, a palócvilág szókincsét, gondolkodási formáit is.

A palócföld másik nagy szülötte Madách Imre népszemléletéről már rengeteg vita, ellentétes vélemény hangzott el. De, amikor ezek az ítéletek megfogalmazódtak leginkább csak Az ember tragédiája népszemléletét vették vizsgálat alá és megállapították, hogy kiábrándult, arisztokratikus szemléletre vall, ahogy a tömegeket, valamint a velük szemben álló, önmagát hiába feláldozó hős kapcsolatát ábrázolja. Madách szemében a nép csöcselék, kislelkű tömeg, gyáva, amelyet Éva kénytelen is megátkozni: „Átok reád, te közlelkű rideg nép.” Ezzel a néppel állítja szembe a nép által meg nem értett nagy egyéniségeket és az utóbbiak mellett tör lándzsát. Többben bizonyították, hogy Madách tömegmegvetésének forrása a Nógrád megyei parlagi hadakban és nem a jobbágyok tömegében található, ezt bizonyítja a Tragédián végigvonuló mély együttérzése a szenvedők sorsával és az is, hogy másik nagy művében a Mózesben már a nagy ember igazi hőssé azáltal válik, hogy képes a néppel egyesülni. Mózes felismeri, hogy a nép szívében ver csak élete és a dráma végén azt vallja: „E népben élni, halni megtanultam.”

E két nagy mű mellett azonban általában kevés figyelmet fordítanak az értékelők Madách harmadik jelentős művére A civilizátorra, amely pedig a mi vizsgálódásunk szempontjából most elsőrendű érdekességű. A civilizátor István gazdájában a magyar néplelek döntő vonásai jelentkeznek: humor, természetesség, az élet valóságához ragaszkodó észjárás, az ember lényeges vonásaira épített egyszerű életszervezethez való ragaszkodás, velős beszéd és gondolkodás. A mesterként elvontság mögött hamisságot, gonosz szándékot keres. Az öntudatot a törhetetlen emberi önérzetet új forgalommal, a „önemberséggel” jelöli Madách. Az önemberség értelmében legyen minden ember önálló, teljes és önmagában harmonikus kis világ és a harmonikus kisvilágok magasabb egysége, harmóniája alkossa az igazi rendet. Madách tárja fel először ebben a satirikus művében a népi lélek nemzetalkotó képességét.

S Madách után folytathatók a sort Ipolyi Arnolddal, aki Magyar Mítológiája előszavában kitűnőleg felhívja a magyar közönség figyelmét a nép élő emlékei a rege, a monda, mese, szokások, babona, előítéletek, különös népi kifejezések, tájszólás, közmondás, helynevek erélyes és kiterjedő gyűjtésére. Mert csak számosak folytonos s messze a nép benső rétegeibe ható figyelme és vizsgálata által hozható létre az alap, mely egész mitológiánk legerősebb ékköveiből hordhatók össze. Ipolyi az is észrevette többek között, hogy a Toldi-mondában az ősi hőskultusznak csillámlása él a Toldi eredeti népmonda, melyet Ilosvai sem tudott teljesen elrontani.

Szabó Zoltán pompás megfogalmazású Cifra nyomoruságában, amely az ellenforradalmi Magyarország önvizsgálatai között a legbecsületesebb munkák egyike megállapította, hogy egy vidéket semmi sem tehet annyira nyomorulttá, mint az, ha a történelen rajta, a testén zajlik. Nagy dicsőség, de nagy kár is, ha sok hősi mondát beszélnek róla az utódok és taníthatnak a mesterek. Ez a vidék is így nyomorult: falvainak nevéből néha szép és szívet melengető elbeszéléseket találhatsz a történelemkönyvekben, de a tájat ez a kényszerű hősi sors évszázadokkal vetette vissza. Ennek az eredménye volt, hogy talán egyben egyez-

tek az egyes vidékek, melyek mélyében, mint kagylóban a gyöngy bujik meg a falu: a szegénységben, mely ha okaiban mindenütt másilyen is, megjelenésében mindenütt ugyanaz. Mert ez a szegénység, csakugy hozzátartozik a tájhoz, mint a szépség. A föld, amely változatos az utazónak, nehéz a parasztnak.

A palócság védelmi célzatú elzárkózottsága csak a legutóbbi évtizedekben szűnt meg. A rohamosan fejlődő nógrádi iparmedence bányái, gyarai egyre távolabbi községekre terjesztik ki szívó hatásukat. A mind nagyobb arányú bekapcsolódás az ipari munkába nemcsak a lakosság életszínvonalát emelte igen lényegesen, de átformálta a községek külső képét is. De tovább élnek a palócság emberi jótulajdonságai – az ötletesség, a leleményesség, a bátor újítókészség – immár a közösség hasznára és javára. A társasgazdálkodás általánossá válása megnövelte az eredményeket a gabonatermelésben, az állattenyésztésben és a kertészkedésben egyaránt. Az Ipoly menti termelőszövetkezetekben mind népszerűbbé válik a nagyarányú baromfitenyésztés, hatalmas epreskertek, szamóca-táblák létesülnek, több ezer holdon termelik az édeshúsu ananászepret. A más célokra nehezen hasznosítható dombokat egyre szívesebben telepítik be erdei málnával és fekete ribizlivel.

Ha még élne a Göthös, tyúkmellű tekintetes úr – ahogy Jobbágy Károly szép versében Madáchoth elénkvarázsolja – nem egy sárba -, porbafulót, szívszakasztó dombokkal teli Nógrád-ban írná egy szállni vágyó nemzet vízióját.

Mert

Palóc lányok orkán-kabátban

Ha Pesten, a Körúton látom,
mar meg sem fordulok utánuk.
Tüsarkon, nylon-harisnyában
sétálnak, kuncognak a lányok.

Uj kor jött. Forró légáramlat
fujta el kiskorom pihéit.
Nem bánom, ám az éj ha altat,
nem az otthont érzem, a régít.

Drégelypalánki kis néném,
tiz szoknyába préselt derékkal...
Egy világ tűnt el! Maradt mégis
emlék, olyan, mi rólatok vall?

A költő kérdésére maga adja meg a felelet Drégely c. versében. Maradtak a romok, a történelmi emlékek alatt az újat formálók.

„Elnézem őket. Őseim talán.
A szavak lágyan, palócosan szólnak.
Drégelypalánki öreg nagyapám
beszélt így régen még, vigasztalónak.
Az a vidék, mely magasra emelt,
így jön el értem, felveri a házam.
Ki multjában e példákon nevelt,
most arra int, hogy jövőjét vigyázzam.

A mai magyar irodalom számos alkotásában kísérhetnénk figyelemmel a palóc néplélek és élet ábrázolását. Tudjuk, hogy ma már nehéz és nem egészen helyén való róluk, mint palócokról beszélni s ha emberi jótulajdonságaik átmentése mellett találkozunk az elmaradottság megnyilvánulásaival is, bizvást hihetjük, hogy ezek csak kuriózumok. Kunszabó Ferenc első könyve „A hegy alatt ilyen palóc fehér foltot tár fel: a hegy alatti világ elmaradott, tele a mult visszajáró kísérteteivel, ma is zabolázhatatlan ösztönökkel, tudatlansággal, az évszázados szegénység anakronisztikusan továbbélő, konok bölcsességeivel Csak egyetlen részt ragadnék ki e kis könyvből, amely a palóc erkölcsöt célozza meg. Hajdanában közmondásos volt s már idéztem: Dejtáron, Patakon, nincs az asszony lakaton – az asszony kifejezést csak azért nem helyettesítve az eredetivel mert a pornográfia vitában a tagadó oldalon állunk – Előfordult az is, hogy a dejtári apák elküldték lányaikat Gyarmatra, mert kifogyott a pipájukból a dohány azzal a megjegyzéssel: „Szeress össze apádnak egy kis dohánnyra valót.” Mindez azonban már a multé, az erkölcsök, a gazdasági helyzet javulásával kiszorították a prostitúciót erről a vidékről. Kunszabó egy másfajta szokásról tudósít: szinte az egyes népeknél fellelhető próbaházasságok meglétéről.

„Ide valósi ő is, nem messzire, azt mondja ő is palóc, de igaza is van, mert tisztán úgy beszél, mint mi, hiába hogy egyetemre járt és olyan művelt meg minden. Azt is ő mesélte, hogy mikor a háború alatt eladó lány volt – így mondja, hogy eladó lány – akkor az ő falujukban az volt a szokás, hogy a lány a hátsó szobában aludt és a szülők oda se fűtültek, hogy éjjel ki megy be hozzájuk és mikor jön ki, és akkor is férjhezment minden lány, csak esetleg az nem, amelyik több legénnyel szemben nem tudta megőrizni az erkölcsait. Mert amelyik csak eggyel szemben nem tudta megvédeni magát, az attól teherbe esett és akkor az a legény oltárhoz vezette, sokszor már nagy hassal.”

A társadalmi különbségek adta választófalak már eltűntek, a vallási különbségek se dominálnak már, s ha vannak is meghökkentő maradiságok a jellemző inkább az, hogy az apák felépített, jól berendezett házzal adják „el” lányaikat a vőlegénynek és nem pipadohányért.

Oláh Gábor 1910 táján Petőfit tanulmányozva megpróbálta összefoglalni, mi tesz ki hát a magyar jellemet? Sajátságos és ellentétes elemekből áll az bizonyos. Alapvonása talán az erő, az energia, mely törhetetlenné teszi a magyart. Dac és szilajság a paripája, amely előre is ragadja, le is veti. Józansággal és okossággal szokta megzabolázni. Fegyvere a határozottság, amelyet egyszerre ránt ki a hüvelyéből és vág vele. Pajzsa a türelem, koronája a büszkeség. Istene a bátorság, egyedül benne bizik. Látása világos, mint az alföldi nappalok. Lelke egyenes, mint hazája rónaságai, ünnepi palástja melyet hétköznap is hord a komoly méltóság. Sarkantyúja a konzervativizmus, mást ösztökél vele, maga sokszor felbotlik benne, ha gyalog jár. Fölösleges koloncoként a nemtörődömséget hurcolja állain. Nehezen faragható, mint a kemény tölgyfa, de sokáig bírja korhadatlanul. Több benne a sarkatvető erő, mint a vállalkozásra támadó. Hirtelen lángbaborul, de hamarosan kialszik. Bokrétának a rátarti hetykeséget viseli kalapja mellett. Szerelmében, érzéseiben nem szentimentális, hanem egészséges érzéki és reális. Könnyein keresztül szívárványként mosolyog ki humora. Temploma a becsületesség, oltára, mely előtt imádkozni szokott hazája, imádása: a szabadság és függetlenség szerelme. Ez volna az ideális magyar képe.

Néhány vonásban igyekeztünk felvázolni a palóc néplelket és annak irodalmi megnyilvánulásait. Láttuk, a palóc sokféle itélkezés és sokféle hatalom alatt élő nép és életének misztikus színeit, hol vidám, hol komor, hol józan, hol kegyetlenül és zordan elvetemült világát e sokféle függőség szabta meg. Lehet érezni és szeretni, lehet csodálni és lenézni szertartásos cifraságait, de magyarázgatások alig vezetne célhoz. Aki magyarázni akarná írja Szabó Zoltán, úgy tenne, mint a népmese asszonya, aki a patak tetején szép gyümölcsöt látott himbálozni. De valahányszor utánna kapott, mindig megzavarodott a víz tükre és eltűnt a gyümölcs. Akkor gondolt egyet és kimerte a vizet és ezzel végleg elvesztette képét is a gyümölcsnek, mely ott lógott fölötte a fa ágán. Körülbeül így tesz, aki meg akarja fogni a palóc lelket, tulajdonságokat keres és jellemezni kíván. Kapkod a kép után, amelyben nincs benne a valóság. A lényeg egészen másutt van, mint ahol keresni szokták: mint héjban a mag, úgy rejtőzik a „macska énekekben” a táj hangulataiban és az emberek életében.

Az iskolázás egyre emelkedő színvonala már meghúzta a lélekharangot a palóc nyelvjárás felett, a polgárosulás az érdekesség, kuriuzom szintjére juttatta a népviseletet, a technika fejlődése megszünteti a tájegység elzárkózottságát. a felnövekvő nemzedék már világiáró lesz, ha nem messzebre tekintő-hisz Vihar Béla Szécsényi vásárában igen kedves humorral már erre az érdeklődésre is utal:

A változás? Ott rí egy kis vadóc,
csokoládét majszolqató palóc:
Anyoám, vegyen már nékem űrhajót”

De a palócföld szép virágaiból. értékes hagyományaiból igyekszünk mindent átmenteni, ami értékes, ami épülő új emberségesebb világunk ékessége és gyarapítója is lehet.

JEGYZET

A fenti dolgozat előadásnak készült és hangzott el 1968. éorilis 26-án Salgótarjánban Borsod. Heves és Nógrád megye TIT szervezetei irodalmi szakosztályának vándorgyűlésén. Mint ilyen tehát elsősorban nem önálló megállapítások, hanem a rendelkezésre álló, a témának és hangulatnak megfelelő irodalom összefűzése. Az előadó jobbnak látta, ha szépen szóló irodalmi szövegeket az eredetit megközelítő pontosságban adja az előadásban s úgy gondolja, hogy a szétszórtan található adatok ilyen összefűzése és közreadása jó szolgálatot tehet az e témában munkálkodó előadóknak. Az alábbiakban adom a felhasznált irodalom jegyzékét, azzal a megjegyzéssel, hogy az előadásban nem törekedtem az idézetek pontos jelölésére.

Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság

Antalffy Gyula: Nóarádi szöttes (Látóhatár 1965. nov. -dec. sz.)

Szombathy Viktor: Palóc változások (Látóhatár 1965. nov. -dec. sz.)

Dékány István: A magyarság lelki arca

Féja Géza: A felvilágosodástól a sötétedésig

A magyar irodalom története 5. kötet.

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza

A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság Nógrád megyei történetéhez

ESEMÉNYNAPTÁR

1918. január 27–28. A losonci császári és királyi katonai állomásparancsnokság a Salgótarjában és környékén bújkáló katonaszökevények kézrekerítésére razzitát rendel el.
1918. február 2. Salgótarján nagyközség képviselőtestületének tisztújító közgyűlésén a virilisek mellett a munkások képviselőit – Priska Dezsőt, Oczel Jánost, Jilek Antalt – is beválasztják a testületbe, és a hivatali bizottságokba.
1918. február 16. A vármegyei törvényhatósági bizottság Balassagyarmaton 120⁰/₀-os pótdadó kivetését határozza el.
1918. május 1. A nemzetközi munkásosztály napjáról impozáns ünneppel emlékeznek meg a salgótarjáni munkások és bányászok.
1918. május–június. Az egész megyére kiterjedő állatrekvirálást hajtanak végre.
1918. május 26. Nagylócon megalakul a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja.
1918. június 9. Karancsalján és Salgótarjában megalakul a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportja.
1918. június 17. Balassagyarmat nagyközség virilisekből és a polgárság tagjaiból választott képviselőtestülete tisztújítóközgyűlésén újra kezdi tevékenységét.
- 1918. június 20. Általános politikai sztrájk Magyarországon.**
1918. június 21. – július 2. Általános sztrájk a salgótarjáni acélgárban, és a Gusztáv aknáról kiindulva a bányaüzemeknél. Az acélgári sztrájk vezetőit: Priska Dezsőt, Malomhegyi Dezsőt, Tóth Pált, Kazár Jánost, Honzik Gusztávot, Puskás Ágostont, Kominek Lajost, Kökény Jánost, Deutscher Károlyt, Frics Vilmost, Bujovszky Jánost, Bozó Györgyöt a csendőrség elfogja, és a kassai börtönbe szállítja. A bányaüzemekről 4721-en vesznek részt a sztrájkban.
1918. augusztus 10. A salgótarjáni m. kir. 115. népfőlkelő bányász munkásszázad élelmiszerhiány miatt sztrájkolni kezd.
- 1918. október 25. Budapesten megalakul a Nemzeti Tanács.**
1918. október 30. A salgótarjáni munkások ünneppel és felvonulással köszöntik a Kassáról kiszabadult vezetőket.
- 1918. október 30–31. A polgári demokratikus forradalom Budapesten.**
- 1918. október 31. Károlyi Mihály kormánvának megalkulása.**
- Balassagyarmaton megalakul a Megyei Nemzeti Tanács dr. Somló Lőzsef ügyvéd vezetésével. Tagjai a liberális polgárság és értelmiség, valamint a munkások képviselői.

1918. november 1. Érsekvadkert, Nőtincs, Mátraszőllős, Mizserfa. Losonc, Lőrinci csendőrparancsnokságát figyelmezteti a szárnyparancsnokság, hogy a demokratikus szervek megalakulását ne akadályozza.
A pásztói nincstelenek támadása a községi kereskedők ellen.
A nemzetőrség megszervezése Balassagyarmaton. Az őrség vezetője Vlaszaty Béla csendőrszázados.
1918. november 2. Bercel, Buják, Cered, Cserhátsurány, Füle, Rétság, Szirák csendőrparancsnokságát figyelmezteti a szárnyparancsnokság, hogy ne akadályozza a demokratikus szervek megalakulását.
A baglyasi bányászok elkergetik a munkásszázad parancsnokságát.
1918. november 3. Salgótarjánban megalakul a Nemzeti Tanács dr. Mikovinyi Jenő járásbíró vezetésével. A tagok ötven százaléka munkás. A nemzetőrség szervezésével Reményi főhadnagyot bízzák meg.
Balassagyarmaton újjáalakul az MSZDP helyi szervezete. Elnöke Forgács József nyomdász, tagjai elsősorban építőmunkások, nyomdászok és vasutasok. Szécsényben Popovics János kereskedő vezetésével megalakul a Nemzeti Tanács.
Somoskőújfaluban megalakult a Nemzeti Tanács, a munkások és bányászok képviselőiből.
1918. november 4. A Salgótarjáni Nemzeti Tanács a szociáldemokraták vezetésével a járás területére kiterjeszti felügyeletét. A községeket kilenc körzetbe sorolják, ahová a szociáldemokrata »népbiztosok« mennek ki, és segítséget nyújtanak a helyi demokratikus szervek megalakulásához.
Feudális földmagántulajdon, és a kereskedők elleni támadások Mátravákon, Dorogházán, Baglyasalján, Szécsényben.
1918. november 5. A kisterenyei Nemzeti Tanács megalakulásakor összegyűlt tömeg a köztársasági államformát követeli.
Az állami és vármegyei hivatalnokok Balassagyarmaton az esküt a Nemzeti Tanács kezébe teszik le.
Becske, Debercsény, Felsőpetény, Galaaquta, Karancskeszzi, Keszeg, Mohora, Nógrádkövesd, Pásztó, Szécsény községekben megalakul a nemzetőrség
1918. november 6. Nemitiben, Szupatakon megalakul a Nemzeti Tanács.
1918. november 7. A reakciós közigazgatási vezetőket: Balás Barna balassagyarmati, Baross Árpád szécsényi, Ivánka László sziráki főszolgabírákat eltávolítják hivatalukból.
A maaántulaidon elleni támadások erősödése: Karancslapuitőn, Karancsberényben, Nógrádszalkán, Szécsényben Rimócon, Ecsenen, Nógrádmargalban, Bujákon, Cserhátszentivánban, Érsekvadkerten, Szirákon, Kállán megalakul a nemzetőrség.
1918. november 8. Kisbórkányban a Nemzeti Tanács, Bercelen és Romhányban a nemzetőrség alakul meg.
1918. november 9. Gróf Majláth Géza főispán formálisan lemond tisztségéről.
1918. november 10. Erdőtarcán, Ósagárdon, Szendehelyen megalakul a nemzetőrség.
1918. november 11. Sámsonházán megalakul a nemzeti tanács, Pásztón a nemzetőrség Takács József főhadnagy irányításával kezdi meg tevékenységét.

1918. november 12. Salgótarján, Fülelakossága a köztársasági államforma mellett foglal állást.
1918. november 13. Salgótarjánban Kis István, Tóth Pál, Malomhegyi Dezső, Oczel János és a bányamunkások három képviselőjéből szociáldemokrata többségű közéletvezetési bizottság alakul, az élelmiszerek szervezettebb elosztására.
- 1918. november 16. A köztársaság kikiáltása.**
A megye élére Rákóczy Istvánt, volt vármegyei aljegyzőt nevezik ki kormánybiztossá. A balassagyarmati Nemzeti Tanács ideiglenesen beszünteti tevékenységét.
1918. november 19. Salgótarjánban a csendőrségre támaszkodva Bacsó József főhadnagy vezetésével katonai nemzetőrség alakul.
- 1918. november 24. A baloldali szociáldemokratákból, az Oroszországból hazatért kommunistákból, a radikális értelmiség képviselőiből megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja Kun Béla vezetésével.**
1918. november–december. A baloldali szociáldemokrata mozgalom erősödése az iparmedence területén.
Az ellenforradalmi erők szerveződése a volt vármegyei vezetők: Pongrácz György főjegyző, dr. Huszár Aladár jegyző körül.
1918. november 25. Az élelmiszerezelosztás megoldatlansága miatt a kisterenyei nemzeti tanács lemond tisztségéről. A salgótarjáni nemzeti tanács segítségével azonban tovább működik.
1918. december 2. Az Országos Földműves Párt szécsényi szervezete megalakul.
1918. december 5. Losoncon megalakul az Országos Földműves Párt helyi csoportja.
- 1918. december 7. A Vörös Újság megjelenése Budapesten.**
1918. december 8. A balassagyarmati nemzeti tanács újra megkezdí működését.
1918. december 11. Az Országos Földműves Párt megyei csúciszervezete anti-kommunista programmal alakul meg Balassagyarmaton. Vezetői: Piatrik János a volt úrbéres birtokosok elnöke, Szilassy Béla losonci földbirtokos, Krudy Ferenc szécsényi birtokos.
1918. december 14. Buják, Szirák községekben megalakul a földmunkások és kigazdák helyi csoportja.
1918. december 26. Megalakul a KMP salgótarjáni csoportja. A helyi vezetők segítségével Kun Béla és Szaton Rezső Salgótarjánba érkezik. A vezetőség tagjai: Gólián András bányai pék, Kominek Lajos, Priska Dezső, Oczel János, Bozó György acélgári munkások, Hatvani D. Miklós bányai kőműves.
1918. december 27. A balassagyarmati Nemzeti Tanács vezetősége a cseh megbízottal tárgyal gazdasági – politikai kérdésekről.
1919. január 1. A salgótarjáni népgyűlés résztvevői elítélik a szociáldemokraták munkásáruló politikáját, és egyhangúan a kommunista célkitűzéseket fogadják el.
1919. január 2. A nemzeti tanács felfüggeszti tevékenységét Salgótarjánban, megalakul a munkástanács. Előkészülnek a hatalom közvetlen átvételére.
1919. január 3. A bányászok, munkások megszállják a bányákat, az igazgatósági épületeket, a postát, a távirót, a vasutat. A kereskedőkből álló fegyveres polgárőrség a felvonuló munkások közé lő.
A losonci munkások a salgótarjáni mozgalommal szolidárisak, és dr. Herz Sándor javaslatára felvetik a kommunista pártalakítás szükségességét.

1919. január 4. A salgótarjáni mozgalmakra a kormány katonai terrorral válaszol. A megtorlást Peyer Károly szociáldemokrata kormánybiztos vezeti, az iglói géppuskás egység, és egy székely század segítségével.
1919. január 5. A Köztársasági Függetlenségi (Károlyi) Párt szervezetének megalakulása Balassagyarmaton. Vezetője Áninger László pénzügyi segédtitkár, tagjai a liberális értelmiség köréből kerülnek ki.
- 1919. január 11. Károlyi Mihály köztársasági elnök.**
1919. január 12. A balassagyarmati szociáldemokrata szervezet közgyűlése. Új vezetőséget választanak, amelynek eredményeként dr. Somló József kerül az elnöki székbe.
1919. január 15. A Cseh burzsoá Köztársaság csapatai megszállják Balassagyarmatot, és vele egyidőben Rappot, Litkét, Nógrádszakált, Szécsényt, Órhalmat.
- 1919. január 18. Berinkey Dénes kormánya.**
1919. január 29. Balassagyarmat, Szécsény felszabadul a cseh megszállás alól.
1919. január 31. A munkástanács megalakulása Balassagyarmaton.
1919. február 4. Rákóczy István kormánybiztos a cseh csapatok vezetőivel az ideiglenes fegyverszüneti vonalról tárgyal.
A Salgótarjában állomásozó katonaság demokratikus jogokat követel.
- 1919. február 20. A MKP központi vezetőségének letartóztatása.**
1919. február 22. Balassagyarmaton megalakul a katonatanács Császár Géza százados vezetésével.
1919. február 25. Salgótarjában a bányászok sztrájkjal tiltakoznak a katonai terror ellen.
1919. február 26. Saly Endre szociáldemokrata kormánybiztos kerül a megye élére.
1919. február 27. A szendehelyi földnélküliek földosztást követelnek.
1919. március 2. Galgaguta község lakossága a Zichy uradalomban végrehajtandó földosztást sürgeti.
A polgári radikális párt helyi szervezetének megalakulása Balassagyarmaton. Vezetője Baumann Miklós építész-mérnök, tagjai az értelmiség soraiból kerülnek ki.
1919. március 6. A füleki béresek a fizetésük megállapítása végett sztrájkba lépnek.
1919. március 13. János akna, Ortvány akna, József akna bányászai sztrájkolnak.
- 1919. március 21. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása.**
Füleken megkezdí munkáját a földosztó bizottsága.
Saly Endrét táviratilaa értesítik a hatalom átvételéről.
Az üzemi tanács megalakulása a Salgótarjáni Kőszénbánya RT-nél.
1919. március 22. Népgyűlés Salgótarjában. Meaalakul az ideiglenes direktórium, amelynek vezetői: Priska Dezső, Gólián András, Bozó Győrv. A kommunisták szervezkedése Balassagyarmaton Murár Lajos vezetésével. A Radikális Párt balassagyarmati csoportja kimondja megszűnését.
1919. március 23. Az egységes szocialista-kommunista pártszervezet megalakul Balassagyarmaton Kiss Gyula nyomdász elnökletével.

A balassagyarmati Szocialista–Kommunista Párt népgyűlést rendez Csesztvén, Cserháthalápon, Drégelypalánkon, Ecsegen, Érsekvadkerten, Magyarándorban, ahol megalakul a direktórium.

A megyei direktórium dr. Somló József vezetésével kezdi meg tevékenységét Balassagyarmaton.

1919. március 25. Megalakul a direktórium Bercelen és Szécsényben.

1919. március 22–25. A rétsági járási direktórium Kelemen Sándor, a szécsényi járási direktórium Sextius Lajos vezetésével alakul meg.

1919. március 28. A patvarci direktórium megalakul.

1919. április 1. Az acélgyári üzemi munkástanács Hack Gyula vezetésével kezdi meg tevékenységét.

1919. április 2. Balassagyarmaton és Salgótarjában megalakul a forradalmi törvényszék.

Az állam és az egyház különválasztásáról szóló rendelet végrehajtása Balassagyarmaton.

A Vörös Őrség megalakulása Salgótarjában – vezetője Kominek Lajos – és Balassagyarmaton.

1919. április 4. A lakásszocializálási bizottság tevékenységének kezdete Balassagyarmaton.

1919. április 6. Kun Béla és Landler Jenő Salgótarjában a munkásszázlójak megalakulását sürgeti.

1919. április 6–8. Országos tanácsválasztások.

1919. április 7. A balassagyarmati községi direktórium dr. Kiss Lajos törvényszéki bíró, a járási direktórium Motyovszky Pál nyomdász vezetésével megkezdte működését.

1919. április 8. Szécsényben Bögözi Antal borbély elnökletével a községi, Sextius Lajos telekkönyvvezetővel az élen a járási direktórium kezdi meg működését. A pásztói direktórium Cseri János vezetésével megalakul.

Salgótarjában megalakul a direktórium. Elnöke Priska Dezső acélgyári munkás.

Termelőszövetkezetet szervező bizottság jön létre Pásztón.

1919. április 11. Az ÉMOSZ salgótarjáni szervezetének megalakulása.

1919. április 12. A megyei képviselők megválasztása. A hat járásból harmincöt küldött kijelölésére kerül sor.

A községi birtokrendező tanács megválasztása Balassagyarmaton.

Jobbági község földművelői a földosztást követelik.

1919. április 14. Megalakul a Megyei Tanács. Vezetője: dr. Somló József ügyvéd, tagjai: Murár Lajos ács, Forgács József nyomdász (Balassagyarmat), Lamy István kőműves (Nagyoroszi), Fehér Vilmos munkás (Salgótarján).

Megválasztják a Tanácskongresszus küldötteit: Somló József (Balassagyarmat), Kelemen Sándor (Rétság), Molnár József (Fülek), Sextius Lajos (Szécsény), Gólián András (Salgótarján), Szita Mihály (Szirák).

1919. április 20. Megalakul az orvosok szakszervezete Balassagyarmaton.

1919. április 23. Szabó Lajos középiskolai és Tetléry Károly segéd tanfelügyelőt kinevezik a megyei művelődési szervezet vezetőivé.

Vörös katonák toborozása Dejtáron.

1919. április 27. Vörös katonák toborozása Patvarcon.

1919. április 31. Megalakul a munkászászlóalj Salgótarjában. Hevesi Gyula népbiztos irányításával megkezdődnek az előkészületek az iparmedence védelmére.

1919. május 1. Diósjenőn, Nőtincsen, Szendehelyen, Bánkon, Rétságon, Nagycsiban, Pásztón, Szécsényben, Balassagyarmaton, Salgótarjában ünnepségeken a megye lakossága kész a szocialista állam megvédésére.

1919. május 2. A csehszlovák csapatok támadása Salgótarján körzetében.

1919. május 3. Katonatisztek ellenforradalmi lázadása és árulása nyomán bekövetkező cseh támadást visszazoritják Balassagyarmat térségében. Böhm Vilmos Salgótarján feladását javasolja.

A mátranovái bányászok katonai szolgálatra jelentkeznek.

1919. május 4. Rákosi Máttyás népbiztos Salgótarjánba érkezik.

A cseh csapatok elfoglalják Füleket, Litkét, Nógrádszakált.

1919. május 6. A cseh csapatok elfoglalják Szécsényt, Zabart, Ceredet.

Újabb munkászászlóalj vonul a frontra.

1919. május 7. A csehek elfoglalják a Karancs magaslatát.

1919. május 8. A cseh katonai egységek megszállják Lapujtót, Karancskeszit.

1919. május 9. A vörös hadsereg katonái visszafoglalják Szécsényt.

1919. május 10. A megerősített gyurtyánosi bányászok zászlóaljja véglegesen visszafoglalja a Karancs csúcsot.

1919. május 14–17. Az ellenséges támadó cseh csapatok visszazoritása után csak kisebb csatározások folynak Salgótarjától északra. A cseh parancsnokság előkészületeket tesz az újabb támadásra.

1919. május 17. A cseh katonaság támadása Pétervására, Kisterenye irányában.

1919. május 18. Újra elfoglalják Zabart.

1919. május 19. A cseh csapatok elfoglalják Nádújfalut, Kisterenyét, Füleket, Nemtít, Mátranovákot, Homokterenyét, ismét megszállják Ceredet, Ipolytarnócot, Litkét, Nógrádszakált.

A munkászászlóaljak bevetése Kazár, Homokterenye térségében.

1919. május 20. A cseh katonák Zagyvarónáig jutnak. Elfoglalják Ludányt, Pilyint.

A Vörös Hadsereg visszafoglalja Kisterenyét és kiszabadul a veszélyes avűrűből.

1919. május 21. A csehek elfoglalják Rimócot, Karancsságot, Varsányt.

1919. május 22. Karancsság visszafoglalása. A cseh csapatok az Ipolyon túlra vonulnak vissza.

1919. május 23. A 80. nemzetközi dandár megérkezik Salgótarjánba.

1919. május 31. Losonc felszabadítása.

1919. június 7. Nógrád megye kormánybiztosává Frank Imrét nevezik ki.

1919. június 12–13. Az országos pártkongresszus.

1919. június 14–23. Tanácsok Országos Kongresszusa.

1919. június 15. Szocialista-kommunista pártszervezetek alakulnak: Bakón, Csesztvén, Cserháthalápon, Cserhátsurányban, Dejtáron, Debercsényben, Érsek-vadkerten, Hugyagon, Herencsényben, Ipolyszögön, Kiscesten, Kóváron, Nógrádkövesden, Órhalomban, Patakon, Szécsényhalászikban, Szentén.
1919. június 15. Dr. Somló József lemond a direktórium elnökségről.
1919. június 17. A losonci járási intézőbizottság (direktórium) megalakul.
- 1919. június 30. A Vörös Hadsereg visszavonása a Tisza vonalára.**
1919. július 5. Cibor István teljhatalmú politikai megbízott Salgótarjánba érkezik.
1919. július 14. Sorozások Salgótarjánban.
1919. július 22–23. Kun Béla, a salgótarjáni népgyűlés szónoka a tanács hatalomról tart előadást.
- 1919. augusztus 1. A Tanácskormány lemondása.**
1919. augusztus 8. A balassagyarmati direktóriumtól a polgári szervek átveszik a vezetést.
1919. augusztus 9. A cseh burzsoá és a román királyi csapatok megszállják Salgótarjánt.
A salgótarjáni munkástanács kimondja feloszlását.

IRODALMI FORRÁSOK

Az 1918–1919-ben kirobbant forradalmak évfordulójának jubileumi ünnepségsorozata megnöveli a korszak története iránti érdeklődést, és bizonyára a honismereti mozgalom adta lehetőséget kihasználva, tovább bővíti a helyismereti kutatók táborát. Irodalomjegyzékünk közrebocsátásával a helyismereti kutatók, és a különböző ünnepségek rendezőinek kívánunk segítséget nyújtani.

Az összeállítás első részében azokat az általános fejlődést bemutató, az országos történettel foglalkozó marxista szintéziseket, dokumentum köteteket és a fellelhető helyi vonatkozású folyóiratokat – mint az adott időszakra vonatkozó fontos dokumentumokat – vettük fél, amelyek a korszak feldolgozásához nélkülözhetetlenek. A téma iránt mélyebben érdeklődők számára kalauz jellegű kiadványunkban feltárt irodalom tanulmányozását ajánljuk.

A második fejezetben azokat a kiadványokat dolgoztuk fel, amelyek nagyrészt önálló kiadványként, vagy folyóiratban jelentek meg, és Nógrád megyével kapcsolatos anyagot tartalmaznak. Nem szerepelnek jegyzékünkön a kisebb jelentőségű, tartalmilag elavult brossura jellegű kiadványok.

Az összeállítás utolsó fejezetében azokat a kiadványokat csoportosítottuk, amelyeknek egy-egy nagyobb szakasza foglalkozik Nógrád megyét érintő történeti kérdéssel.

Az irodalomjegyzék elsősorban azokat a kiadványokat tartalmazza, amelyeket a korszak megyei története szempontjából fontosnak tartottuk, és az »Eseménynaptár« nagyrészt a bennük feltárt adatokra támaszkodik.

I.

Az 1918–1919. évi magyar forradalmak dokumentumai és általános irodalma

1. Siklós András: Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Bp. 1964.

Az időszak történetével foglalkozó kutató számára elsődleges feladat ennek az alapvető, kalauz jellegű, irodalomfeltáró kiadványnak a megismerése, amely könnyen áttekinthető rendszerezésben tartalmazza a forradalmakra vonatkozó, marxista klasszikusok műveit, a korabeli és a későbbi történeti értékeléseket. A levéltári eligazításon túl a korabeli filmhíradók jegyzékét is tartalmazza. Több Salgótarjánnal kapcsolatos archív filmanyagot feltár.

2. A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársasági különgyűjteménye. Bp. 1958. (Szerk.: Vértes György)

Jelentőségét kiemeli, hogy nemcsak az országos folyóiratok és kiadványok jegyzékét tartalmazza, hanem a helyismereti kutató számára is pontos eligazítást ad. Lehetőség szerint a más könyvtárakban fellelhető folyóiratok raktári jelzetét is közli, így a kutatók számára igen nagy segítséget nyújt.

Nógrád megyére vonatkozóan a következő korabeli folyóiratokat tárja fel:

Losonci Vörös Újság. A losonci Szocialista Párt hivatalos lapja. 1919. június 11. 1. évf. 1. sz. Losonc.

Nógrádi Hírlap. Politikai és társadalmi, közgazdasági hetilap. Későbbi címe: Nógrádi Népszava. 1919. április 20-tól a Szocialista Párt hivatalos lapja. Balassagyarmat. 1919. július 29-től a Szocialista–Komunista Párt hivatalos lapja. Nógrádi Földműves. A Nógrád megyei Földműves Párt hivatalos közlönye. Losonc. 1918. december 25. 1. sz.

Nógrádvármegye. Politikai, közigazgatási, társadalmi hetilap. Balassagyarmat. 1918. december 28. 1. évf. 53. sz.

Későbbi címe: Nógrádi Vörös Újság. 1919. április 16 – augusztus 3.

Nógrádvármegye Hivatalos Lapja. Balassagyarmat. 1918–1919. Folyamatosan megjelenő, az országos és megyei rendeleteket tartalmazó közlöny.

3. A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Bp. 1960.

A korszakra vonatkozó, levéltári iratokat feltáró lelőhelyjegyzék.

4. A forradalmi időszak legfontosabb dokumentumai:

Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. I–II. Bp. 1966.

A kommunisták legfontosabb állásfoglalásait olvashatjuk a kiadványban. A földkérdésről, a proletárdiktatúráról, a szocialista iparról stb. szóló tanulmányokat közöl, amelyek ismerete a helyi munkásmozgalmi hagyományoknak értékeléséhez szükségesek.

A magyar munkásmozgalmak történetének válogatott dokumentumai. V. köt. Bp. 1956. 1917. november 7 – 1919. március 21.

VI. A. köt. Bp. 1959. 1919. március 21. – 1919. június 11.

VI. B. köt. Bp. 1960. június 11. – 1919. augusztus 3.

A korszakra vonatkozó legfontosabb országos jelentőségű dokumentumok mellett, a megyei munkásmozgalmak sok dokumentumát tartalmazza.

A Magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok. Kossuth 1959. Összeáll.: Hetés Tibor.

Az intervenciók elleni fegyveres küzdelem időszakából a megyei eseményeket kutató számára is közöl adatokat.

»Mindenki újakra készül...« Az 1918/1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. Bp. 1959–1967. I–IV. köt. Összeáll.: József Farkas.

Több Nógrád megyei dokumentum, vers közlése miatt is hasznos a helyismereti kutatók számára.

5. Kortársi feldolgozások:

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Bp. 1946.

Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története. Bp. 1945.

Két különböző szempontú feldolgozás. Az elsőben a szociáldemokrácia vezetőségének kommunista-ellenes nézetével, a másodikban a polgári demokrácia politikai tehetetlenségével ismerkedhetünk meg. A két nézőpont különbözősége az 1919. januári salgótarjáni gyárfoglaló mozgalom értékelésében is megmutatkozik.

6. Marxista összefoglalások, tanulmányok:

Magyarország története II. köt. Bp. 1964. 283–359. l.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története I. köt. Kossuth 1966. 163–264. l. Részlettanulmányok:

Milei György: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakításáról Kossuth 1962.

• Hajdu Tibor: A KMP taktikájának néhány vonása a proletárforradalom előkészítésének hónapjaiban. Párttörténeti Közlemények. 1967. 5. sz.

Nemes Dezső: Az októberi forradalom és Magyarország útja a szocializmushoz. Századok, 1967. 5. sz.

Mészáros Károly: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918-1919-ben. Bp. 1966. A tanulmányok, cikkek korszerűségük mellett azért is figyelemre méltóak, mert az általános tapasztalat leszűréséhez a munkásmozgalom megyei történetéből is merítenek a szerzők.

II.

A forradalmak Nógrád megyei eseményeire vonatkozó önálló feldolgozások és tanulmányok

1. Adatok a Salgótarjáni Acélgár történetéhez a forradalom és a bolsevizmus alatt. 1920. (Összeáll. Liphay B. Jenő) Pl. Arch. TAGYOB anyag. II/28.

Levéltári dokumentum ismertetésére azért vállalkoztunk, mert az acélgári munkásmozgalom fejlődésének utolsó szakaszaira – amely 1917 májusától kezdődik és a forradalmi rendszer megdöntéséig tart – a legfontosabb dokumentum. A szakszervezeti mozgalomban 1918 őszén bekövetkezett politikai szakadás, a balratolódási hullám belső fejlődéséből eredő indítékait e dokumentumban olvashatjuk. A forradalmak történetére vonatkozó adatai – a politikai elfogultságát leszámítva – jól felhasználhatók.

2. Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. Bp. 1959.
Az ismert tanulmánykötet – címén túl – a polgári demokratikus forradalom eseményeit is feltárja. Elsősorban a korabeli sajtó, a kortársi visszaemlékezések részleges feldolgozásával.
3. Balázs József: Salgótarján 1919. Hadtörténeti Közlemények, 1954. 3-4. sz.
A szerző a szakember alaposágával elsőként dolgozza fel a Salgótarjáni környéki májusi hadieseményeket, és pontos képet ad munkásszászlóaljok a Vörös Hadsereg erejéről.
4. Belitzky János: Schmidt bányaigazgató levelei 1918-1920. Salgótarján 1964. (Múzeumi füzetek)
Schmidt Jenő bányaigazgató leveleinek feldolgozása, amelyeket a RT pesti vezetőségéhez írt, a baglyasaljai, mizserfai és a salgótarjáni bányászok mozgalmainak megismeréséhez szolgált elsődlegesen fontos adatokat.
5. Gajzágó Aladár – Posta István – Borsos Gábor: A nógrádi szénmedence az októberi forradalom és a Tanácsköztársaság idején. Salgótarján, 1959. (Kézirat a Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteményében.) A szerzők levéltári dokumentumok, folyóiratok, kortársi visszaemlékezések felhasználásával először kísérelték meg az iparmedence munkásmozgalmának feldolgozását. A hadművelleti időszakra vonatkozó adataik jelentősek.
6. Rákóczy István: A csehek kiverése Balassagyarmatról és az Ipoly balpartjáról 1919 január utolsó napjain. Balassagyarmat 1921. A szerző – volt megyei aljegyző – a polgári demokratikus időszak kormánybiztosaként tevékenykedett Balassagyarmaton 1918. november 16 és 1919. február 26 között. Könyvében elsősorban személyét, munkáját igyekszik kiemelni, és ekközben sok adatot közöl a szerveződő ellenforradalmi erők kezdeti tevékenységéről.
7. Sulacsik (Antal) Zoltán: A balassagyarmati csehkiverés története. Balassagyarmat, 1933.
Ellenforradalmi célzatú és ihletű feldolgozása a korabeli eseményeknek. A könyv jelentősége, hogy a helyi ellenforradalmi erők csoportosulását viszonylag jól érzékelteti.

III.

A forradalmak Nógrád megyei történetével foglalkozó tanulmányok, visszaemlékezések.

1. Hevesi Gyula: Egy mérnök a forradalomban. Bp. 1959. 205. ; 272-282. l.
A szerző népbiztosként Salgótarjában tevékenykedett. A munkásszászlóaljok megalakulásáról, harcairól a hiteles beszámolóiból szerezhetünk adatokat.
2. Hetés Tibor: Munkásezredek előre Bp. 1960. 50-80. 1.
Hetés Tibor: A 80. nemzetközi dandár. Bp. 1963. 87-108. 1.
A Salgótarjáni körzetében lefolyt hadműveletekre kapunk adatokat a két könyvből.
3. Huszár Aladár: Gondolatok a világháború alatt. Bp. é.n.
A szerző a balassagyarmati ellenforradalmi csoport vezető alakja volt. A különböző újságokban megjelent cikkeit, és a második világháború idején írt visszaemlékezéseit tartalmazza a könyv, amelynek az 1918-1919-es forradalmakkal foglalkozó fejezetében a szerveződő antidemokratikus erők ideológiájáról olvashatunk.

4. Hősi harcok emlékei. Bp. 1955. Szerk. Lányi Ernőné. 72-74. l.
Pusztai Ernő: A mizserfai zászló.
A kortársi visszaemlékezés a világháborús bányai viszonyokat, és a forradalmak alatti – elsősorban mizserfai – megmozdulások eseményeit dolgozza fel.
5. Václáv Král: A csehszlovák burzsoázia intervenciósi háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. Szikra 1956.
A Salgótarján körzetében indított támadásban résztvevő cseh katonai parancsnokság és a katonaság fegyelmezettségét bemutató fejezetek számunkra különös fontossággal bírnak.
6. Kőnig Kelemen: Hatszázéves ferences élet Szécsényben. 1332-1932. Vác, 1932. 300-303. l.
A szécsényi ferencesek forradalmak alatti politikai tevékenységének bemutatásán túl a község világháborús viszonyaira, a nincstelenek szervezkedésére olvashatunk adatokat.
7. Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Bp. 1960. 227-242. 257-313. l.
A monográfia a Vörös Hadsereg hősi küzdelmeinek legszínvonalasabb összefoglalása. Az eddigieknél legjobban mutat rá a hadiesemények és a politika összefüggéseire. Részletesen foglalkozik a cseh intervenciósi csapatok ellen küzdő salgótarjáni és a környező falvakban lakó munkások harcával.
8. Nagy idők tanúi emlékeznek. (1918-1919.) Összeáll. Lányi Ernőné. Bp. 1958. 108-112. l. Sréter Márton: Az acélgári munkások.
A háborús nélkülözések, az elégedetlenség miatt erősödő politikai mozgalmakat, a KMP acélgári szervezetének megalakulásának körülményeit dolgozza fel a visszaemlékezés.
9. Nógrádi Sándor: Emlékeimből. Kossuth 1961. 55-60. l.
A visszaemlékezésben a losonci munkásság szervezkedéséről, akcióiról olvashatunk.
10. A salgótarjáni iparvidék. Szerk. Gajzágó Aladár. Salgótarján 1962. 251-255 l.
A tanulmánykötetben a legfontosabb dokumentumokon alapuló vázlatát olvashatjuk a korszak politikai eseményeinek.
11. Tormay Cecile: Bújdosó könyv. I-II. Bp. 1921-1922.
A szerző – az ellenforradalom hírhedt képviselője – a Tanácsköztársaság idején Nógrád megyében: Bercelen, Balassagyarmaton, Szügyben élt álnéven. A tendenciózusan forradalom ellenes könyv adatai kritikával használhatók.
12. Wabrosch Béla: A salgótarjáni acélgári olvasókör története 1878-1926 Salgótarján é. n. Munka ny.
Wabrosch Béla: Visszaemlékezések a Salgótarjáni Tiszti Casinó fennállásának 60-ik jubileumi évében. Salgótarján 1941.
A szerző átélte a forradalmi eseményeket. Mindkét feldolgozás visszaemlékezésen alapul, és mind adatai, mind előadásmódja az ellenforradalmi időszak torzító politikáját tükrözi.

Összeállította: HORVÁTH ISTVÁN

Az 1918-1919. évi forradalmak történetének forrásai a megyei levéltárban

A történeti korszakok legfontosabb forrásanyagát azok az iratok képezik, melyek az adott korszakban az egyes hivatalok, intézmények működése során keletkeztek és így a fontos és kevésbé fontos eseményeknek mindennél hívebb tükrözői. Ezeknek az iratoknak a létrejöttét az adott közigazgatási, igazságszolgáltatási és egyéb feladatok tették szükségessé és nem azzal a céllal keletkeztek, hogy az eseményeket az utókor számára megörökítsék. Ezért nagyobb a hitelük az olyan forrásoknál, melyek kifejezetten az utókor számára készültek (pl. emlékiratok, statisztikák) és így múlhatatlanul magukban hordják a szépítés vagy elkendőzés lehetőségét.

A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság korszakának levéltári forrásanyagát, mint általában a levéltári forrásokat, két főcsoportba sorolhatjuk. Az elsőt nevezhetnénk a direkt (közvetlen) források csoportjának: ide tartoznak a jelzett korszakban működött helyi szervek iratai; a másik főcsoportot indirekt (közvetett) forrásanyagnak nevezhetjük, ebbe sorolhatók mindazok az iratok, melyek a legkülönbözőbb szervek működése során keletkeztek és valamilyen vonatkozásban a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság lefolyásával, eseményeivel kapcsolatos adatokat tartalmaznak.

Az 1918–1919 történetének levéltári forrásanyaga, országos viszonylatban is, meglehetősen hiányos. Különösen a proletárdiktatúra idején keletkezett iratok közül pusztult el igen sok. Ebben közrejátszott részben az, hogy az érdekelt tisztviselők közül sokan igyekeztek eltüntetni az őket kompromittáló iratokat, de a hivatalos intézkedések is elősegítették az iratpusztítást. Nem kedveztek az iratoknak a Tanácsköztársaság korszakának harci eseményei sem. Nógrád megye esetében még az is az oka az iratok hiányának, hogy az északi vidéken folyó védelmi harcok következtében az igazgatási szervek később alakultak meg, mint másutt.

Mielőtt rátérnénk a megyei levéltárnak a jelzett korszakra vonatkozó forrásaira, meg kell említenünk, hogy a megye történetének e fontos szakaszát illetően anyag található más, főként központi levéltárakban is. Így elsősorban a Párttörténeti Intézet Archivumában, a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában és a Magyar Országos Levéltárban. Ezeken kívül a Nógrád megyei Munkásmozgalmi Múzeum is őriz bizonyos levéltári jellegű forrásanyagot: a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában őrzött, a Nógrád megyei harci eseményekkel kapcsolatos táviratok gépelt másolatait.

A megyei levéltár – az előbb említett okoknál fogva – a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság **közvetlen** forásaiból igen keveset őriz:

– A polgári forradalom korszakából a helyi **Nemzeti Tanácsok jegyzőkönyvei** említhetők. Ezek közül megvan Salgótarján nagyközség Nemzeti Tanácsának néhány jegyzőkönyve a hozzátartozó iratokkal, 1918. november–december hónapokból, valamint néhány község (Kisterenye, Nemeti, Szupatak, Vecseklő) Nemzeti Tanácsainak egy-egy jegyzőkönyve.

– A Tanácsköztársaság korszakából a helyi **munkástanácsok jegyzőkönyvei** tartoznak ebbe a csoportba. Ilyen jegyzőkönyvek maradtak a következő helységekből: Balassagyarmat város, Diósjenő, Herencsény, Homokterenye, Kazár, Pásztó, Patvarc, Szécsény és Szügy községek.

Természetesen nem mindegyik jegyzőkönyvi anyag teljesértékű forrás, hiszen van olyan is köztük (Szügy), ahol a proletárdiktatúra idején csak egyetlen ülést jegyeztek be, július 13-án, és ekkor is a község 1918. évi zárszámadását vitatták meg. Az ülés másik tárgysorozati pontja egy tanács tag kiküldetése volt ma!omellenőrzésre. Kazár község jegyzőkönyvei viszont már végigvezetnek egészen márciustól júliusig és igen sokoldalú ténykedésről adnak képet (Lakásrekvirálás az uradalomtól, földjuttatás bányászoknak a szocializált földekből, iskolákban a val-
lantánítás megszüntetése, papi földek községi kezelésbe vétele, földműves tanács, valamint művelődési osztály választás, tejszállítás a salgótarjáni munkásságnak; de ezeken a valóban forradalmi időkre jellemző intézkedéseken kívül olyan határozatokkal is találkozunk, mint apaállatbeszerzés, földbérleti ügyek rendezése, az iskolák takarítása, szántási díjak megállapítása, községi szolga fizetése melése stb).

A közvetlen források sorában kellene lenniök az egyes helységek munkástanácsi ill. direktórium iratainak is. Ezek azonban, amennyiben egyáltalán maradtak (pl. Romhány község esetében), csekély és töredékes voltuknál fogva nincsenek önállóan kezelve, hanem a rendes községi iratok között kerültek elhelyezésre.

A közvetett források az előbbieknél jóval nagyobb mennyiségben találhatók. Ezek főként az általános közigazgatási iratsorozatokban fellelhető anyagokat jelentik. A megyei levéltárban az alábbi ilyen jellegű iratanyagokról van tudomásunk:

– Nógrád megye **főispánjának** (ill. főispáni kormánybiztosának) iktatókönyve 1919. ápr. 13-ig. A főispán március 21-e után is, mintegy a megyei tanács intézőbizottságának elnöki hivatala működött. Főtevékenysége a községi és járási munkástanácsok megszervezése, a volt megyei tisztviselők politikai megbízhatóságának felülvizsgálata, az igazságügyi szervezet átalakítása, forradalmi törvényszékek felállítás, belügyi népbiztosi rendeletek végrehajtása, járási politikai megbízottak irányítása volt. Bár a hozzátartozó iratok nem maradtak fenn, magából az iktatókönyvből is rekonstruálhatók nagyrészt az események (a közölt eseménynaptár is erre támaszkodik többek között). Hogy milyen részletességgel tájékoztat az eseményekről, azt jól mutatja az a néhány bejegyzés, melyet egyetlen napon (március 29-én) vezettek be a könyvbe:

581. A hadügyi népbiztos értesíti, hogy a Budapestre irányított élelmiszerek akadálytalanul szállíthatók.

582. Az aszódi járási népbiztos hírt ad arról, hogy a közelében fekvő néhány Nógrád megyei községekben megszervezték a munkás- és paraszttanácsot.

583. A berceli körjegyző továbbítja a gazdasági cselédek kérelmét, hogy a Pest megyében megállapított konvenciót kapják meg.

– A városok és községek **képviselőtestületeinek jegyzőkönyvei**. A községek testületi szervei néhány helyen egészen 1919. március 21-ig működtek, működésüknek írásos nyomai azonban meglehetősen hiányosak. Egyes jegyzőkönyvekben 1918 szeptemberétől egészen 1919 szeptemberéig egyáltalán semmi bejegyzés nincs, mások néhány üres lapot itt kihagytak, ebből arra lehet következtetni, hogy

volt ugyan közgyűlés, de a felvett jegyzőkönyvet valamilyen okból már nem vezették be a tisztázott kötetbe. Kevés azoknak a községeknek a száma, melyek jegyzőkönyveiben a polgári forradalom idején bejegyzés történt. Ezek a következők: Balassagyarmat, Bánk, Cserháthaláp, Diósjenő, Homokterenye, Hügyag, Pásztó, Patvarc, Somoskő, Somoskőújfalú, Szécsény, Szuha, Szügy és Vanyarc. A képviselőtestületi közgyűlések egyébként általában azokkal az ügyekkel foglalkoztak ebben az időszakban is, mint korábban, tehát elsősorban a községi vagyonkezelés és háztartás ügyeivel.

– A községek **közigazgatási iratai**. A körjegyzőségek, valamint a nagyközségek jegyzői hivatalaiban keletkezett iratok is elsősorban a községek mindennapi életében felmerült problémákat és azok megoldásait tükrözik. A községi iratok hiányos volta következtében azonban csak néhány körjegyzőség (pl. Alsópetény, Cserhátsurány, Diósjenő, Homokterenye, Jobbágyi, Kazár, Nagybátony) és néhány község (pl. Etes, Nógrád) van, melyeknek a jelzett időszakból számottevő mennyiségű iratanyaga maradt fenn. Ezeknek feltárása még nem fejeződött be és az elkövetkező időben még remélhető az 1918–1919 történetére vonatkozó iratok előkerülése. Az eddig feltárt anyagban, elsősorban a Tanácsköztársaság idejéből, az egyes helyi szervezetek a megválasztására vonatkozó iratok, a helyi szervezet névsorai, a népbiztosságok rendeleteinek továbbítása, a segélyezésre, hadigondozásra, közellátásra vonatkozó intézkedések érdemelnek említést. A községek sorából kiemelkedik Salgótarján nagyközség iratanyaga, amely teljesnek mondható és így meglehetősen sok adatot tartalmaz.

Itt említhetjük meg, hogy ugyancsak a további feltáró munka sok adatot hozhat napvilágra a közigazgatási jellegű iratsorozatok 1919 utáni részeiből is. Hiszen egyes, főként személyi jellegű ügyek még akár egy-két évig is elhúzódhattak. Ez a feltáró munka is megkezdődött és már rövid próbálkozás után is bebizonyosodott, hogy érdemes tovább folytatni. Így pl. Salgótarján nagyközség 1912/1920. számú aktájában, melyben összefoglaló jelentés olvasható a proletárdiktatúráról (azzal a bevezetővel, hogy „a kommunizmus kiterése a lakosság, illetve a munkásság körében óriási lelkesedést váltott ki...”), megtalálhatjuk ugyanakkor a salgótarjáni munkástanács 1919. augusztus 9-i jegyzőkönyvének a fogalmazványát is. (Ez az ülés volt, mely kimondta a munkástanács feloszlását és ezzel véget vetett a proletárdiktatúrának Salgótarjánban. Vagy ugyancsak a salgótarjáni iratokban 2622/1921. szám alatt a proletárdiktatúra idején működő vezető személyek nyilvánartása kapcsán olvashatjuk a salgótarjáni járási intézőbizottság tagjainak névsorát.

– Nógrád megye **Hivatalos Lapja** 1918–1919. Bár nyomtatott formában, újságként jelent meg, tulajdonképpen a megye alispáni hivatalának a rendeleteit tartalmazza. Mivel az alispáni iratok ebből az időből egyáltalán nem maradtak fenn, a lap ezeket pótolja. 1918. évi kötetében rendelkezéseket tartalmaz az alábbi ügyekben: közlélezés, nemzetőrség szervezése, orosz hadifoglyok foglalkoztatása, a tisztviselők magatartása a népköztársaságban, a vidéki nemzeti és néptanácsok működése stb. Az 1919. évi kötet hasonló tartalmú, de március 21. után már a megyei direktórium intézkedéseit közli. Ezekből a jelentősebbek: birtokrendező bizottságok működése, birtokok szocializálása, az ellenséges megszállás alól felszabadult területek népnevelésügyének újjászervezése. Ezen kívül természetesen a folyó közigazgatási, közellátási ügyekben is állandóan intézkedések történtek, melyeket a hivatalos lap rendszeresen közölt.

A fentiekben felsorolt forrásanyag sajnos nem teszi lehetővé, hogy a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság történetének minden Nógrád megyei mozzanata maradéktalanul rekonstruálható legyen. Közigazgatási iratokról lévén szó, elsősorban azokról a tényezőkről, mozzanatokról tájékoztatják a kutatót, melyek a közigazgatási szervek működésének hatáskörébe tartoztak. Így pl. úgyszólván teljesen hiányoznak belőlük azok az adatok, melyek a harci események felidézésére volnának alkalmasak. Egyet azonban megcáfolhatatlanul bizonyítanak. Mégpedig azt, hogy – szemben az ellenforradalmi rendszer rágalmozó megállapításaival, mely szerint a „Tanácsköztársaság nem állam volt, hanem bűncselekmények elkövetésére szövetkezett személyek tömörülése, akik cselekményeiket hivatalos hatalom színlelésével követték el” és hogy „mindazok a cselekmények, amelyeket ennek az uralomnak a szervei és közegei elkövettek, csak mint közönséges bűncselekmények bírálhatók el” (Az ellenforradalmi rendszer hivatalos megnyilatkozásaiból) – a polgári forradalom korszakában, de még inkább a proletárdiktatúra idején a helyi szervek, a munkástanácsok ill. direktóriumok mindent elkövettek annak érdekében, hogy az élet minden területén normális mederbe tereljék az eseményeket, hogy a többéves háború szétzilálta gazdasági helyzeten úrrá legyenek és így a dolgozó lakosság igényeinek messzemenő figyelembevételével szilárd néphatalmat teremtsenek. Ez a bizonyító erő adja meg tehát az értékét mindazoknak a megyei levéltári forrásoknak, melyek már eddig is ismertek, valamint azoknak, melyeket a további feltáró munkák fognak a napvilágra hozni és melyek mindegyike egy kisebb-nagyobb mozzanattal járul hozzá a nagy történelmi korszakról alkotott képünk megformálásához.

SCHNEIDER MIKLÓS

Interjú Czinke Ferencsel

D.: Bármely műalkotás egyedi, egyszeri, utánozhatatlan. A képzőművészeti alkotás egyedisége azonban kettős értelemben veendő. Egyrészt egyedi mint műalkotás, másrészt egy példányban „él”. Nem sokszorosítható, azaz ha pl. másolják, a másolat „nem az eredeti”. Az írói mű X. példányban jelenik meg. Minden egyes példány ugyanaz. Megvan nekem is, neked is... az 5.000-nek is meglehet. Az X példányszámot megveszik, vagy nem. Ez már „siker”-kérdés. Tehát a könyv „útja, sikere” általában mérhető. A képzőművész követi, követheti-e, s akarja-e követni egy-egy műve útját-sorsát?

CZINKE: A képzőművészeti alkotásokra nem adnak ki arany-lemezt, bestseller sem válhatik belőle, irigylem is a testvérművészeteket e nagy társadalmiságukért, mert ha a reprodukció elterjesztése kulturálisan nagy eredmény is, szegényebb azzal, hogy az eredetinek csak mása, nem örvendeztet meg a műalkotás totalitásával. Itt van azonban a sokszorosított grafika, mely ilyen természeténél fogva a legforradalmibb képzőművészeti műfaj, tágabb horizontot jelent, s mi több, gyorsan reagál a kor életérzéseire: a boldogság hevületére, frissen örökíti meg a tragikus katalizmákat, még a bekövetkezés előtt figyelmeztethet. Egy-egy mű útját az egyedi alkotásnál még követheti az ember a sokszorosított műfaj esetében meglegszük azzal a nagy bizonyossággal, hogy a művek nagyobb társadalmi közegbe kerültek. Ez az erős, a visszatérő boldogságtudat – ha van idő ilyenre gondolni vagy számontartani – amikor az új alkotásvágy már ott a küszöbön, s menni kell. P. Eluard mondja: „Ha az ember halad, minden lépésével új horizontot fedez fel.”, s ez a felfedező út nem mindig engedi meg a megtett út minden lépésén meditatálni, azt számontartani. Az ember mindig több akar lenni tegnapi – mi több – mai énjénél: a ma a kevés, eleme a soknak, de a cél a teljesség.

D.: Maradjunk a sikernél. X ember nézte meg a kiállítást. Bejegyzések a vendégeknyvb. „Reagál a „hivatalos” közvélemény – a kritikusok véleményét mondanak (ha mondanak), a műveket díjazják. Ön a korábbi években Derkovits-öszöndíjas volt, majd SZOT, 1968-ban pedig Munkácsy-díjat kapott. Erről a „sikerről” mondjon néhány szót.

CZINKE: A kritika – legtöbbször egy ember írja – arról ír, amit tettem, amit már befejeztem. Engem akkor már az az új foglalkoztat, amiről a kritikus nem tud, amit még nem ismer. Így mindig főr-ban vagyok, s ez a tudat reményt nyújt orra, hogy az elmarasztaló kritikát jobb belátásra bírjam. Ha pedig a jót jól írja meg – mert a szépről lehet sőt úgy kell írni, hogy az maga is szép legyen – ha ért a dolgához, nagyra becsülöm a kritikust. (Hát ilyenek vagyunk mi, emberek!) A „hivatalos” közvélemény velünk együtt megy előre, ha ezt sokan nem is veszik észre! Az elért „sikerek” természetesen útjelző karókat jelentenek, mindig jólesnek, mert új, eddig nem ismert világok felé való repüléshez szárnyakat adnak, de a sikerekre nem jó gondolni, ezeket el kell hessegetni magamtól, mert tarkává tehetik a szárnyaimat. Az elért sikerekben álmatlan éjszakaiam, vergődéseimet, s csak azt látom, hogy reggelre megint verejtékfürdőben ébredtem.

D.: Ha a műélvezőnek, a közönségnek tetszik az alkotás, az annyit jelent, hogy benne, általa „magára talált”. Akkor következnek ez be, ha a közönség azt „találja meg” a műben, amit a művész kifejezni szándékozott?

CZINKE: Igen: új önmagára találás, önmaga tartalmát újfajta módon fedezi fel a műben a műélvező. Képet nézni nem szórakozás, hanem igen komoly cselekvés. Odafigyelni az ember egy új teremtményére, mely belső tövényein keresztül a világ új rendjét, igazságát, szépségeit nyilatkoztatja ki, azok felfedezésére kényszerít, harcba hív. A közönségnek is cselekvően kell kutatni és elérni az új célokat, az eddig nem ismert világokat. A néző is elvonatkoztat, de ez már következmény, melyben mérhetjük az alkotó szándékát is. A társadalmilag fontos művészi közlés aligha talál egyértelmű fogadattásra – tehát a néző ugyanazt és a nem ugyanazt találja meg a műben – hiszen az alkotás min-

dig tágabb horizontot nyit. Ezért, hogy a mű a nézőtől nemcsak az abc-t, hanem a hozzáértést, a műben való eligazodás képességét is megköveteli. A mű a tárgyi valóságból absztrahált jelrendszer megalkotása, hogy úgymondjam felfedezése útján jön létre, így annak befogadása is más-más úton teremti meg az elvont fogalmak birodalmán keresztül a valóság gazdag szféráit. Kettőn áll tehát a vásár, hogy a mű és közönség egymásra találjon. A jó művészet minden esetre meg kell, hogy hozza ezt az eredményt, ha a kulturpolitika is érzi ezt a nagy hivatástudatot. Akadályok persze mutatkoznak. (Aligha szolgálja a kultúrszint emelését pl., hogy a középiskolák heti 2 óra művészettörténetét az új tanévre 1 órára faragták le, pedig ez a tantárgy csak a gimnáziumok 4. osztályában bevezetett).

D.: A néző előtt a „termék”, a műalkotás jelenik meg. A műalkotás – zárt világ – révén – összegezés. „Tartalma” van, felidez, jelent valamit, stb. A néző viszonyul hozzá. De itt már a műalkotásnak az alkotótól való „független léte” a kiindulási pont. Am a műalkotás egy művészi tevékenységfolyamat produktuma. A nézőben felvetődhet a kérdés: mi történik addig, amíg elkészül egy kép?

CZINKE: Bonyolult a probléma. Minden esetre társadalmi, emberi léptékű minden mű születése. Az ember magában hordja a világot, s a világ átélése szükségszerű kényszerben tartja az embert, hogy az kifejezze, s ezáltal alkotott világot teremtsen belőle. Az ember természetesen nemcsak regisztrál, hanem felel a kihívásokra, ha kell, vándorol metsz fába vagy karcol lemezre. Más világ ez, más törvényekkel: a meglévő, kitapintható valóságból nyert új valóság, mely inspirál, aktivizál, öklöt szorított vagy búzavirágot nevetett. Minden mű elindul egy csiréből, melyben ott tombol az élet, s az a küzdelem, mely a műre vár, a továbbfolytatása a mű folytonosságában meglévő erőnek. A csirézás növekedéséhez sokszor elég egy görcsös fa, egy áldott állapotú asszony megrakott szattyórral, egy eszembejuttott népdal, egy örömkönnny kibuggyanása kislányom szeméből. De mit is mondjak? Minden mű más indítékú, s követeli a más-más, változatosan gazdag formát, a forma lényegi strukturáját, hogy a kép a tárgy lényegévé váljék, hogy egységes egész legyen, azaz ábrázoljon és kifejezzen. A mű születése állandó változás, hozzáadás és elvevés, a logikai és ösztönös nagy harcában születik. Ez az ellentmondás kényszeríti az embert, hogy az alkotó folyamat közben fokozza a mű eredeti jelentéstartalmát.

Arra mindig vigyázok, hogy a közlés ne legyen véletlenszerű, még a grafikai jegyeknek vélt arabeszkje is, a faktúra, a művészség, mindig jelentéstartalmat hordozzanak, és ne üres artistikumot. A felületi szépségeket sohasem szabad a mélyen rejlő esztétikai, társadalmi formációk jellegével azonosítani. A kifejezési lehetőségek kibővítésén munkálkodom, hogy a természet által létrehozott természetes formákat is alárendelhessem a modernizálónak, hogy egy fametszetről pl. a fa természetes erezete, vonal és foltrendszere, még inkább kövesse a valóság szféráihoz az ábrázolás bonyolult útjain a kifejezés győzedelmét. Természetesen a mű értékétől függ az ábrázolás és kifejezés teljessége, de ez bizony sokszor csak szándék marad, és talán ezért van az, hogy néha csak alattával tudok aludni.

D.: A művészi alkotófolyamat talán maga a kudarcokkal való birkózás, az „anyag” átélkesítése, legyőzése... és sorolhatnám. A kép – végső soron – „képbe merevített” folyamat történet. Az alkotás folyamata vagy a művek „önálló élete” a művész igazi próbája?

CZINKE: Azt hiszem mindkettő, egyik sem jöhet létre a másik nélkül. Játék és rend, küzdelem és megnyugvás. „A festő” c. fametszetem talán a legjobb példa erre. A festőállvány – gillottine is lehetne – mély fekete folttal ül a festő nyakán. Egy szemmel néz, másik szeme kinyitott tenyerével eltakarva. Absztrakt és realiztikus elemek párharca. A festő nézhet a tárgyi valóságra, és konstatál valami képi formát. De! Ez a kéz megálljt ír valami borzalomnak, valaminek, aminek nem szabadna megtörténnie! Mert az ember felelős azért, ami a világban, vagy bennünk történik! Az alkotás folyamata izgalmas játék és iábatremegtető zsákolás egyszerre, s nagy vágyakozás, reményteljes órák, napok, – a kész mű, „önálló élete” gyermeki öröm, ugrálni tudnék az „ilyent sohasem csináltam” szinte hangos újjongása, aztán pár nap múlva újra kezdődik a szívóránykergetésnek ez a szép, küzdelmes játéka. Egész életünk nap-nap után megújuló igazi próba.

D.: Az emberi általában és konkrétan is sokrétű, sokjelentésű. Ha ezt kiinduló pontnak vesszük, – mint lényegében már megfogalmazta, – akkor kimondhatjuk: a művészi tevé-

kenység kiváltmód nem öncélú. Annak ellenére, hogy a műalkotás kiváltmód nem sorolható az „anyag javak” közé. Lényegét máshol kell keresni. Mit tart hát művészi tevékenysége céljának? „Megállapodott” már egy szilárd művészi szemléleti ponton?

CZINKE: Igazi feladatom végső soron abban látom, hogy a természeti tárgy, a szituációk kétségbevonhatatlan igazságát keressem, majd interpretáljam az igaz, jó és tiszta, leghumánusabb társadalom ígéretét, ha ez sokszor csak szándék marad is. Úgy érzem, nemzeti, népi hagyományaink kristályvizű kút, melyből már ivott Bartók, Kodály, s mindenki, aki azért alkot, mert fűti népének, hazájának szeretete. A „megállapodott” túli korai lenne, művészeti magatartással tisztán nézhetek önvizsgálattal magamba, az eddigi harcomat büszkén vallom, vállalom, ezt kell tovább folytatnom. A „mit” tisztán látom, a „hogyan” biztosan új utakkal kecsegtet még.

D.: A kor „termeli ki” művészeit is. Ez egyszerre határtalan lehetőség és korlát. Legújabb grafikáit nézve: érzi, tudja ezt. (Korlát töviskoronával). Mint művész, hogyan él a lehetőségekkel, és hol emelkedhet – ha emelkedhet – a korlátok felé?

CZINKE: A korlát elsősorban az alkotás és emberi nehézségek, gátlások, vívódások, önmarcangolások deszkakerítése, tágabb társadalmi értelemben Vietnam, Görögország; a népi motívum az ember győzelme, jelenvalósága, a holnapok reménye. Az emberiség nem élhet, nem alkothat permanensen olyan közegben, ahol a jövőtől való fenyegetés, félelem fonja naponta körül. A korlátokat önmagukban naponta le kell dönteni, a világban pedig végérvényesen, hogy a népek szabadon, boldogan élhessenek. A műalkotásnak is ezt kell szolgálnia.

D.: Minden egyes mű – már beszéltünk róla – összegezés. Zárt, teljes, egész világ. De a művész azzal, hogy megalkotja „túllép” rajta. A következő, az új, az „ismeretlen” felé fordul. Művek soráról beszélhetünk tehát. Ám bármennyi az alkotott mű, a mester „keze nyoma” – ugyanazon kéz nyoma – ott van bármelyiken. Ezért pl. hogy a téma önmagában nem meghatározó. Mégis rangsorolja-e a témát?

CZINKE: A témát nem rangsorolnám, inkább arról egy pár szót, hogy az európai művészetben úgy lehet helyünk, ha azokat a népi gyökerekben rejtőző indítékokat, forma hagyományokat fejlesztjük tovább, amelyek a magyar néplelélekből buzognak elő. Azok a helyi vagy úgymondjam egészséges nemzeti büszkeségből, gazdag történelmi múltból táplálkozó művek, melyek őszinte, spekuláció nélküli nemzeti kulturánkhöz kapcsolódnak európai rangban élnek, de Dalival, Miró-val, Vasarelli-vel csak az érdeklődést, csodálkozást lehet számontartani, mert szellemiségünk egészen más társadalmi talajról indult el és táplálkozik.

D.: Ha már szóba került a tartalom, maradjunk ennél, de a formai, technikai oldalra figyeljünk, ahol a forma „tartalom”, és viszont. A mű „tartalma” pl. a szín is. Ám a grafikai-alkotás maga „nem színes”. Mégis: a nézőben szín-illúziót is kelt. Tehát a mű maga a „teljesség”, amely a műnek az alkotótól „elvárt” igénye. Időben ez után jön a nézőnek az alkotásról elvárt igénye. Mit jelent ez gyakorlatilag?

CZINKE: Legszívesebben fekete-fehér grafikát csinállok. Ez magában hordja a végtelen nagy ellentmondását: a fehértől nincs világosabb, a feketétől sötétebb, s a köztük lévő skálába minden szín belefér. Itt arról is lehetne beszélni, hogy a vonatkoztatás rendszerében a fekete-fehér belső szerkezeti rend a mozgás, arányok, egyensúly, stb. elemekből áll össze „színes” egészé. Ez, mint a mű „rendezett” tartalma, hivatott életre keltetni, lelket adni a kifejezett élettartalomnak, hogy éljen, tehát aktiválja azt, aki kapcsolatba kerül vele. Az alkotástól elvárt igény sokféle lehet, emberrel mérjük, ezért a mű is legyen emberi léptékű. Szóval emberi, de nem akármilyen! A mű ne igazodjék az elvonatkoztatás folyamatában és mikéntjében napi divatokhoz, vagy alacsonyabb mércékhez – követelményekhez – hanem teremtsen meg azt a különöst, amiben eligazodhat az ember, mert neki készült.

Fontos azonban, hogy a művész határt szabjon, önmaga emberi határát, és ne váljék „társadalom kívülivé”, mert ilyen művészet nincs.

D.: Ha valahol találkozik saját művével, el tudja vonatkoztatni önmagától?

CZINKE: Nem. Mindig az akkori, a mű születésének idejében élő állapotot konstátalom ilyenkor. A gyermekkori rajzaimat sem tagadom meg.

D.: Tehát értékeli, s egyben önmaga helyét is keresi?

CZINKE: Azt naponta újra és újra meg kell tennem.

D.: Mi a véleménye a műveiről alkotott véleményekről?

CZINKE: Már egy helyen feleltem erre, de végső soron a vélemények hasznosak lehetnek, ezeket természetesen önmagunkon át kell szűrni, és ha kell, helyére tenni. Arra azonban nagyon vigyázok, hogy a végén ne én vigyem a szamarat

D.: Életműve korántsem lezárt. Az elért eredmények – szokták volt mondani – köteleznek. Eddigi tevékenységét szakaszolta máj?

CZINKE: Nem volt rá időm, de tudom, hogy vannak szakaszok – ha nagyképp lennének – korszakok, melyek különböznek mai alkotótevékenységemtől. Egy dolog az, ami egyes vonalú, az elkötelezettségem. Erre büszke is vagyok.

D.: További céljai?

CZINKE: Embernek maradni, emberül alakítani, formálni a holnapot.

D.: Művészként vagy egyszerű hétköznapi emberként nehezebb élni?

CZINKE: A művész is ember, hogy úgymondjam hétköznapi ember, nem valami számomra vagy garabonciás. A tevékenységi terület összefonódik, csak a művészi tevékenység jólehetőbb, izgalmasabb, nehezebb, gyötrelmesebb, – de hát ilyen a „hétköznapi” emberé is.

D.: Valóban: „hétköznapi” ember a művész. Mindennapjait átlagos emberi normákkal mérjük. De művei az ünnepi pillanatok, amelyek ott élnek velünk a mindennapokban. Miénkké lesznek, s részesei leszünk. Mégis: önálló életet élnek... reménytelenül önállót... falon lógnak szögre akasztva... „azok ott külön világ.” Mégis mindenki ember alkotta emberért valók.

DANYI GÁBOR

A KOZOLT KÉPEK:

Korlát töviskoronával

Kitekintő

Leányfej

A festő

Citerás

Maszk

A favágók ikonja

Tükörben

Fábry Zoltán

A kortárs és a korfelelős

A műfaj maga az újrácú író, – állapíthatjuk meg előljáróban, amikor Fábry Zoltán félszázados írói munkásságát értékeljük; mérleljük annak korszakos jelentőségét, s nyomban hozzátéhetjük: az ilyen művészi egyéniség csak sajátos életformában bontakozhatott ki, s válhatott kivételessé, utánozhatatlanná. A műfaj és életforma ebben az esetben szoros összefügg egymással: mindkettőnek elsősorban a hagyományostól kell különböznie, ellentmondania a mindennapiasásként elfogadottnak; továbbá az esetlegesen felmerülő ellentmondást oly módon kiegyenlíteni, összehangoztatni, hogy az eredeti szellem önmagához következetes, elmélyülő és változatos maradjon, valamint a választott életforma tartalma és minősége ösztönzészerűen hathassék az eredeti, egyéni műfajra, annak jellemvörására és fejlődésére egyaránt.

Am, lássuk előbb Fábry Zoltán életmódját, a szellemi embernek közvetlen környezetét, viszonyát szűkebb hazájához és a nagyvilághoz, elsősorban Európához. Mindenkor vidéken, félrevonultan élt, az európai művelődés nagy központjaival csaknem levelei révén érintkezhetett, nem mintha nem lett volna alkalma néhányszor kelet-szlovákiai kislefaluát hosszabb időre elhagyni, vagy éppen fölcserélni akármelyik világvárossal, elsősorban Prágával: őt Stósz – így hívják szülő- és lakhelyét – visszavárta, s marasztotta, neki a zúgó fenyvesek kedvesebbek voltak mindig, mint a nagyvárosok hangos lármája. A meghitt magánvadász vidékies csöndje és bensősége életelemévé vált, s önmagát tagadta volna, vagy önmagában az író soraszottja volna el, a világviszonylatokban és következetesen gondolkodó-bölcseledő férfit. A mindenkor helyén álló harcost bénította volna meg. A Kassa közelében lévő, vegyeslakosságú Stósz sziklaszilárd talaj az ő lába alatt, menedéke egész életé folyamán: a munka, a nyugalom, az elmélkedés színtere, a Bodva völgyében lévő kis fürdőhely egy egész viláa zaklatásoival szemben békés otthont, alkotó műhelyet biztosított számára; ha olykor az események kizozdították onnan, az egész világ nem tudott neki egy csöndes zugot teremteni, Nem tudott és nem is kellett elmennie a nagyvilág csábító téereire, mert a beteg, vaiúdo Európa köszöntött be hozzá, jelent meg nála alkalmas-alkalmatlan időben. Levelek, folyóiratok, könyvek száza gyűltek szobájába Európa közeli-távoli szellemi gócaiból: nem volt olyan politikai, irodalmi és művészeti csemény, amiről ő azonnal és közvetlenül ne tudott volna. A kislefalu tehát európai távlatokat fogott egybe; szellemi központtá vált rövid idő alatt.

Fábry Zoltán pályája fölényesen igazolja: a félreeső vidék éppen úgy lehet nagy eszmék, sorsirányító elvek születésének melegágya és az érték folyó harcoknak színtere, mint bármelyik világváros: Stósz tehát nemcsak egy különleges életformának, hanem egy eredeti műfaj kibontakozásának is állandó hajlékot nyújtott. A műfaj és az életforma tehát párhuzamosan, szinte egyszerre bukkant nála felszínre reménytelennek látszó időben és viszonylagosan meddő körülmények között. sőt – Fábry pályájának mostani szakaszáról visszaé-kintve – mindazok ellenében teliresedett, bontakozott ki eme kettős, a gondolkodó-bölcseledő személyiséget meghatározó lélettényező. Maradjunk azonban még egyelőre az író életformájának részletezése mellett, s innen világítsunk rá zárt egyéniségének néhány jegyére, alapvető jellegére, hiszen az ő életmódja mindent indokol és magyaráz, hovatovább műfaját is értékeli, értelmezi, színezi, gazdagítja.

Stószon úgy él ő mint akármelyik lakosa e kedves környezetű helységnek: ha megjelenik az utcán, az egyszerű, nagyon igénytelen ember benyomását kelti, úgy jár-kei, öltözködik mint a közeli szomszédja, távoli ismerőse: kerüli a feltűnést, magáról alig közöl valamit; munkájáról, terveiről keveset és halkan szól; vidéki ember, az ő háza az ő vára, a négy fal között viszont – értékes könyvei társaságában – egy egész földrésznek, magának Európának gondolja nehezednek váliára, s e néma csendben a múlt és jelen sorsának vihára tombol, csapdok elemi erővel: a magánosnak tetsző férfit az emberiség sorsa feszíti, szorongatja, készletti írásra, vélekezésre; az ő kéziratai mindenkor hiteles bizonyító okmányai, kiáltó vádiratai az egykorú eseményeknek. A kortárs felelőssége él benne, társadalmi tudata hat, embermentő szándéka dolgozik a könyvtár-szoba írászta melett: őt nem: annyira helyzete, sorsa, életmódja kötötte szülőhelyéhez, mint inkább egyéniségének esz-

mélkedő természete, munkájának folyamatossága, elmélyülésének termékeny csöndje és ezeken kívül több más olyan tiszta, falusias életelelem, mely hangulatát, kedélyvilágot meghatározza és kitölti, nyugtatja és simogatja, szóval: ott érzi ő jól magát, ahol béke, nyugalom lengi körül: tehát a természet legegyszerűbb, egyszersmint legértékesebb adottságai teljesen kielégítik. Különösen szükséges is mindez önéki, akit munka közben az emberiség sorsa, szegények panasza, üldözöttek jajszava, csonkók-bonkák zokogása foglalkoztatja, a kizökkent időt szeretné helyretolni – a szó erejével, a betű hatalmával, a béke, a gondolat igazával. Vakmerő vállalkozás: megvetni lábát az emberiség bűnös áradatának feltartóztatására, perbe szállani az emberietlenség vétkeivel, szemébe mondani a vak hatalomnak tévelygését, önzését – mindezt másokért, az emberiség nemesebb feléért, – az üldözöttekért, hazátlanokért, jogfosztottakért. A politikai önkény bárhol jelentkező embertelenségét leleplezni – stószí magányból! Tettnek és vállalkozásnak mindenkor egyaránt nagy és felemelő az ilyen írói munkásság; tudja azonban, hogy az ő eszmei alapja, a klasszikus marxizmus és alkalmazott változata, a tudományos szocializmus, megingathatatlan, mindenre elégséges magyarázatot nyújt; felelőséget fokoz, tette sarkall, szólásra készítet. Fábry Zoltán mint élő lelkiismeret szól, agítál, lázít, hogy az ember emberhez méltóan élhessék, képességeit kifejleszthesse, szelemét művelhesse.

Ötven év alatt sokat változott a világ körülötte: uralmak dőltek meg, hatalmak porlatnak szét, önkények szelídültek meg, eszmék fordultak fonákjukra: a kommunizmus mindent átvészelt, eközben diadalmaskodott a fasizmus felett, irányítja a világ egyhatodán az emberiség sorsát, biztosítja a békét. Őrzi-óvja az emberméltóságot a kísértő megaláztatások ellenében. Fábry Zoltán a szocializmus mellvértiével védekezve-küzdve, ez ötven év folyamán, olyan sorsot élt meg, és olyan írói egyéniséget alakított ki önmagából, helyzetéből, hogy bizvást el lehet és el kell mondani róla: Európa itteni szőletében nála keményebben, határozottabban csak kevesen állották meg helyüket, ugyanakkor elveiből, a klasszikus marxizmus tanáiból, semmit fel nem adott, árnyalatokban sem módosította, vagy revidálta volna. Emez elvi következetességének és teljességének köszönhetőe egyéni műfaját és személyes életformáját. Nem beszélve most önként vállalt közéleti és pártbeli feladatairól, politikai zaklattatásairól, illavai bebörtönöztetéséről, meg kell állapítani: falusi elvonultságában az utóbbi félszázad történelmét írta, irányította a maga csekély eszközeivel, és most is a jövőt munkálja. Életének külső és belső története egyaránt gazdag, termékeny, egyedülálló, mozgósító.

Égész eddigi munkásságát nehéz és kockázatos vállalkozás lenne egy valamilyen tetszős-hangzatos fogalom alá vonni: életműve a kínálózó és hasonítható megnevezések fogalomkörén kívül esik: valamennyinél több, mélyebb, egyedibb, következetesebb egész tevékenysége. A lényegét ebben a vonatkozásban Gaál Gábor közelítette meg, a Korunk egykori naqyszerű szerkesztője „kortárs”-nak és „korfelelős”-nek nevezte egyik korai műve ismertetésében. Valóban a „kor” – a két találó elnevezés egyező tagja – lelkét, szellemét vizsgálja, ellenőrzi, magyarázza, cáfolja, helyesbíti azokban a sűrűn keletkező cikkekben, tanulmányokban, előadásokban, melyek az utóbbi évtizedben csaknem tíz kötetben jelentek meg; ezek szövege egyébként a legkülönbözőbb sajtótermékekben láttak annak idején napvilágot. Egy-egy könyve, vagy akár csak egy-egy rövidebb elmefuttatása, rönke jegyzete olyan mélyzengésű, mint a felemelt tengeri kaqylóhéj; ahogy abban egy óceán élete, moraja zendül meg, úgy harsog, kiált, zajong, lázad egy-egy Fábry-írásban saját korának története: az eszmék csatája és győzelme, az érvek elenyervek viaskodása, diadala hangzik fel, szólal meg úira az ő szavain keresztül. A mindenkor mindenre felelő kortárs beszéde, véleménye, tiltakozása az a „mély hang” – a kommunista órálló lelkiismeretének biztonságtevése –, mely az írott betű meggyőző erejével építi, erősíti a nemzetközi mozgalom bástyáit mindenütt, ahová csak eljuthat. Ő tehát az a kortársunk, aki egyetlen pontra, a stószí íróasztalra tudta helyezni az emberiség sorsát, az ő felelősége, emberisége vissza- és előrehat: mérlegeli a múltat, munkálja a jövődőt. Embertelen múltat kárhoztat, felemelő jövőt vetít elénk. A falusi magányban ezek szerint százezrek sorsáról folyik szüntelenül a világos beszéd, az emberséges hang, a vox humana.

A kortárs és a korfelelős Fábry Zoltánt az antifasizmus avatta íróvá, gondolkodóvá, az készítette tettekre, sarkallotta feladatokra: e magatartásból fejlesztette ki tulajdon műformáját, melynek nevé is ő adta: antifasizmus. „Az antifasizmus mint műfaj, a magatartás igénye. Korfordulón a magatartás tudatos emberséget követel. Az antifasizmus mint

műfaj az irodalom humanumbölcseletét jelenthette: valójában, mint még soha máskor, az embert az embertelenségben" – indokolja egyik helyütt, majd hozzáteszi: „Az antifasizmus: világigényű műfaj. Az emberiség és emberség közös nevezőre hozott korműfaja a világháborúk századában. Az antifasizmus korunk embertelenségének reakciója: korembertelenséget vétőző, leleplező, hatálytalanító kollektív tudat. – Az antifasizmus reakciója: forradalmi ellenállás, forradalmi folyamatosság. A fasizmus maga a megtestesült ellenforradalom.” Nos, a világszerte egyre gyakoribb ellenforradalmi tünetek, megmozdulások leleplezése biztosítja, indokolja az antifasizmus műfajának mai létjogosultságát, erről egyébként Fábry ekként nyilatkozott legutóbb: „A fasizmus jelenvalósága kivédhetetlenül kényszeríti az antifasizmus aktivitását. Az antifasizmus e szerepét hatványozottan húzza alá: az atombomba a szellem öngyálzata, öngyilkossága. – Az antifasizmus jogaiba lépett: népek riasztó kötelessége lett. Világműfai útra: a világ ügye, sorsa, jövője. Ellenállás a világot robbantó embertelenséggel, felelőtlenséggel, a fasizmussal, az atomhilizmussal szemben. Az antifasizmus a riasztás és ellenállás műfaja. Soha nagyobb szükség nem volt riasztásra, soha indokoltabb kötelesség ellenállásra. Írók, írástudók ma nem ismerhetnek más műfajt. Ideje, hogy mindenki elfoglalja újra őrhelyét. Örzők voltunk, örzők vagyunk és örzők maradunk a strázsán. Emberek az embertelenségben, emberek az embertelenséggel szemben: a műfaj törvényét betartó és betöltő antifasizmus!”

Élete és példája bizonyítja: a stószói strázsa, a virrasztó szellemnek ez az őrhelye olyan magasztal, ahonnan – a vidék magányából – az egész emberiség sorsa, jövője áttekinthető és védhető; egy világelelentségű mozgalom világító tornya emelkedik a magasba – figyelmeztető jelként, az emberi becületesség felkiáltójelként.

Az antifasizmus mint műfaj, a kommunista vilámozgalom harci eszköze, komoly és sokrétű követelményt támaszt művelőivel szemben. Elsősorban teljes és világos tájékozódást a világ eseményeit alakító erők viszonylatában, és e vonatkozásban az egyidejűségnek volt és van a lefontosabb szerepe: a reakciós, ellenforradalmi, revíziós jelenségek, mozgalások azonnali felfedezése a hazai események közt, a neofasizmus fellépésének mulaszthatatlan leleplezése a nemzetközi politikai életben. Meakövetel továbbá egy sereg ismeretanyagot: a gazdasági és politikai földrajz, népességtörténet, diplomácia, a munkásmozgalom múltja és jelene maán- és közjoi, alkotmány-, had-, gazdaságtörténet, népraiz, nyelvészet, irodalom- művészettörténet, tömeglélektan egyes fejezeteinek vagy egészének beható ismerete nélkül az antifasizmus félkarú óriás, a proletáriátus történeti szerepének, a nemzetközi munkásmozgalom időszerű feladatainak szemellett-tartása természetesen és elodázhatatlan követelmény. Mindennek koronája a tudományos szocializmus természetszerű ismerete, hírdetése és kizárólagossága. Fábry Zoltán otthonosan mozog mindezekben, sőt rendkívül döntő ismeretekkel, tájékozottsággal rendelkezik; a kívülálló ember nem aváz eléggé csodálkozni afölött, hogyan jutott minderre ideje, és miként került birtokába a feltételezhető és valóságos forrásoknak (folyóirat, könyv, brosúra stb.), ráadásul egyik-másikról már megjelenése pillanatában értesült, a legtöbb hamarosan birtokába is került levelezés, ráadás sokmindent közölt felszínesen, kivonatosan, de csakis futó értesülések szerzésére alkalmas. A mi írónk – könyvei tanúsága szerint – elsőkézből szerezte ismeretkörét, tájékozódását: nemcsak azokat a lapokat-folyóiratokat olvasta rendszeresen, amelyeknek munkatársa volt, hanem elszórt idézetei arra vallanak, hogy a magyar, német, szláv nyelvű sajtótermékek ösztönét nézte át rendszeresen, és tanulmányozta őket módszeresen. Mindent otthonában végezhetle el, egy közkönyvtár olvasóterme nem lehetett volna elmélyülésének alkalmas helye, a falusi maány egyik előnye! – a zavartalan olvasás, tanulmányozás, érlelés folyamatos alkalma. A könyvek pedig karmozdulatnyira vannak tőle, ez is a megbízható tájékozódás feltétele, lav bontakozik ki előtűnk az író életformájának nagyszerűsége és termékeny változata, mindennekfelett pedig választott műfaja művelésének a gazdaság lehetősége. Nem szabad feltételeznünk, mintha a források megszerzése valami könnyű lehetett olykor-olykor Fábry Zoltán számára (bizonyára számos, fontos művet eljuttatott hozzá a nemzetközi proletárszolidaritás is): a polgári és jobboldali hivatalosak időnként eléggé meanehezítették az ő eltersórt, pusztá létezését is, ezt tudja, annál inkább kell csodálnunk kiemelkedő teljesítményeit, nyilvánvaló eredményeit: a folytonos írást, a megrendítő sorokat idéző sorokat mindig papírosra vetette, az önkény csak átmenetien akaszthatta meg azok közlését. Mindenesetre nem tudhatjuk, hogy hány kiadható kéziratköteg lappang még birtokában. Műveinek megjelenését felsorakoztala

cikkjegyzék ékesen beszél arról a küzdelemlről, melyet ő a nyilvánosság elé kerülése érdekében, különösen a két háború közt, folytatott, leginkább pedig a német-fasiszta-gyámságú szlovák köztársaság ideje alatt.

Mindegyik könyvének különleges sorsa és tartalma van, valamennyi önálló arcállal mutatja meg íróját. (Mellesleg: ma már nem könnyű egynehányhoz hozzájutni. A hazai olvasók az író születése hetvenedik évfordulója alkalmából kiadott Hazánk, Európa című kötet válogatott közleményei alapján ismerkedhetnek meg vele: ez az egyetlen, eddig Budapesten megjelent műve, minden más Pozsonyban látott napvilágot: itt is, ott is jelentőségükhöz mért kevés példányban.)

Amikor a módszeres olvasó a tizedik Fábry-kötet végére ér, fájó érzéssel tekint végig rajtuk: rögtön hiányérzete támad, várja-keresi az újabbat: noha a kötetek tematikája lépcsőzetesen épül egymás mellé, az olvasó mégis kielégítetlennek érzi magát; az író szándékosan teszi azt, mert egyik kötet a témát felsorakoztatja, a másik ugyanazt tovább fejleszti, a harmadik (és a továbbiak) az egészet összegeznek. Kévs író gazdálkodik ennyire bölcsen javaival, mint éppen ő, mindenkor könnyen áttekinthető terepet nyújt a kutatónak, bírálónak, eléri mindezt nagyszerű csoportosítással, kiváló bevezetőkkal vagy utószavakkal. A kortárs friss, ösztönző szemlélete, új és újabb nézetei nemcsak a témavilág változatairól bizonykodnak, hanem a szerző mély lírájáról, nagy, korszakos felelősségéről is tanúskodnak: a korfelelős józan-józanító szava, világos ítélme, meggyőző ereje oly vonzást gyakorol az olvasóra, hogy az valóban tovább kísérné íróját – akár a tetekig. A gondolat igaza című kötet például a szellem, a haladó gondolat mártírjainak, a tragikus magyaroknak, cseheknek állít emléket, keresi az elődöket és megtalálja a múlt párhuzamait is; mindezt kiegészíti A béke igaza kötet cikksorozata, mely a korafasiszta jelentkezésére vet fényt; a Palackposta a dühöngő fasizmust mutatja be; a Hidak és árkokban visszatér ismét a béke és a gondolat igazának újabb bizonyítására; Emberek az embertelenségben a Palackposta témakörét mélyíti ki; a Kuria, kvaterka, kultúra viszont az egykori szlovenszói magyar polgárság és proletáriátus politikai és irodalmi életének bírálatát foglalja magában; a Harmadvirágzásban a mai csehszlovákiai irodalmi élet magyar harmadkorát tárgyalja: elindít, értékeli és bírál új tehetségeket; egyik legjelentősebb és legnagyobb viszonyt keltő gyűjteménye az Európa elrablása, ez lesz bizonyára egyik legelőbb, legfontosabb műve, ebben az 1962 óta írt és a közelmúlt, napjainkban újjáéledő fasiszta mozgalmakat leplezi le, ahogy az világszerte felszínre lép. A Valóság-irodalom viszont szemlékötete, a két világháború közt, a kolozsvári Korunk részére írott könyvismertetések közül, itt derül ki, hogy Fábry vigyázó szeme mi mindent meglátott – és hozzá milyen jól! – a haladó irodalom termékei közül; a káros, romboló szellemnek ugyanakkor milyen határozottan állotta útját.

Nagy szellemek egyengették az ő útját, tágitották látókörét, fokozták éberségét, igazolták felelősségét; nagy példák lebegtek előtte: a marxizmus mindenkori kiemelkedő képviselői mellett Thomas Mannak és körének Fábry egyik leghívebb tanítványa; a harcok kommunista irodalom legtöbb kortárs-alakja eszményképe; Ady Endre társadalmi nézeteit, politikai végrendeletét nála senki jobban meg nem értette; József Attila és Radnóti Miklós költészetének hívatott magyarázója; nyílvántartója és megőrzője a haladó emberiség számtalan kisebb-nagyobb képviselőjének is.

Fábry Zoltán egész életét egyetlen műfaj művelésére tette fel; minden sora, összes nyilatkozata, valamennyi megnyilvánulása arról tanúskodik: ő ma itt – Európa e szögletében – az egyik igazmondó, a béke hírdetője, a szabadság szenvedélyes hőse, az egész emberség felelőse. Fábry Zoltán igaza a jövőre mutat, az ő igaza a vox humana, az ember hangja – az embertelenség évadjaiban, az embertelenség ellenében. Előde nincsen, csak követői lehetnek és kellene is, mert azok számától függ a következő korszak szebb jövője, biztos békéje és nyugodt fejlődése.

PAKU IMRE

„Ajándék a nemzetnek“

- Franyó Zoltán, a műfordító -

„Ha fordítunk, a lefordíthatatlanlg kell előre törnünk; csak akkor látjuk igazán az idegen nemzetet, az idegen nyelvet.”

(Goethe)

A komparativizmus reneszánsza hatványozott mértékben hívja fel a figyelmet az „Ars interpretandi” művelőire, hiszen az irodalmi hatások fő eszközeinek éppen a fordítást tekinthetjük. De a fordító távolról sem csak „közvetítő”: egy idegen nyelvű irodalmi mű újraalkotása az anyanyelven mindig alkotói tett, ahogyan Babits mondta: „ajándék a nemzetnek”.

Vörösmarty, Petőfi, Arany: csúcsot jelent a magyar műfordítás történetében is. A merce, amelyet ők állítottak fel, igen magasnak bizonyult: csak a Nyugat költői forradalma volt képes elérni. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, – hogy néhányat említsünk a legnagyobbak közül – munkássága révén érlelődött a fordítás művészi mestersége.

A Nyugat nagy műfordítói egyéniségeinek példaadó, pezsdítő hatása napjainkban sem szűnt meg. Irodalmunk gazdag kimagasló tehetségű „tolmácsokban”. Illyés Gyula, Nagy László, Weöres Sándor és mások költőként és fordítóként egyaránt európai híresek. Furcsa módon éppen műfordításirodalmunk nesztorának, egyik vezéregyéniségének neve cseng kissé idegenül az átlagolvasók körében. A „beavatottak” is inkább csak érzik mintsem tudják, hogy minő értéke irodalmunknak Franyó Zoltán szinte összehasonlíthatatlanul gazdag műfordítói tevékenysége. Az agg költő – az elmúlt évben múlt nyolcvan éves – iránt bizony sok még a magyar könyvkiadás adóssága: tudatosítania kell, – az érzelmet helyett – hogy fordításai nemcsak határainkon túli irodalmunk, hanem az egyetemes magyar irodalmi élvonalába emelték a Romániában élő és alkotó Franyó Zoltánt. Az Európa Kiadó – övé az érdem – megkezdte a tolmácsolást: 1967 végén Lirai világtájak címmel megjelentetett Franyó Zoltán életművéből egy hatszáz oldalas reprezentatív válogatást.

„A pokol tornácán”: ez a címe a bukaresti Irodalmi Kiadónál a közeljövőben megjelenő Franyó-kötetnek, amelyben a publicista és az irodalompolitikus szólal meg. „És ha valaki ma azt kérdezné tőlem, mit tartok eddigi életem legtöbbre becsült értékének –, azt válaszolnám: a küzdelmet. A harcot, a nem egyszer kilátástalannak tűnt viaskodást a társadalmi igazságosság és az emberiség szellemének győzelméért. Gyarló tollal is a legfenségesebb ideálokért!” – írja az előszóban. (Napjaink, 1968/6.)

A fenséges ideálok, az alkotó, az újraalkotó munka szolgálatának eszméje vezette a műfordító tollát is. A századelőn induló ifjú költőnemzedék tagjaként kóstolt bele a világirodalom szépségeibe. Már a háború kitörése előtt készen volt egy tekintélyes költészeti antológiája Gömöri Jenő Modern Könyvtára számára. A háború azonban megakadályozta a kötet megjelenését és eltérítette Franyó Zoltán útját az úttörő fordítógárdáétól. A frontra sodródik, a Tanácsköztársaság összeomlása pedig emigrációba űzi. Öt évi bécsi tartózkodás után tér vissza Aradra; itt már mindenképpen távol van a hajdani magyar élcsapatától. Később Temesvárra települ, ahol mindmáig igen tevékeny irodalmi életet él.

Több mint négyezer verset ültetett át magyarra, ugyanakkor Ady Endrét és más költőket németre és románra fordított. Ő fordította le Thomas Mann számára József Attilának hozzá írott versét is. Nagyszabású költői antológián dolgozik, melyben a világlíra szinte valamennyi remekének adaptálására törekszik. Az antológia első három kötete (Évezredek húrjain; Marosvásárhely, 1958–1960) jelent meg eddig.

A Lirai világtájak – hat évtizedes műfordítói tevékenység keresztmetszete – is Franyó Zoltán átfogó, rendszerező, enciklopédikus alkatáról tanúskodik. Ez huszonharmadik műfordítás-kötete. A mintegy félezer vers kiapadhatatlan becsőgyát bizonyítja. E lázas alkotókedvet az ugyancsak romániai magyar költő, Endre Károly a kötet szubjektív benyomásokkal teli, lírai hangvételű előszavában így kommentálja: „... Szerelmese a versnek

Franyó Zoltán. Idegen ponpában látja kinyitni, és nem tud ellenállni annak a váagnak, hogy a mi számunkra, a mi nyelvünkön új életre ne keltse... Nem olyan ez a célkitűzés, mint a gyermekek sohasem teljesedő álma, hogy átjussanak a szívárvány boltja alatt? Mert sohasem láttam tőle mást, mint menetelést a szívárvány felé. S csak most nyílik ki a szemem e vajúdó, küzdő, rettegő és mégis reményekkel telt világban arra, hogy a költő mindig a szívárvány felé menetel, különösen akkor, amikor önfeláldozó kitartásai össze akarja fogni a széthúzó népeket, s meg akarja valósítani a szellem és az érzés, a nemzetek és nyelvek egyetemességét."

E válogatott versfordítás-gyűjtemény három évezrednél nagyobb korszakot ölel át: időszámításunk előtt 1300 körül élt óegyiptomi Echnatontól az alig 26 esztendőös román Ana Blandináiig. Kínai, óegyiptomi, görög népdalok fordítása, arab, hindu, perzsa, latin költők tolmácsolása jelentette Franyó Zoltán számára a mesterségbeli tudás elsajátításának nagy iskoláját. „A klasszikus metrum összeegyeztetése a magyar nyelv hangsúlytörvényeivel, a metrikus sajátosságok és a prozodikus hangsúlyok törvényszerű és kivételt nem ismerő egybehangolása az, amit Franyó Zoltán, mint a klasszikusok műfordítója, megvalósított. Kezdve az elégiaköltők hősi hexameterével és disztichonjaival, folytatva a dór lírával, a jambikus és trochaikus di- és tripodiákkal, tetrameterekkel, a lágyan táncszerű ringató aeol lírával, egészen az alexandriai, hellenisztikus korszak eklogáinak és szabad verseinek folyamáig, az ókori zenehatások és zenei, jobban mondván táncritmusok életre keltésével újat teremtett a műfordításban.” Példaként Franyó Szapphó-fordításait említhetjük. A szapphó vers ütemének zenei hullámzását, a szerelmi vágy különös színeit kitűnően adja vissza:

Búcsúdál egy leányhoz

Szinte istent látok a boldog arcú
férfiban, ki szembe veled leülhet,
és közelről szívja be hangod édes
enyhe varázsát

és üditő, friss kacajod! – De rémült
kín vonaglik fulladozó szívemben
mert ha rád pillantok, a torkomon már
elhal a hangom,

nyelvemen megbénul a szó, bizsergő
bőrömön kis, furcsa tüzek cikáznak,
két szemem, jaj, elborul, és süket zaj
zúg a fülemben!

Homlokomról dül a hideg verejtek,
minden izem reszket, a sarju-fűnél
sárgulóbban szinte halálra késznek
látszom, Agallisz.

Mégis el kell tudni viselni mindent...

Franyó Zoltán fordított Dante és Shakespeare szonetteket, Goethe, Puskin, Baudelaire, Apollinaire, Broniewski, Rilke, Majakovszkij, Wolker, Lorca, Eluard, Nezval, Neruda verseket, eredményesen kísérletezett afrikai, amerikai, angol, latin-amerikai, olasz, osztrák, és más nemzetiségű lírikusok verseinek magyarra fordításával. A világlíra legfrisebb termése is visszhangzik húrjain. Jevtusenkonak például hat verse kapott helyet e gyűjteményben, de megtalálni a közelmúltban elhunyt Salvatore Quasimodo, vagy a görög Jannis Ritszosz nevét is a költők között, akik Franyó Zoltánt művészi tolmácsolásra ihlették. Ezernyi szín – a legősibbtől a legmodernebbig – amelyből a felsorolás csak a legélénkebbeket emeli ki.

Külön antológiát lehetne összeállítani a 19. századi román költőktől – Cosbucról, Macedonskitól és másoktól – fordított versekből, és kötetnyire duzzadt a Franyó Zoltán által magyarul megszólaltatott mai román líra.

A román irodalom berkeiben rendkívül otthonosan mozgó Franyó Zoltán egyike a legjobb Eminescu fordítóinknak. A világirodalmi rangra emelkedett költő lírája megkü-

lönbötetett helyet foglal el Franyó Zoltán műfordítói oeuvre-jében. Titkos vágya, hogy a teljes Eminescu az ő tolmácsolásában szólaljon meg magyarul. A Lírai világtájakban közölt tizennégy Eminescu vers a kötet legszebb darabjai közül való. Eminescu gondolatgazsága, művészi kifejező ereje, formaművészetének sajátos egyéni ritmusa Franyó Zoltán tolla alatt nem szenved csorbát. Eminescu egyik közismert szerelmes verse Franyó Zoltán tolmácsolásában így hangzik:

Ó, mért nem jössz ide?

Már útra kelt a fecske mind,
diólevél pereg le kint,
a szőlőt dér teríti be.
Ó, mért, ó, mért nem jössz ide?

Siess vágyó karomba hát,
hadd nézzek szomjazón reád,
fejem pihenjen édesen
hó-kebleden, hó-kebleden!

Hányszor bolyongtunk egykoron
a völgy ölen s a hegyfokon,
s fölkaptalak szép könnyedén
ezerszer és ezerszer én!

Van itt a földön nő elég,
kinek a szemében csillag ég,
de bármily édes bájt lehel,
nem érhet el, nem érhet el!

Hisz te sugáرزol egyre friss
derűt komor lelkembe is.
nem szebb a csillag fénye sem,
ó, kedvesem, ó, kedvesem!

Most újra késő őszre jár,
a lomb az útra hull le már,
kopár lett a lanka és csalit...
Mért nem vagy itt, mért nem vagy itt?

Ez az átültetés is magán viseli Franyó Zoltán műfordítói erényeit: a filológiai pontosságot, a metrikai hűséget, a szóképzőgazdagságot és azt a képességet, mellyel a műfordítást az eredetivel egyenrangú alkotássá tud tenni. Tökéletes stílusérzék, gazdag költői véna, minden rezgésre rezonáló érzékenység a jellemzője Franyó Zoltán fordításművészetének, és – mint az idézett mottóban Goethe mondja – a lefordíthatatlanig igyekszik eljutni, hogy látassa az idegen nyelv szépségeit, az idegen nemzet szellemi értékeit.

„...művészi fordítást csakis költő nyújthat... Kell, hogy kongeniális, testvérlélek legyen...” – idézi Szabó Ede Osvátot A műfordításról című friss tanulmánykötetében. Nem abszolútíthatjuk e kijelentést, az viszont kétségtelen, hogy az újratemtés folyamatában sok a párhuzamos jelenség a vers születésével. A műfordítás azonban misszió. Franyó Zoltán – duzzadó egyéni költői vénáját átengedve a reprodukálás művészetének – egy emberöltőre vállalta ezt a missziót, hogy a magyarság számára közkinccsé tegye a világ költészetének drágaköveit. A kulturák cseréjének kiemeikéző egyéniségeként, a magyar nyelv művészeként, műfordításirodalmunk nagy alakjaként hivatott figyelmünkre és megbecsülésünkre.

CSONGRÁDY BÉLA

A 75 éves Krleža

A hozánkban – a jelentőségéhez mérten – kevésbé ismert horvát író Miroslav Krleža sorsát, munkásságát sok szál fűzi Magyarországhoz. 1893-ban született Zágrábban, polgári családból származik, rokonsága az akkori Osztrák-Magyar Monarchiában ágazott szét. Tanulmányait a szülővárosában kezdte, majd a pecsi Hadapród Iskolán töltötte 4 évet, utána a budapesti Ludovika hallgatója volt. Erre az időre esik megismerkedése a szét. Tanulmányait a szülővárosában kezdte, majd a pecsi Hadapród Iskolán töltött 4 magyar irodalommal, mint később írja: Petőfi és Ady hatására lett költővé. Később fordította horvát nyelvre az Apostolt, majd tanulmányt írt Ady Endréről. Részt vett az I. világháborúban, utána pedig az irodalomnak és a horvát nép szabadságáért vívott küzdelemnek kiemelkedő harcosa.

Az I. világháború idején kezdi költői pályafutását, első verseiben bemutatja a háború borzalmaival, a horvát nép nyomorúságos helyzetét. Az elsők közt ismeri fel a nagy Októberi Szocialista Forradalom hatalmas történelmi jelentőségét, versben üdvözli a győztes forradalmat és segítségét kéri sokat szenvedett népe számára.

Politikus és pártos író, vallja, hogy az irodalomnak az a legfőbb kötelessége, hogy segítse és támogassa a nép küzdelmeit. Minden alkotása a múlt igazságtalan társadalmi rendszerének a leleplezése és bírálata, az új társadalomért vívott küzdelem eszmei harcoss társa. Krleža személyesen is küzdött mind az Osztrák-Magyar Monarchia, mind a félféudális Jugoszláv királyság ellen. A két világháború közt folyóirataiban kiméletlenül bírálja hazája elmaradottságát és az azért felelős uralkodó osztályokat. Ezért sok üldöztetésben és zaklatásban volt része és csak 1945 hoz változást az ő életében is. A felszabadulás után sorra adják ki műveit, melyek közül a legjelentősebbek magyar fordításban is megjelentek. Egy ideig a Jugoszláv Tudományos Akadémia alelnöke, majd a Jugoszláv írószövetség elnöke volt. A sok közeleti feladat kissé elvonta az irodalmi alkotó munkásságtól, de 1960 után új, nagy alkotói periódusa kezdődött.

Krleža rendkívül sokoldalú író. Pályáját költőként kezdi, utána novella-ciklust ír a háborúról, dráma-ciklust a horvát uralkodó osztály, a horvát dzsentrri pusztulásáról. Regényei, esszéi, vitairatai, újabb versei sorra jelennek meg. Csak a cél azonos minden művében: küzdelem a horvát nép szabadságáért, küzdelem az elnyomók, a kizsákmányolók ellen, küzdelem az emberi haladásért.

Háborús novellái magyarul a **Horvát hadisten** c. kötetben jelentek meg. Hiányzik ezekből a novellákból a háborús elbeszélésekre olyannyi jellemző heroizmus. Könyvtelenül reális itt minden. A borzalmas képek, leírások tiltakozás a nemkevésbé borzalmas valóság ellen. Itt nincsenek hősök, – itt mindenki áldozat. Pedig a történetek hetköznapiak, nem nagy csatákat, hősie, véres győzelmeket írnak le, hanem az egyszerű horvát paraszt, a közkatona szemével nézik az eseményeket. Ezek az emberek éhező családokat hagytak otthon, a fronton pedig idegen érdekekért sebesülnek, halnak meg, – ez a háború, ez a harc nem segít az ő helyzetükön. A szegénység és a kiszolgáltatottság ekkor még örökösnek tűnik, ezt hirdeti a papjuk is:

„Mindent, ami van az Atya Úristen teremtett ilyenek;
(Dicséret és dicsőség Néki!) S a koldus parasztot
is ő teremtette koldusnak és parasztnak. Így van ez
megírva a plébánián és a telekkönyvben.”

A kötet egyik legkiválóbb műve a **Három honvéd** c. elbeszélés, mely egyetlen nap története. Hősei – Ratkovics százados, Skomrak honvéd és Racsics honvéd régi ismerősök, osztálytársak. Ezredük egykori iskolájukban van beszállásolva, s az a nap, melyen a történet játszódik az utolsó békés nap. Ennek ekkor jelképes ereje van: még történhetne valami... De a következő nap a század a frontra indul, utána már csak a pusztulás jöhet, a halál. Kiténően ábrázolja az író, hogy az osztálytársadalom, a társadalmi kasztkonvenciók mennyire elszakítják egymástól a régi barátokat, hogy a dzsentrri százados és a szegény családból származó honvéd – a két gyermekkori barát – mennyire eltávolodott egymástól, szinte már egymás szavát sem értik. Ahogy a százados régi osztálytársait gyötri és üldözi, úgy üldözi és pusztítja az uralkodó osztály saját népét.

Az író jól látta: az igazi ellenség nem az orosz vagy az olasz baka, a fegyvereket másfelé kell irányozni. A háborús novellák után a társadalmi problémák kerülnek az elbeszélésekben előterbe. Az **Ezeregy halál**-ban már a forradalomért küzdő illegális harcosokat ismerjük meg, akik tudatosan vállalják a veszélyt és a szenvedést az új, a jobb és emberibb világért.

Ezt az új világot mutatja be Krleža a **Kirándulás Olaszországba** c. útirajzában. Az 1926-ban megjelent írásban az intervenció és a polgárháború pusztításain még alig túlélő Szovjetuniót mutatja be rendkívül tárgyilagosan és hitelesen. Nagy írói bátorság kellett ehhez akkor, amikor még a legtöbb polgári újság a rágalmak özönét zúdította a fiatal szocialista államra. Látja a kizsákmányolás alól felszabadult nép alkotó lendületét, lelkesen szól az élő leninizmusról. A Munkásmozgalmi Múzeum bemutatása közben tiszteleg a forradalom hősei előtt. Nem hallgatja el a nehézségeket sem, de vallja, hogy a jövő a szocializmusé.

Míg az író a Szovjetunióban épülő szocializmusról ír, addig hazájában mind jobban előretör a faszizmus. A horvát nép szabadságát a Monarchia zsarnokságától való megszabadulástól várták, de ez nem következett be. Az osztrák-magyar elnyomást a feudálkapitalista szorb elnyomás követte. Ez az elnyomás megakadályozta az írótt abban, hogy továbbra is a jelen, a munkásosztály problémáival foglalkozzék, ezért az író a múlt felé fordul, a monarchia társadalmát mutatja be, a horvát nemesség pusztulását ábrázolja.

A **Glembayak** c. dráma-ciklusában, melyet az utóbbi években hazánkban is bemutattak – a történelmi uralkodó osztályok teljes lezüllesztését, erkölcsi megsemmisülését írja le. A hitelesség kedvéért a drámák mellé egy novella ciklust is ír Krleža, melyben részletesen bemutatja a családot, mely a horvát nemesség típusa. Mind a drámák, mind az elbeszélések lerombolják a hamis történelmi illúziókat, a nemesség vélt nimbuszát. A szereplők közül azok, akik a régi rend konzerválásaért küzdenek, mind gozemberek és szélhámosok, a többiek legjobb esetben is tehetetlenek, akarat nélküli alakok, akik nem is élnék tulajdonképpen, hanem csak vegetálnak.

A **Glembay LTD** egy bankár család összeomlását mutatja be. Egyetlen éjszaka története az egész dráma, mégis egy egész világot ismerünk meg ezen az éjszakán: egy egész hazug világ omlik össze előttünk. Látjuk a társadalomnak a korhadtt rendszerét, melyet csak a diktatúra tart fenn, megismerjük a gazdagok embertelenségét, ezért a pusztuló és egymást pusztító alakok sorsa nem részvétet ébreszt bennünk, hanem határtalan megkönnyebbülést. Az egyetlen rokonszenves figura Leone, a festő, aki csak gyilkossá válva tud tiltakozni ez ellen az embertelen világ ellen. Az **Agónia** c. dráma a horvát dzsentrí haláltusáját ábrázolja. Az egyetlen életképes szereplő – Laura sorsát is megpecsételi az a tudat, hogy számukra az egyetlen alternatíva az erkölcsi megsemmisülés, vagy a fizikai pusztulás, a halál. Egy személy hiába próbál kitörni ebből a sorsból, hiába próbál dolgozni, másképpen élni, a környezete megbénítja: Laura nem tud azonosulni a rosszal, de küzdeni sem képes ellene, ezért választja a halált. A **Léda** c. drámában már azokkal találkozunk, akik az erkölcsi megsemmisülést választották. Mivel el sem tudják képzelni, hogy dolgozva is lehet élni, a vagyonhoz a jóléthez való ragaszkodásban a jellemük is teljesen feloldódik. Minden szereplő élete valságba kerül, de egyik sem képes arra, hogy változtasson rajta. Ezeket az alakokat már csak a tehetetlenségi erő mozgatja.

Hasonló kép tárul elénk a **Filip Latinovicz hazatérése** c. regényben is. De ebben a műben már nemcsak a Monarchia és annak társadalmának a bírálatairól van szó. A címszereplő, aki festőművész két évtized után tér vissza Zágrábba, szülővárosába. Még a monarchia-korabeli várost hagyta ott és a királyi Jugoszláviába tér vissza. A régi emlékek és az új élmények kontaminációja a regény. De a jelen kísértetiesen hasonlít a múltra. Itt semmi sem változott! – hívja fel a figyelmet az író. Ez az összehasonlítás egyben bíráló is az új társadalom felett. Csupa negatív figurával ismerkedünk meg, a feudálkapitalista társadalom „krémje” ez. Az egyetlen rokonszenves szereplő Filip, a festő. De ő sem lát kiutat, ahelyett, hogy harcolna ez ellen a társadalom ellen, pusztulásuk szemtanúja és krónikása lesz.

A 30-as években újabb veszély fenyegette a sokat szenvedett horvát népet és egész Európát. Az előző művekben bemutatott haladó társadalom nem volt képes ellenállni az új, a még nagyobb veszélynek, a faszizmusnak. Az **Európa ma** c. röpiratában a

polgári önelégültségben élő, felelőtlen, a burzsoáziát kiszolgáló értelmiség felett mond ítéletet, akiknek feladatuk lenne, hogy felhívják a figyelmet a közelgő veszélyre, de elhelyt azt hirdetik, hogy minden a legnagyobb rendben van.

Krleža állítja, hogy a fasizmusnak csak a sorsközösségben élő kis népek összefogása tudna ellenállni. A közös múlt, a hasonló sors alapján akarja felsorakoztatni a kis népeket a közös ellenséggel szemben. A történelmi példa felelevenítésével cáfolja meg azokat az álprófétákat, akik a fasizmustól a nép sorsának javulását, a bajok megoldását várták. 1936-ban íródott nagyszabású ballada ciklusában (**Éjszakának viarasztója** címmel jelent meg magyarul) végigvezet a horvát nép történetének főbb állomásain. Bemutatja, hogy az egyik kizsákmányolási formát követte a másik, a török elnyomást az osztrák-magyar, majd a szerb elnyomás. A történelem tanulságával bizonyítja állítását: a német fasizmus nem hozhat semmi jót a népnek. A fasizmus ellen küzdeni kell. Krleža a balladákat a népi énekes Petrica Kerempuh, — a horvát Thyl Ulenspiegel — nevében írja. De Petrica sokkal tragikusabb sorsú, mint német rokona. Mint egyik kiváló kritikusunk írja: „Az úrpukkasztó Thylből a grófi szerűket gyűjtogató gyűlölet enekese lett.” Ezek a balladák azért is érdekes számunkra, mert számos magyar vonatkozásuk is van. „Krleža minden írásával úgy vagyunk, hogy adalék saját történelmünkhöz.” — mondja a fentebb idézett kritikusa. A legrégebbi kort idéző balladák a török időket írják le. Ennek a kornak a balladáiiban mint jó testvér, nemzeti hős szerepel Gubech Maté, a parasztvezér. De feltűnik a nép nagy ellensége, Werbőczy is, aki törvénybe foglalta a nyomorúságot; aki isten akaratának tünteti fel a kizsákmányolást.

„Azt, hogy a káptalant isten teremtette,
tőle való Konvent, Országgyűlés, privilégium,
Klauzula és Dekrétum...

Az ki nem így hiszi, pusztitassék kénnel,
írtassék szurokkal, máglyáknak tüzével,
hamuba hamvadjon, s szelek szórják szejjel.”

A ciklus egyik legszebb alkotása a **Ködben** c. ballada. Az első sorok szimbólikusan ábrázolják a máj-már elviselhetetlen nyomort és szenvedést. Utána felhangzik a látító, a felkelésre hívó szó is:

„Bánt, ispánt, kapitányt a balta élire!..
Hogyha föl nem kelünk, föl nem is támadunk;
Három hordó lőpor, ólom a nagy pörbe,
Brezsice népe is mind-mind velünk jönne.
Mindegy ma vagy holnap vetnek sírgödörbe.”

Szót kap a balladákban a dalnok sorsa is, bemutatja saját korát is. Megtudjuk, hogy mi bénítja ezt a kort, melynek a legjobb fiai választhattak a behódolás, az árusulás vagy az üldöztetés között.

„Bitót kapsz vagy szobrot, mars hát színvállasra:
Volahány szobor van, meg is van az ára, —
Aki becsületes, hurkot a nyakáról...”

A kitűnő prózairó a költészetben is maradandót alkotott. Tömörsege, realitása, hazaszeretete a szenvedélyes pártossága teszi nagyszerűvé ezeket a balladákat. A magyar fordítást a szerző — aki maga is kitűnően beszélt magyarul — személyesen lektorálta. Krleža is nagy elismeréssel szölt Csuka Zoltán kitűnő fordításáról, melyben az eredeti szöveg minden szépsége maradéktalanul érvényesül.

Az író néhány társával együtt azonban hiába küzdött. Az uralkodó osztályok jobban féltek saját népüktől, mint a fasizmustól. Az I. világháború után létrejött kis nemzeti államok a nagyhatalmak közt örültek. Nacionalizmus, sovinizmus, antiszemitizmus fertőzi meg az emberi tudatot, hogy a későbbi totális fasizma diktatúra számára készítsse elő a talajt. Krleža esszéin, röpiratain és cikkein kívül két nagyszabású művel, a **Bankett Blitvában** c. szatirikus regénnyel és az **Areteus** c. drámai fantáziával mutatja be és leplezi le a fasizmus elembertelenedett világát.

Az Areteusban szintén a történelem példájával mutatja be, hogy a kizsákmányolás erkölcsi és ideológiai leplei, demagógiája évszázadok óta változatlanok. A Római Birodalom a II. században éppúgy a zsarnokság és a pusztítás szolgálatába akarja állítani

a tudományt, mint a XX. században a fasiszta Németország. Areteustól egy politikai gyilkosságot követel a római császár, Morgens professzortól egy politikai gyilkosság leplezését követelik. A két különböző kor nagy tudósa hasonló erkölcsi probléma előtt áll: meghódíthat-e a tudomány a zsarnoki hatalmak előtt? – Az író egyértelműen nem-mel felel. De érzékelteti azt is, hogy egy-egy kiváló személy emberi helytállása nemes, ez azonban történelmileg kevés. A zsarnokság elől nem menekülni kell, hanem küzdeni, a gonosz eszméket nem lehet csupán az eszmék harcában megsemmisíteni, hanem meg kell találni az utat a néptömegekig és együtt kell harcolni velük. Ezt az utat írja le Krleža a **Zászlók** c. nagy történelmi és társadalmi regényében.

A regény kerete a horvát nép történetének legutóbbi fél évszázada. Főhőse nagyon messziről indulva jut el a szocializmus ügyéért vívott harcig, válik kommunistává. A Monarchiát kiszolgáló horvát báni helytartótanács vezető tisztviselőjének fia felismeri népe elnyomott helyzetét, arra áldozza életét, hogy népe sorsán javítson, hazája szabadságáért küzdjön. Előbb újságíró, aki a XX. század zászlói c. folyóiratban megjelenő cikkeiben mutatja be hazája kiszolgáltatottságát, bírálja a horvát uralkodó osztályok áruló politikáját. A regény sok szereplője kulcsfigura: a folyóirat szerkesztőjében, Erdélyi-Erdmann professzorban Jászi Oszkár, a híres szociáldemokrata teoretikust ismerjük fel, Borongay Anna költőnő figurája mögött Lesznay Anna, a kor ismert költőnője rejtőzik. Kisebb szerepekben pedig történelmi személyiségek is feltűnnek: Supilo, a horvát nacionalista politikus, Tisza István, magyar miniszterelnök.

A főszereplő, Emericzy Kamill hamarosan kiábrándul a polgári politikusokból, meglatja, hogy azok csak egyéni pozícióharcot folytatnak, csak a demagóg szövegekben küzdenek hazájukért, de ténylegesen semmit sem tesznek érte. Először Szerbiától várja népe szabadságát, de ebben is csalódnia kell. Mind jobban és jobban határolja el magát családjától, régi ismerőseitől, osztályától, akik meg akarják akadályozni abban, hogy forradalmár legyen. Megismerkedik Marx műveivel, tudatára ébred annak, hogy elsősorban nem az idegen elnyomás, hanem az osztálytársadalom az oka népe elnyomottságának. Az egykori bíráló újságíróból forradalmárok védőügyvédje lesz, maga is belép a kommunista pártba. Hiába próbálják rokonai, régi barátai visszatartani, hiába könyörög neki régi szerelme, Kamill inkább a nevével válik meg és a köznapira Mirkovics nevet veszi fel, de nem adja fel a harcot. Tudja, hogy hosszú és nehéz küzdelem vár rá, de vállalja.

A nagyon messziről indult Emericzy Kamill megtalálta a XX. század zászlói közül a legigazibb ügy, az egyetlen igaz ügynek, a marxizmus-leninizmus ügyének vörös zászlaját. Rokonok, ismerősök, sőt saját nevének elhagyása után új nével, új emberként, forradalmárként folytatja a harcot népe szabadságáért, az emberhez méltó életért, a szocializmusért.

Krleža munkásságának rengeteg magyar vonatkozása van. A **Zászlók** c. regény I. kötete szinte teljes egészében Budapesten játszódik. A regénynek ebben a részletében az utolsó éveit élő monarchiabeli magyar társadalom ismerőjének és bátor bírálójának látjuk az író. Krleža mindig elenk érdeklődéssel és figyelemmel kísérte hazánk és népünk sorsát Emlékirataiban rokonszenvel szövegeiben a magyar népről és elitéről az uralkodó osztályok reakciós politikusait. A két világháború közti ellenforradalmi korban, mikor minden haladó magyar művet üldöztek, ő emel szót irodalmunk kiváló alkotásai mellett. Elsők közt ismeri fel Mörizc Zsigmond és Ady Endre nagy jelentőségét, kiáll irodalmi és politikai állásfoglalásaik mellett, cikkeiben támogatja őket. Kemény szavakkal mond ítéletet a burzsoa kultúra dicsőítői felett, akiknek érdekében állt beszennyezni múltunk és jelenünk kiváló alkotásait egyaránt. A felszabadulás után, de már a XX. Kongresszus előtt azok közt van, akik bátran hangoztatták a kétfrontos harc szükségességét, akik elítélik a személyi kultuszt.

Kulturpolitikánk és könyvkiadásunk sokat tett Krleža alkotásainak megismertetése érdekében. Legjelentősebb művei mind megjelentek magyar nyelven. A történelem szorosan közelebb hozta a magyarok és a nemzetiségek kapcsolatait, kulturáinknak és irodalmunknak sok közös vonása van, melynek részletes felkutatása és elemzése még a jövő feladata. Kötelességünk felkutatni és ápolni ezeket a kapcsolatokat, hisz a történelem során népünk együtt szenvedett a nemzetiségekkel az idegen elnyomók kizsákmányolása alatt, ma pedig közösen építjük szebb, jobb jövőnket, a szocializmust.

A 75 éves Krleža harcos életútja is ezt a nagyszerű célt szolgálja, és szolgálja még ma is fáradhatatlanul. Munkássága, alkotásai megismertetésével köszöntjük őt.

IRODALOM:

Csuka Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története. Bp., 1963. Gondolat kiadó

Sinkó Ervin: Bevezető tanulm. az író műveinek kiadásához. Bp., 1965. Európa kiadó

Angyal Endre: Miroszlav Krleža pályája. Alföld, 1959/2.

Lőkös István: M. Krleža magyarul. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1961.

Gondolatok Krležáról. Alföld, 1967/3.

Sime Vucsetics: Miroszlav Krleža (monográfia). Kézirat az ELTE Szláv Tanszék könyvtárából.

Szenczei László: Proust és Gorkij között. Nagyvilág, 1959/7.

Maár György: Történelmi lecke. Nagyvilág, 1959/9.

Bányai János: Róma és Európa találkája. Híd, 1963/3.

A magyarul megjelent Krleža-kötetek elő- és utószavai.

SZAIÁNCZAY GYÖRGY

Két antológia

Szép versek 1967.

Körkép 68.

A két antológia címe nem fedi a vállalkozást. A Körkép 68. – a cím jelentése szerint – egy év novellairodalmáról ígér metszetet. Valójában a teljes áttekintés igénye nélkül (legfeljebb tendenciákat hangsúlyozva) válogat: 19 szép elbeszélést tesz a mai magyar irodalmat szerető olvasó asztalára. A Szép versek 1967-től pedig – ugyancsak címe után – az elmúlt év néhány nagy, Ady, József Attila mértékével mérve is szép versét várjuk. A kötet terjedelmét látva azonnal érezzük: mást kapunk. Az igazi nagy versek nem sarjadnak ilyen szaporán; nincs az a nép, amelynek 75 költője egyetlen évben csaknem háromszáz szép verset teremtené – 24 és fél ives nagygazdaságban. Jó, ha egy-kettő akad! Így a Szép versek 1967. sem más, mint az elmúlt év magyar lírájának áttekintése: a szerkesztők a tavalyi esztendő verseinek legjavát adják, igyekeznek megszólíttatni az élő magyar költészet minden hangját, árnyalatát.

A kötetek jellege megszabja a kritikus feladatát. Tudom, én sem kérhetek számon mást a két antológiától, csak azt, amire válla!koztak. Mivel a Körkép 68 szemelgetés a közelmúlt novellairodalmából, lapozgatva kár is az emlékezetet erőltetni kimaradt elbeszélések után kutatva. Hiszen saját ízlésre szabott ellen-antológiát a kimaradtakból össze lehetne állítani, akár egy tucatot. Nem is tesztek mást: elfogadom Rátkai Ferenc és Tóth Gyula válogatását, feladatomnak csak azt érzem, hogy az írásokról elmondjam véleményemet.

Más a helyzet a versantológiával. Helyzetkép – ha úgy tetszik körkép – megrajzolása a szerkesztők célja. Itt bizony névsorolvasást kell tartani: nem maradt-e ki, nem hiányzik-e valaki? Ha igen: néhány nevet számon is kérek, nem annyira a szép versek, inkább a pontosabb áttekintés érdekében.

Mindjárt itt kezdeném. A kötetben első helyen szerepel Áprily Lajos néhány élettől búcsuzó, élethez ragaszkodó; a nyírfasátrakat, völgyet, csillogó talajvizet – a homályosan „szint és fényt fogó” beteg szem ellenére is – „plein-air”-ben megörökítő verse. Valamivel beljebb Kassák Lajos 12 költeménye, köztük az elmúlással szembenező Végtelen utak. A két „80 éves megtörtetlen” – Kassák nevezte így magát – időközben sorsot cserélt, a végtelen időben ma már csak emléküek él. Jó, hogy szerepelnek a kötetben, sajnálom, hogy a további évfolyamok nélkülük jelennek meg. De hol van Füst Milán? Halálát csak Weöres Sándor költeménye idézi a kötetben. Lehet, hogy Füst Milán élete utolsó fél évében nem írt már verset, költői életművének súlya, a kegyelet viszont kiszabta volna a helyét az antológiában!

A szerkesztők a fiatalokkal szemben sem voltak figyelmesebbek. Nem vállalkoznak (ahogy korábban sem tették) kötettel még nem rendelkező induló költő bemutatására. Altalánosságban talán nem is baj, hiszen ez az Első Ének és ahhoz hasonló antológiák feladata. Egy-két esetben azonban kivételt kellene tenni. A kivételek között lenne a helye Tandori Dezsőnek, a tavalyi PEN pályázat díjazottjának. De Tandori legalább kötetben – az Első Ének című fiatal költők antológiájában – néhány szép versével a közönség elé léphetett. Sumonyi (Papp) Zoltán és Szerb György viszont, akik 1967-ben jelentek meg első kötetükkel (Sumonyi: Spártai suhanc, Szerb György: Ének a folyón) oda a szerkesztési elv miatt, ide a szerkesztők feledékenységé miatt nem kerülhettek be. (A korábbi tapasztalatok alapján a Szép versek antológiájába a felvételt az első kötet megjelenése biztosítja. Így szerepel – örömmre – Kalász László is, az antológia ezévi „felfedezettje”.)

Mindez nem jelenti, hogy a szerkesztők szem elől veszítették líránk újabb hajtását. Az 1966-ban vagy még korábban kötetten jelentkező, már beérkezett, de még egykötetes „fiatalok” között ott szerepel Bella István, Gergely Ágnes (neki a közelmúltban Johanna címmel megjelent a második kötete is), Raffai Sarolta, Ratkó József, Székely Magda. Mindannyian érett hangú költők, egyenetlenség csak Székely Magdát jellemzi: a Négy-sorosak, Két groteszk kialakította jó képet Az arc, Horgászok című költeménye gyengíti. Autóval az éjszakában, Zene című versével Bella István hagyja a legjobb benyomást, tetszett Gergely Ágnes erős érzelmi töltésű Szakura ág című költeménye.

Kár, hogy a velük együtt induló, az 1966-os antológiában szereplő Serfőző Simon és az onnan is kifejejtett Ágh István, Buda Ferenc hiányzik a névsorból. Buda Ferenc kétségtelenül keveset publikált az elmúlt évben bár az Új Írásbeli nagyon szép Sárka fény, sárka lomb című verse is biztosíthatna volna a helyét az antológiában. Ághnak és Serfőzőnek viszont – csak az Új Írásban és az Alföldben számoltam hirtelen utána – legalább tíz költeménye megjelent. És nem is a legrosszabbak! Őket már nem a teljesség, hanem a szép versek igényével kérem számon. Hogy igazam van-e? A tanúk: a költemények, például Serfőző, költői hangjának érezhető változását mutató Nincs nyugalom, Északa című vagy az Alföldben megjelent, sajátosan serfőzősen szóló Dózsa, Úgy kellett, Megfagynék című költeménye.

Ugyancsak a szép versek jogán kérem számon Orbán Ottót is, akinek 1967-ben jelent meg a Búcsú Betlehemtől című harmadik kötete. Gyermekkorával szembenező, pályatársait megidéző versei – ha belenézünk irodalmi spektrumunkba, láthatjuk – mai magyar költészet színképének szerves elemét képezik. Orbánnak az antológiában lenne a helye, ugyanúgy, mint – most már inkább a jobb ártéktelenség érdekében – a hosszú idő után 1967-ben újra kötetten jelentkező Nyerges Andrásnak, Simor Andrásnak, Ténagy Sándornak.

A hiány: csaknem tucatnyi. A Szép versek 1967-et a kimaradtak tennék teljessé, anélkül, hogy egy-másfél ível (húsz-harminc oldallal) kövérítenék az amúgy is terjedelmes kötetet. Ökonómikusabb szerkesztéssel ugyanis megférne a többiek között. Hogyan? Ladányi például 9 verssel szerepel (ugyanannyival, mint Illyés, nála többel csak Weöres és Kassák!). Hogy jó költő – még ha van is fenntartásunk vele szemben – senki sem vitatja. De nem kapott-e jelentőségéhez mérten nagyobb szerepet? S nem engedhetne-e át vajon Váci a maga 16, Garai a 14, Takács Imre a 13 oldalából egyet-kettőt a kimaradtaknak?

Az utóbbi időszak magyar lírájának legnagyobb eseménye a közép-nemzedék megerősödése. Három költő – Csoóri Sándor, Kalász Márton, Tornai József – negyedik kötetének 1967-es megjelenése jelezte már ezt, a mostani antológiabeli verseik pedig minden kétséget kizáróan igazolják. Csoóri „második születése” öt évet váratott magára. Az eredmény a Szép versek 1967-ből megismert Az ember elhagyja házát, Kihívó vers B. A-hoz és a többi, szinte kivétel nélkül jó vers.

A szerkesztőket dicséri, hogy az antológiába felvett Kalász Márton versek (Alkalmi vers a fasizmus ellen, Forduló) a négy év után újra kötetten jelentkező szerző (Változatok a reményre, 1967.) vívódó, befelé figyelő, de közéletiségtől áthatott attitűdjének lírai beteljesülését érzékeltetik.

Tornai József Aranykapu című legújabb kötete végre a kritika elismerését is kivívta. Ebből a kötetből került a Szép versek antológiába az Aki tűzbe öltözködik című költeménye, amely a Tornaira jellemző diszharmonikus lélek- és tudatállapotot villantja fel. A Kassák holdkoronásan című versében mesterének állít méltó emléket.

Az antológiában a Hétrészes ének, Távolságok című versre! szereplő Horvát Béla az elmúlt időszak kellemes meglepetése. Költői hangja megéréséhez a főleg Orbánról, Csóóriról, Tornairól, Kalász Mártonról írt programatikusság, az ars poetika kialakításában katalizátor szerepet betöltő kritikai vezeték. Önmagára találását termékenységére, avors egymásutánjában megjelent két kötete is igazolja (Távolságok, 1967.. Naptár 1968.) A felhalmozódott minőségnek olyanfajta robbanása ez, mint amit Buda Ferentől várunk!

Eddig főleg a „fiatalokról” esett szó. Talán érthetően: a megállapodott pályáknál mindig izgatottabb, vonzóbb az alakuló vizsgálata. Másrészt: a ritkuló publikáció után itélve néhány „ idősebbnél” – Benjámin Lászlónál, Csanádi Imrénél, Juhász Ferencnél és akitől a ma élők közül a legmesszebb íutást várjuk: Nagy Lászlónál mintha az újabb nagy feladatokra való készülődés csöndjét éreznénk.

A két antológia legjobb teljesítménye az Illyésé. Ha furcsán is hanazik, nem kétséges: ő ma egyben a magyar líra és szépróza egyik legnagyobbja. Mint költő: léte belső körén mozog, önmagáról vall. De önmagában nem a személyveset, hanem az „emberien törvényszerűt”, a „lét-mélységűen” általánost találja meg. Teremtési című versében – mint korábban Az építőkhöz, Az orsók ürügyén címűekben – az ember isten-arcára bukkan rá: a munka, az alkotás, a teremtés örzi meg – mint Illyés mondja: „értelmét tán őökre annak. (hogy erre jártam) halandóként és múlhatatlan.” A Himnusz a nőkhöz című, pazar metrikájú, főleg choriambikus leítésű, sajátos képvisilágú versében a férfi-alkotás mellett az életet teljessé tevő nőket örökíti meg; a nők:

Nem a zablák, nem a zengések,
hanem a kosáron a fül;
nem az ostromok, bekerítések,
hanem a karall-sor a nyak körül,
meg a tűzhely körüli székek;
nem a viharok, a mének, a diadalének.
hanem a szitaszél-veregetések,
ha a liszt megtömörül;

A prózairól Illyésnél már közhely dicsérni a meienlenítő erőt. A Bátyám Párizsban című írását önéletrajzi vonatkozásai mellett a cselekvésből, helyzetből kibontakozó jellemzés, a pasztikus emberábrázolás készsége – aondoljunk a Madame Jeanne vendéglőiben lelétszódó jelenetre, bátyja és Odette Trinquocostes megismerkedésére – teszi lebilincselő olvasmánnyá. Most látjuk igazoltnak, hogy a szerkesztők az összeállítás során nem ragaszkodnak szigorúan a novella kritériumához, lav ajándékozhattak meg nemcsak Illyés írásaival, hanem Déry Tibor Füredi kert című idilljével és Moldova György Tetovált kereszt című riportjával.

Déry írása a Kortársban folytatásokban megjelenő Itélet nincs című önéletrajzi visszaemlékezés részlete – pontosabban intermezzója: az alkotást („Teszem öregségem dolaát: elmondom pályám tapasztalatait, óvatosan mérlegelve minden szavamat, mert kétélűek.”), a pályatársakat vizionáló múltba nézést megszakitó idill, az „eszmélet bekallanttyúzás”, a táj: növények, állatok leírása teszi érdekessé.

Moldova György – mint „nevelő” – huzamosabb ideig véazett megfigyeléseket a Zápor utcai Átmeneti Nevelő Intézetben és az aszódi fiúnevelő intézetben. Észrevételeit szépirodalmi riportban írja le: ott tatózkodása epizódjai, a pszichológusokkal, nevelőkkel, intézeti fiúkkal folytatott beszélgetései azok az elemek – mindegyik egy-egy novella-váz – amelyek a Tetovált kereszt című írásban egyetlen képpé összeállva a fiatalkori bűnözés és javítóintézeti nevelés helyzetét mutatják be. Moldova anélkül, hogy véleményét elhallgattná, a riportban mindvégig megőrzi a „szépirodalmiság” állapotát: úgy vezet el a fiatalkori bűnözés okaitól a javítóintézeti nevelés pedagógiai kérdéséig, hogy nem kommentál, megjegyzésekkel nem terheli írását.

A fiatalkori bűnözés, nemcsak Magyarországon, világszerte a társadalom súlyponti kérdése. A szerkesztők aktuális iránti érzékét igazolja, hogy Moldova írásán kívül az antológiában e témáról még két novellát olvashatunk: Fejes Endrét (Támaszpont) és Rákossy Gergelyét (Gombó kinn van). A kettő közül jó szerkesztési készségével, körültekintő pszichológiai motivációjával Rákossy Gergely írása a sikerültebb. Fejes történetét ászövi valamiféle galeri-romantika. Legsikerültebb alakja a háttérben álló „mély növésű krapek”

(feltehetően az író): emberségét, segíteni akarását zárkózottságában is érezzük; gyengébre sikerült fiatalember-hőse, aki – mivel széthullott, rendezetlen családja nem köti sehová – a „támaszpontot” a galeriben találja meg.

Az antológia jobb írásai között olvassuk a naturalisztikus hatású, biológikusan motívált Részvét című Raffai novellát; Galambos Lajos mai korba és Antigoné keménységébe oltott, travesztált Romeo és Juliáját (Görög történet); Gerelyes Endre rendkívül érdekes helyzetre épülő, kompozíciós hibái ellenére is hatásos Kitérés című írását, valamint Nemes György Műhímező, Jókai Anna Általános foglalkoztató című elbeszélését.

Az antológia néhány novellája érdektelen: nem evokál emberi-szociális kérdéseket. Ami a hősnék centrális élet-problémája – mint Káro Katonának az elsüllyedt járőrcsónak Bertha Bulcsu Búvár című elbeszélésében, vagy Dávidnak, a medveölő fiának az apja életével és emlékével való birkózása Simonffy novellájában – az az olvasónak idegen marad, a szerzők nem tudják mindannyiunk centrális problémájává növelni.

Más novellák, bár emberi drámákat villantanak fel, érdeklődésünknek csak érintői. mivel témájukat periférikus életterületből merítik. Ilyen Galgózi Erzsébet Nagymama c., jól felépített, de megoldásában egyszerűsített története és Császár István Fejforgás című, az alkoholista Tarnai György – éppen a hős betegségéből fakadó – motívalatlan történetet rögzítő írása.

A legígéretesebb téma: a Vészié. Megtörtént eset, egy gumigyári tűz kapcsán az emberi felelősséget kutatja (Fűszzagúak). Érdekes írás, szívesen olvassuk, mégsem jó novella. A széteső szerkesztés, laza építkezés, az arányok hiánya, a rendőrnyszó naivra sikerült alakja azt mutatja, hogy a jó téma nem párosult kellő megformálással. Szoknyinál éppen fordítva: a jó technika, vonzó előadás érdektelen történetet takar. (Inter arma). A novella értéke: a hős izgatott lelkiállapotához igazodó dinamikus előadás. Ez egyben a hibája is: a túlfeszített lendület fárasztóvá válik. A novella – csaknem egy íves terjedelmű – egyetlen, végig nem mondott mondat, sehol sincs, az írás végén sem, pont, amely az olvasót pillanatnyi szünethez, lélegzetvételhez juttatná. Kár volt ezzel a nem is eredeti ötlettel élni. Andrzejewski A paradicsom kapui című kisregényében találkoztunk már vele.

Ha a Körkép 68. csúcsait keressük, a már említett Bátyám Párizsban, és Tetovált kereszt mellett Lengyel József Ézsau mondja és Veres Péter Pátriárka c. novellájában találjuk meg.

A Pátriárka – bár nem önéletrajz – lírai gyölkézetű írás. Annak a Józsa Istvánnak a története, akit a halálig tartó cselekvésvágy minden jobb ügyért folyó mozgalom odatoborzál, s most, öregségében – mint a hatalmáról lemondott idősebb király – elégedetlenül nézi, hogy a fiatalabbak hogyan alakítják a falu, az ország sorsát.

Lengyel József novellája: az írónak Ézsau elmondja valódi történetét. A mű (különösen a 2. rész), Kassák Munkások című költeményére emlékeztető szabadvers a jákobok és Ézsauk világáról; a kiválasztottak és a nem kiválasztottak: vadászok, állattenyésztők, földművelők szembeszállásáról a mindenkori kizsákmányoltakat figyelmezteti: „Ember, ki nem vagy kiválasztott, ne higgy és vigyázva bízzál!” A novella nagy erénye a Károlyi-féle Biblia nyelvéhez igazodó, olykor azt is kiigazító archaizáló megformálás.

Érzem, a kötetet ismertette a belémivódott esztétikai szempontok párologtak föl írásomban. Pedig a könyvek igazi értéke másutt rejlik, nem a mű és esztétika egybevágóságában, hanem a hatásban, amit kiváltanak. E két antológia esetében ezt megállapítani nem, vagy alig lehet. Biztató jelzést azért kapunk: a Szép versek 1967. 36, a Körkép 68. több mint 23 ezer példányban jelent meg – s azonnal elfogyott. Hasznosságát ez igazolja!

ZIMONYI ZOLTÁN

